

ISSN 2308-7420

СУХАНШИНОСӢ

Маҷаллаи илмӣ

№ 1.
2018

АКАДЕМИЯИ ИЛМҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ЗАБОН ВА АДАБИЁТИ БА НОМИ
АБӮАБДУЛЛО РӮДАКӢ

*Маҷалла соли 2010 таъсис
ёфта, дар як сол чор
шумора нашр мешавад*

Муассис: Институти забон ва
адабиёти ба номи Абӯабдулло
Рӯдакии Академияи илмҳои
Ҷумҳурии Тоҷикистон
С а р д а б и р
н. и. ф. Аскар Ҳаким

М у о в и н н и с а р д а б и р
узви вобастаи АИ ҚТ,
д. и. ф. Раҳматуллозода Саҳидод
Д а б и р и м а с њ у л
Олим Бухориев

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе,
кӯчаи Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва
адабиёти ба номи Абӯабдулло
Рӯдакии Академияи илмҳои
Ҷумҳурии Тоҷикистон, хучраи 11,
дафтари маҷаллаи «Суханшиносӣ»,
тел.: (+992 37) 221-22-40

**Шохиси (индекси) обуна дар
фехристи «Почтаи тоҷик» -77755**

Сомонаи мо: www.iza.tj;

E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги
Ҷумҳурии Тоҷикистон бори нахуст
аз 5-уми апрели 2012 таҳти №
0098/мҷ, бори дуюм аз 12-уми
ноябри соли 2015 таҳти № 0095/мҷ
ва бори сеюм аз 7-уми сентябри 2017
таҳти № 023/ МҚ-97 ба қайд
гирифта шудааст.

Ҳ а й а т и т а х р и р и я :

Абдучаббор Раҳмонзода

(узви пайвастаи АИ ҚТ, д. и. ф.),

Маҳмадҷусуф Имомзода

(узви пайвастаи АИ ҚТ, д. и. ф.),

Носирҷон Салимӣ

(узви пайвастаи АИ ҚТ, д. и. ф.),

Мирзо Муллоаҳмадов

(узви вобастаи АИ ҚТ, д. и. ф.),

Қўрабек Назриев

(узви вобастаи АИ ҚТ, д. и. ф.),

Сайфиддин Назарзода

(узви вобастаи АИ ҚТ, д. и. ф.),

Абдунабӣ Сатторзода (д. и. ф., проф.),

Ғаффор Қўраев (д. и. ф., проф.),

Ҳабибулло Раҷабов (д. и. ф., проф.),

Олимҷон Ҳочамуродов (д. и. ф., проф.),

Парвонахон Ҷамшедов (д. и. ф., проф.),

Ҳоким Қаландариён (д. и. ф.),

Олимҷон Қосимов (д. и. ф.),

Тоҷиддин Мардонӣ (д. и. ф.),

Шоҳзамон Раҳмонов (д.и.ф.)

Душанбе © Институти забон ва адабиёти ба
номи Абӯабдулло Рӯдакии Академияи илмҳои
Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2017.

ISSN 2308-7420

СЛОВЕСНОСТЬ

Научный журнал

**№ 1.
2018**

АКАДЕМИЯ НАУК РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
ИНСТИТУТ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ ИМЕНИ
АБУАБДУЛЛО РУДАКИ

*Основан в 2010 г.
Выходит четыре
раза в год*

Учредитель: Институт языка и
литературы имени Абуабдулло
Рудаки Академии наук Республики
Таджикистан

Главный редактор
член- корр. АН РТ,
д.ф. н. Рахматуллозода Сахидод

Заместитель главного
редактора
к.ф. н. Аскар Хаким

Ответственный
секретарь
Олим Бухориев

Адрес: 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки,
21, Институт языка и литературы
имени Абуабдулло Рудаки Академии
наук Республики Таджикистан, комн.
11, редакция журнала «Словесность»,
тел.: (+992 37) 221-22-40

Подписной индекс в каталоге «Почта
точка» -77755

Наш веб-сайт: www.iza.tj;
E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Журнал перерегистрировано
Министерством культуры Республики
Таджикистан, первым изданием с 15
апреля 2012 г., № 0098/мч, вторым
изданием с 12 ноября 2015 года за №
0095/мч и третьим изданием с 7
сентября 2017 № 023/мч- 97.

Редакционная коллегия:
А. Рахмонзода (академик АН РТ, д.ф.н.),
М. Имомзода (академик АН РТ,
д.ф.н.),
Н. Салими (академик АН РТ, д.ф.н.),
М. Муллоахмад
(член- корр. АН РТ, д.ф.н.),
Дж. Назриев (член- корр. АН РТ,
д.ф.н.),
С. Назарзода (член- корр. АН РТ,
д.ф.н.),
А. Сатторзода (д.ф.н., профессор),
Г. Джураев (д.ф.н., профессор),
О. Ходжамуродов (д.ф.н., профессор),
П. Джамshedов (д.ф.н., профессор),
Х. Раджабов (д.ф.н., профессор),
О. Косимов (д.ф.н.),
Т. Мардони (д.ф.н.),
Х. Каландариён (д.ф.н.),
Ш. Рахмонов (д.ф.н.)

Душанбе © Институт языка и
литературы имени Рудаки Академии
наук Республики Таджикистан, 2017

СУХАНШИНОСӢ, №1 2018

МУНДАРИЧА	
ЗАБОНШИНОСӢ	
Ҳасанов Абдучамол. Маъноҳои зиндаи вожаҳои мурда...	5
Мамадасламов Мамадсаид. Семантические особенности лексического и грамматического анализа пространственных–временных предлогов в сопоставляемых языках....	18
Мирзоев Сайфиддин. Мавқеи феълҳои таркибии номӣ дар забони ҷанубӣ	30
АДАБИЁТШИНОСӢ	
Аскар Ҳаким. Ғазалияти ғазалҳои Лоҳутӣ.....	46
Қаландариён Ҳоким. Зикри қиссаи Азозил дар як ғазали Робиаи Балхӣ.....	56
Субҳони Аъзамзод. Абулқосим Фирдавсӣ аз назари Абулқосим Лоҳутӣ.....	65
Шодӣ Шокирзода. Устод Айнӣ – пири хирадманди Шарқ...	81
Давлатбеков Лоло. Баъзе аносири тасвирҳои ишқияи адабиёти форсии тоҷикӣ дар ашъори шоирони Бадахшон....	100
Ҷурғосиев Муллоаҳмадшоҳ. Инъикоси муносибати Фирдавсӣ ва Султон Маҳмуд дар «Шоҳнома».....	109
ФОЛКЛОРШИНОСӢ	
Фатҳуллоев Салоҳиддин. Дунёи рубоиёти халқӣ.....	121
Мажнунов Абдуламин. Марсиясароӣ дар маросими мотам...	127
Тураев Бурҳониддин. Суннатҳои наврӯзӣ.....	136
Бобоҳони, Мустафо. Хайёмхонӣ.....	143

СУХАНШИНОСӢ, №1 2018

СОДЕРЖАНИЕ	
ЯЗЫКОЗНАНИЕ	
Абдуджамол Хасанов. Живые значения забытых слов...	5
Мамадасламов Мамадсаид. Семантические особенности лексического и грамматического анализа пространственных–временных предлогов в сопоставляемых языков (на базе шугнанского, немецкого и таджикского).....	18
Мирзоев Сайфиддин. К вопросу о сложно-именных глаголах в ягнобском языке.....	30
ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ	
Аскар Хаким. Художественные особенности газелей Лахути.	46
Каландариён Хоким. Описание истории Иблиса в одной из газелей Рабии Балхи.....	56
Субхони Аъзамзод. Абулкасим Фирдоуси с точки зрения Абулкасима Лахути	65
Шодӣ Шокирзода. Айни – мудрец Востока.....	81
Давлатбеков Лоло. Некоторые аспекты любовных представлений персидско-таджикской литературы в сочинении бадахшанских поэтов.....	100
Джургосиев Муллоахмадшо. Отражение отношений Фирдоуси с Султаном Махмудом в “Шахнаме”.....	109
ФОЛЬКЛОРИСТИКА	
Фатхуллоев С. Прекрасный мир народных четверостиший (рубой).....	121
Мажнунов Абдуламин. Элегиячтение в траурных обрядах...	127
Тураев Бурхониддин. Традиция Навруза.....	136
Бобохони Мустафо. Хаямские чтение	143

МАӢНОӢОИ ЗИНДАӢ ВОЖАӢОИ МУРДА

Абдуҷамол Ҳасанов

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров

Мусаллам аст, ки дар раванди инкишоф таркиби луғавии ҳар гуна забон пайваста дучори таҳаввулот гардида, бархе аз калимаҳои он аз доираи истифода хориҷ мешаванд, шаклу маъноӣ гурӯҳи дигарашон тағйир меёбад. Аслан чунин таҳаввулотро паси сар кардани вожаҳо ҳилофи қонуни инкишофи забон нест. Академик Муҳаммадҷон Шақурӣ дар ин маънӣ хуб таъкид намуда буд, ки “зотан маъноӣ аслии ҳудро гум кардани калима ва маъноӣ нава пайдо намудани он дар забон ҳодисаи қонунист. Дар забони тоҷикӣ бисёр калимаҳое ҳастанд, ки ба чунин ҳолат дучор омадаанд. Ин ҳолат одатан дар натиҷаи инкишофи табиӣ забон ва сайри таърихӣ он рӯй медиҳад” [15, 18].

Ин нукта низ маълум аст, ки таҳти таъсири омилҳои муҳталиф гурӯҳе аз вожаҳо аз сермаъноӣ ба маҳдудмаъноӣ, силсилаи дигар, баръакс, аз маҳдудмаъноӣ ба сермаъноӣ майл мекунанд. Чунин ҳам метавонад шавад, ки дар тӯли дуру дарози қорбурд чанде аз маъноҳои дастаи қалони вожаҳо фаромӯш шаванд ва аз таркиби луғавии забони адабӣ хориҷ гарданд. Муҳаққиқи фарҳанги “Қароғи Ҳидоят” дар натиҷаи таҳлили қалимаву ибораҳои дар он шарҳёфта ба ҳулосае омадааст, ки маъноҳои иловагии гурӯҳи қалони лексикаи фарҳанги мазкур ҳоло дар истифода нестанд: “Дар “Қароғи Ҳидоят” бисёр қалимаву ибораҳое тафсир ёфтаанд, ки дар замони муаллифи фарҳанг маъмул ва серистеъмол буданд. Дар забони адабии тоҷик ин гурӯҳи қалимаву ибораҳо мавриди истеъмоли умум қарор гиранд ҳам, маъноӣ иловагияшон аз байн рафтаанд. Ин қабил қалимаву ибораҳо дар “Қароғи Ҳидоят” 57-то аст” [2, 89].

Забоншиносони дигари тоҷик ҷо-ҷо ҳангоми таҳлили вожаҳои осори ниёгон перомони ҳифозати яке аз маъноҳои онҳо дар ғӯйишҳои тоҷикӣ баҳс ба миён овардаанд. Профессор М. Н. Қосимова аз хусуси фаромӯш шудани бархе аз маъноҳои вожаи *раҳмат* таассуф хӯрда навиштааст, ки “вақтҳои охир мо аз ин

маънои калимаи *раҳмат* (яъне ташаккур - Х.А.) худдорӣ мекунем, зеро дар забони ҳамсоягонамон – Афғонистону Эрон *раҳмат* ба он маъно, ки дар луғатҳо омадааст, истеъмол мешавад. Лекин ба маънои “сипосгузорӣ” ҳам маъмул буда, дар аҳди қадим низ ба ҳамин маъно истифода мешудааст” [4, 107].

Профессор Ш. Рустамов низ рӯч ба маҳфузии яке аз маъноҳои қадими феъли *андохтан*, яъне “сар кардан, оғоз намудан” дар ғӯйишҳои тоҷикӣ изҳори назар намуда, таъкид мекунад, ки он ҳоло дар таркиби ифодаҳои “овоз андохтан”, “ба гап андохтан” боқист [14, 137].

Муҳаққиқони дигар низ дар забони зиндаи тоҷикӣ ё ғӯйишҳои он маҳфузмони як ё чанд маънои вожаҳои қадимро ба қайд овардаанд [6, 35].

Ба назар мерасад, ки дар ҳамон гузаштаи дур низ бархе аз маъноҳои чунин вожаҳо дар осори хаттӣ густариш надошта, иддае аз онҳо ҳоси навъҳои муайяни наср гардида будаанд. Дар ин замина адабиётшиноси шодравон Ю. Салимов басо хуб қайд мекунад, ки “истеъмоли луғати ҳоси ғуфтуғӯи оммаи мардум, ки дар адабиёти хаттӣ маъмул набуд, на танҳо дар ду китоби мазкур («Самаки айёр» ва «Искандарнома»-Х. А.), балки дар тамоми осори насри ривоятӣ мушоҳида мешавад... Калимаи *заиф* дар нутқи ғуфтуғӯии омма бар ҳилофи маънии луғавияш “зан”-ро ифода менамояд, ки ин ҳодисаро имрӯз ҳам мушоҳида кардан мумкин аст” [8, 128].

Лозим ба ёдоварист, ки чунин вожаҳо ҳоло дар форсии Эрон аз он маънои пешин маҳрум гардида, тобишу ҷилоҳои дигар касб кардаанд [10, 75]. Бо вучуди муҳиммии чунин вижагии вожаҳои куҳан то ҳол онҳо дар забони зиндаи тоҷикӣ ва ғӯйишҳои он мавриди баррасӣ қарор нагирифтаанд. Аз ин нуқтаи назар мулоҳизаи зери А. Мирзоев ҷолиби диққат аст: «Фарқи шеваи тоҷикзабонон танҳо ба тағйирот ва дигаргунии ҳайъати калимот ва тарзи ҷумлабандӣ хотима намеебад, дар байни шеваҳо калимаҳои аз ҳад зиёде ҳастанд, ки шаклан ва бо тарзи дар ҷумла ба қор бурда шудан фарқ надоранд, аммо бо семантикаи худ дар забони халқи маҳалҳои ҷудогона аз якдигар фарқ карда, мафҳумҳои дигареро ифода мекунанд [7, 9].

Ғӯйишшиносони тоҷик М. Эшнӣёзов ва Т. Максудов низ хеле барвақт бо таассуф рӯч ба қулӣ мавриди арзёбӣ нагаштани ин ғуруҳи воҳидҳои луғавӣ ишора намуда буданд [6, 41; 15, 32].

Яке аз нахустин нависандаву олимоне, ки масъалаи дар забони зиндаи халқ боқимонии иддае аз маъноҳои куҳани вожаву ифодаҳо, инчунин дар байни халқ ба маъноҳои нав соҳиб гардидани чунин аносири луғавиро муқарраран таъкид кардааст, устои сухани тоҷикӣ Садриддин Айнист. Ӯ ҳанӯз 5-уми июли соли 1938-ум роҷеъ ба маъноҳои дигар касб намудани гурӯҳи вожаҳо назари хешро гуфта, навишта буд, ки «бояд гӯям, ки луғатҳои забони зиндаи халқи тоҷик, ки дар ин китоб (яъне дар луғатномааш -Х. А.) ғун шудаанд, аз ҳазор як ва аз беш андак мебошанд, ҳазинаи забони халқ ҳанӯз дарбаста ва дастнорасида истодааст. Аввалин вазифа...дари ин ҳазинаро кушодан, луғатҳои зиндаи барҷастаро аз он ҷо гирифта, ба як тадқиқоти илмӣ онҳоро ҷоп намудан ва ба ин восита забонро...васеъ намудан аст» [1, 563].

Устод Айни дар «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик»-аш дар радифи қайдҳои ҷолиби дигар аз хусуси маъноҳои дар байни халқи тоҷик маъмули дастаи калони аносири луғавӣ мулоҳизаронӣ карда, ба ин восита гӯё тафовути забони модариямонро аз қаринаҳои форсии Эрон ва дари Афғонистон нишон додааст. Дар ҷараёни шарҳу тафсири чунин вожаву ифодаҳо ӯ пайваستا таъкид намудааст, ки ин гуна дорои маънавии халқи тоҷик танҳо дар даврони минбаъдаи инкишофи забони тоҷикӣ чунин вижагиро соҳиб гардидаанд.

Устод Айни дар аксар маврид дар бораи дар байни тоҷикон маҳфузмонии маъноҳои алоҳидаи вожаҳои собиқ сермаъно ишора намуда, ба ин восита ба сурати дигари забони аслии куҳан маҳсуб гардидани чунин аносири луғавиро таъкид кардааст. Чунончи, ӯ ба се маъно доштани вожаи *бӯз*: 1. аспии нилгуни ба сафедӣ моил; 2. ҷавони паҳлавони далери бебок, тавоно, бардам; 3. замини зӯри дамдодашударо ишора намуда, навиштааст, ки он ба маънои охир «дар сифати одам ва ҳайвоноти саворӣ...байни «Шоҳнома» ва забони зиндаи тоҷикӣ муштарак аст. Аммо дар сифати замини пурқувват ва навдам махсуси забони тоҷикӣ аст» [1, 60].

Муаллифи луғатнома дар ҷараёни таҳлили чунин вожаву ифодаҳо тавачҷуашро на танҳо ба пойдории маънои куҳани онҳо дар байни тоҷикон, балки боз ба маҳфузмонии шакли бостонияшон низ равона кардааст. Масалан, ӯ калимаи *китфро*,

ки рочеъ ба мансубияти забонии он дар байни аҳли пажӯҳиш ихтилофи фикр ба назар мерасад [12, 2209], чунин эзоҳ медиҳад: «Сари шонаи бадан...дар «Шохнома» ба шакли «кифт» ба тарзи талаффузи тоҷикӣ кор фармуда шудааст, на ба шакли «китф» ба тарзе, ки дар адабиёт кор фармуда мешавад...(с. 159). Гумони боваринок меравад, ки ин вожа эронисл буда, ба забони арабӣ дар шакли *китф* дохил шудааст [3, 12048], аммо дар забони тоҷикӣ ҳамон гунаи ба асл наздикашро маҳфуз доштааст.

Устод Айнӣ яке аз шаклҳои *гурусна* ба шумор омадани *гушина*ро ишора намуда, афзудааст, ки «дар ин шакл ва маънӣ» онро Абӯисҳоқи Шерозӣ дар байти зер мавриди истифода қарор додааст ва имрӯз низ «дар забони зиндаи тоҷикӣ ҳам ба ҳамин шакл аст» (с. 81):

Як чоште, ки муҳлати айёми кашак аст,

Дар ҳалқи гушинагон ба такаббур чаро равад.

Дар вақташ Мунзим аз истифодаи вожаи *гушина* парҳез намуданро тавсия намуда, онро «сухани бемори мурданӣ» номида буд, аммо Айнӣ ҷонибдори пойдории ин калима шуда, таъкид карда буд, ки *гушина* барин «як сухани сабук то тоҷику форс зинда аст, нахоҳад мурд», зеро ин вожаро ханӯз панҷсад сол қабл Атъима Абӯисҳоқ Ҳаллоҷи Шерозӣ мавриди истифода қарор додааст [11, 54].

Дар раванди маънидодӣ чунин аносири луғавӣ устод Айнӣ таваҷҷуҳи хешро ба шакли ибтидоии онҳо ва дар забони зинда ба таҳаввулотӣ шакл дучороияшон низ равона намудааст. Чунончи, *ӯ* дар мавриди вожаҳои *мустағрақ* ва *говгун* чунин менависад: «Рости ин калима *мустағрақ* аст. Аммо дар забони зинда *мустағриқ* шуҳрат ёфтааст» [1, 235]. «*Говгун* нигоҳ кун ба *говгум* (*говгум* – торикии аввали шаб, ки гови дуртар рафтаро дидан ва шинохтан мумкин набошад (мачоз); вайроншудаи он (*говгум* – Ҳ. А.) аст, ки дар забони зинда ба ҳамин шакл меояд» [1, 73]. Устод Айнӣ унсурҳои луғавии *муҳобот* (1, 244), *нахуст* / *нухуст* (1, 257), *хел* (1, 432)-ро ба тариқи фавқуззикр эзоҳ додааст.

Мусаллам аст, ки вожаҳои тоҷикӣ ва калимаҳои аз забонҳои ғайр ба он воридгардида дар тӯли дурударози истифода дорои чанд маъно мешаванд ва онҳо ба бархе аз чунин маъноҳо дар ин ё он давраи инкишофи забон басо серистеъмол,

ба ҳиссаи дигар аҳён-аҳён ба кор мераванд ё умуман аз истифода мемонанд, аммо ба чунин маънои матрукгардида чунин аносири луғавӣ метавонанд дар забони зиндаи халқ пойбарчо монанд. Устод Айнӣ дар луғатномаи хеш маҳз ба ҳамин хусусияти истифодаи калимаву ибораҳо диққати хосса равона кардааст. Ў дар чараёни шарҳи ин гуна дороиҳои забон ба таври мукаррар дар гардиш қарор доштани дастаи калони онҳоро дар забони зиндаи мардуми тоҷик таъкид намуда, дар чунин ҳолатҳо ибораву ифодаҳои «дар забони зиндаи тоҷикӣ», «ҳамин маънӣ зиндаи тоҷикист», «маънии зиндаи имрӯзаи тоҷикӣ», «маънии имрӯзаи тоҷикияш», «ба ҳамин маънӣ ҳоло зинда аст», «ба ҳамин маънӣ зинда аст», «дар забони зинда», «ҳамин маънӣ зинда аст», «маънии ҳозира», «маънии ҳозирааш», «маънии имрӯзааш», «маънии зиндааш ҳамин аст», «ба ин маънӣ дар адабиёт дида нашуд, аммо дар байни халқ машҳур аст», «маънии илмӣ имрӯзааш ҳамин аст», «дар забони зинда ба ҳамин маънияш кор мефармоянд», «маънии охирӣ маънии зинда аст», «маънии дувум маънии ҳозираи тоҷикист», «маънии чорум маънии зиндаи тоҷикист, ки мегӯянд», «дар забони зиндаи тоҷикӣ танҳо ба маънии якум кор фармуда мешавад», «маънии дуюм маънии зинда дар забони тоҷикист», «маънии охирӣ, маънии зиндаи халқӣ аст», «маънии чорум маънии зиндаи имрӯза аст», «маънии дуюм маҷоз ва зинда аст», «маънии дуюм зиндаи халқӣ аст», «маънии дуюм зинда аст», «маънии охирӣ зинда аст», «ба маънии дуюм зинда аст», «маънии савум маънии имрӯзаи тоҷикист», «маънии дувум халқист», «дар забони зинда ба маънии сеюм кор фармуда мешавад», «ҳоло ба маънии дувум кор фармуда мешавад» ва монанди инҳоро ба кор бурдааст. Мо ин ҷо ба андешаи тӯл нақшидани таҳлил танҳо ҳамон маънои аносири луғавиро зикр хоҳем кард, ки, ба гуфтаи Садриддин Айнӣ, дар забони зиндаи тоҷикӣ гардиши фаъол доранд: *Лаванд – одами сусти танбал* (дар забони зиндаи тоҷикӣ (1, 176). *Лахча –...2) отаипора* (ҳамин маънӣ зиндаи тоҷикист (1, 180). *Маблаг –...3) миқдоре аз нақдина* (маблагӣ сад сӯм...) (маънии сеюм маънии зиндаи Тоҷикистон (1, 187). *Мабнӣ – бинокардашуда ба чизе* (маънии зиндаи имрӯзаи тоҷикӣ (1, 187). *Марқад –...2) қабр, гӯр* (ба ҳамин маънӣ ҳоло зинда аст (1, 198). *Мирзо –...5) котиби ягон идора ё ягон кас* (дар забони зиндаи халқӣ (1, 214). *Муҷмал –...3) чизе ё касе, ки аз вай*

чизе фаҳмида нашавад (ба ин маънӣ дар адабиёт дида нашуд, аммо дар байни халқ машҳур аст (1, 245). Саҳв –... 2) гофилшуда дар коре хато кардан (маънии ҳозира (1, 343). Таассуб –... 2) бар сари одатҳои қуҳнаи миллӣ ва динӣ саҳт истодан (маънии имрӯзааш (1, 365). Тановул – хӯрдан (маънии имрӯзааш (1, 376). Таррор –... 3) дузди сарбур (маънии охирин маънии халқии зинда аст (1, 381). Тадқиқ –... 3) як чизро борикинона ба ҳубӣ кофтуков карда дидан (маънии илмӣ имрӯзааш ҳамин аст (1, 370). Ҳаннот –... 2) фурӯшандаи бисёр ноинсоф (дар забони зинда ба ҳамин маънияти кор мефармоянд (1, 533). Киса-1. халтачае, ки дар ягон ҷойи либос дӯзанд.... (дар забони зиндаи тоҷикӣ танҳо ба маънии якум кор фармуда мешавад (1, 158).

Ба чунин тарз устод Айни дастаи калони вожаву ибораҳое, амсоли *ландаҳур* (1, 178), *меъмор* (1, 210), *мисос* (1, 215), *мулозамат* (1, 226), *мустафод* (с. 234), *муҳовара* (с. 244), *мучро* (1, 245), *санбӯса* (1, 331), *сардоба* (1, 336), *сахн* (1, 343), *сиёҳпир* (1, 367), *тавҷеҳ* (1, 369), *танзим* (1, 376), *хасорат* (1, 430), *ҳазл* (1, 523), *ҷарида* (1, 550), *дажам* (1, 87), *дагдага* (1, 98), *курра* (1, 170), *машиат* (1, 191), *маош* (1, 196), *матъун* (1, 201), *машиоқ* (1, 205), *маъруф* (1, 205), *мисол* (1, 215), *танқис* (1, 377), *шароб* (1, 467) ва даҳҳои дигарро шарҳу тавзеҳ додааст.

Муаллифи луғатнома на танҳо бо як, балки бо чанд маъно дар забони зиндаи халқӣ тоҷик мавриди истифода қарор гирифтани калимаҳоро низ ишора менамояд. Дар чунин мавридҳо муаллифи луғатнома ба маъноҳои алоҳида дар гардиш қарор доштани ин гуна калимаҳоро бо ҷумлаҳои «ду маънии *охирӣ маҷоз аст, ки ҳозир зинда аст*», «*ҳар ду маънӣ ҳам маъниҳои зиндаи имрӯзаанд*», «*ба ду маънии охирӣ зинда аст*», «*дар ҳар дуи ин маънӣ ҳам дар тоҷикӣ кор фармуда мешавад*», «*ду маънии охирӣ маънии замониист*» ва ғайраҳо шарҳ медиҳад. Чунончи, *ӯ* аз хусуси маъноҳои вожаи *мазор* мулоҳизаронӣ намуда, қайд мекунад, ки «он дар баёни *мафҳумҳои* 2) *гӯр*; 3) *гӯристон* низ меояд ва менависад, ки «*ду маънии охирӣ маҷоз аст, ки ҳозир зинда аст*» (1, 190).

Айни чунин шарҳу эзоҳро дар мавриди аносири луғавии зерин низ метавон дучор омад: *Савлат* – 1) *ҳамлақунӣ*; 2) *ҳайбат*, *батарсандозӣ*; 3) *шукӯҳ*, *дабдаба* (ба ду маънии *охирӣ зинда аст* (1, 325). *Шиор* – 1) *нишона*, *аломат*; 2) *суханҳои*

кӯтоҳе, ки ягон мақсади сиёсӣ ва иҷтимоиро ифода кунад (ҳар ду маънӣ ҳам маъниҳои зиндаи имрӯзаанд (1, 477). Кӯй – 1) маҳалла (деҳа); 2) роҳи даруни шаҳр (дар ҳар дуи ин маънӣ ҳам дар тоҷикӣ кор фармуда мешавад. Дар Бухоро «Кӯи дарахт», «Кӯи Мурғкуш», «Кӯи Хонақоҳ» ном маҳаллаҳо ҳастанд, инчунин тасғири «кӯй» ба маънои роҳи даруни шаҳрро ба шакли «кӯча» тоҷикон кор мефармоянд (1, 172). Таклиф – 1) касеро дар ранҷ андохтан; 2) ба касе кореро фармудан; 3) касеро ба ҷое даъват кардан; 4) фикреро ба касе пешниҳод кардан (ду маънии охирӣ маънии замониист (1, 371).

Аз қайду ишораҳои устод Айни бармеояд, ки дар иддае аз чунин маъноҳо гунаи корбурди бархе аз вожаҳо дар забони зинда аз шакли адабии он тафовут доштааст. Масалан, *ӯ* доир ба маъноҳои вожаи *сақат* изҳори андеша карда, маънои дуомашро «чизи носара, беҳуда, бекора» эзоҳ додааст ва навиштааст, ки «дар забони зинда ба ин маънӣ **сағат** мегӯянд» (с. 342).

Дар робита ба чунин шаклу маънои вожаҳо ба гуфтаҳои ғавқӣ Айни метавон афзуд, ки теъдоди ин гуна аносири луғавӣ дар забони тоҷикӣ зиёд аст. Масалан, муаллифи луғатнома маънои дуоми калимаи *гаргин*ро «чиркинӣ, ки чиркаш монанди решҳои хориш хушкида ба даст маълум шавад (мачоз аст ва дар забони зиндаи тоҷикӣ ба ҳамин маънӣ меояд)» шарҳ додааст (с. 69). Лозим ба таъкид аст, ки асли ин вожа *гарг* буда, он дар иддае аз шеваю лаҳҷаҳои тоҷикӣ дар шакли *қарқ* (*гаргин* ба гунаи *қарқин*) ба ҳамон маънои тазаккурёфта истифода мешавад.

Баъзан аз ҷониби устод Айни замони ба чунин таҳаввулоти маъноӣ дучороии калимаҳо нишон дода шудааст. Чунончи, *ӯ* маъноҳои *давобро*, ки ҷамъи *добба* аст, шарҳ дода, менависад, ки як маънояш «ҳайвони чорпои саворӣ ва боркаш» ва дар забони зиндаи тоҷикон маҳз ҳамин маънои охирӣ маънии зинда аст. Сипас меафзояд, ки «дар асл ин сухан ба ҳар чунбанди рӯи замин рост меомад. Аммо дар адабиёт ба як қисми ҳайвонот махсус шудааст». Баъди чунин таъкид Айни ба «Бӯстон»-и Саъдии Шерозӣ ишора менамояд (с. 86). Маълум мешавад, ки ин вожаро ба маънои охирӣ бори нахуст Саъдӣ мавриди истифода қарор дода будааст. Аз шарҳу тавзеҳоти Айни маълум мегардад, ки бо гузашти замон бархе аз вожаҳои аслии тоҷикӣ ба дараҷае таҳаввулоти маъноиро паси сар мекардаанд, ки аз семантикаи

ибтидоии онҳо осоре боқӣ наместонад. Масалан, ӯ вожаи **тарҷумонро** гунаи муарраби **тарзубон** махсуб доништа, маънои нахусташро «суханвари хушбаён» шарҳ додааст ва баъдан дорои маънои «фаҳмонандаи мазмуне, ки дар як забон аст, бо забони дигар» гаштааст ва он маънии имрӯзааш ба шумор меравад [1, 382].

Садриддин Айнӣ ҳангоми танҳо ба забони тоҷикӣ хос будани калимаву ибора ё ягон ифодаи дигар онро ба таври алоҳида таъкид менамояд ва дар чунин мавридҳо ибораву ҷумлаҳоеро, мисли «*махсуси тоҷикӣ*», «*махсуси тоҷикист*», «*ба ин маънӣ махсуси тоҷикист*», «*ин маънӣ махсуси тоҷикист, ки дар забони зинда ҳаст*», «*ин калима махсуси тоҷикӣ аст*», «*ин маънӣ махсуси тоҷикӣ аст*», «*маънии дувум маҷоз аст ва махсуси тоҷикист*», «*маънии дувум махсуси тоҷикӣ аст*», «*ин калима ва ин маънии вай махсуси забони тоҷикист*», «*ин маънӣ махсуси тоҷикон аст*», «*ин маънӣ махсуси халқи тоҷик аст*», «*маҷози махсуси тоҷикӣ*», «*ин калима ба ин маънӣ махсуси халқи тоҷик аст*» ва монанди инҳоро мавриди истифода қарор додааст. Чунончи: *Додар – бародари аз худ хурд (махсуси тоҷикӣ (1, 102). Кафшери гап – чой (маҷози махсуси тоҷикӣ (1, 153). Муҳимкифоя – чизе, ки эҳтиёҷҳои зуруриро адо мекунад (дар забони зинда (1, 244). Ҳангомадор – бошукӯҳ, боазамат (дар сифати тӯй ва иморат меояд, ки махсуси забони тоҷикист (1, 533). Ҷирм – ... 11) камбудӣ ва айб. Масалан, мегӯянд: харбузаи бечирм, яъне беайб, бенуқсон. Ин калима ба ин маънӣ махсуси халқи тоҷик аст (1, 554). Муҳаббат – ... 3) ҷойи бадҳавои тангфазо (маънии дувум махсуси тоҷикист (1, 238). Хафа – ... 2) дилгиришуда, андӯх-гинишуда (маънии дувум махсуси тоҷикист (1, 432).*

Аз далелҳои тазаккурёфта аён аст, ки чунин таҳаввулотӣ маъноро на танҳо вожаҳои аслии тоҷикӣ, балки аносири луғавии иқтибосӣ низ паси сар мекардаанд. Устод Айнӣ чараёни дорогардии вомвожаҳоро ба маъноҳои баъдӣ дар мисоли калимаи **яргу** ба таври зайл нишон додааст: «*Яргу – 1) ҷазо; 2) мусодараи ҳама ё баъзе молу мулки касе ба тариқи ҷазо (ин калима аз забони муғулӣ гузаштааст, ки маънии дуомаш махсуси тоҷикист); 3) арзу дод, даъво (1, 494).*

Айнӣ дар чунин мавридҳо кӯшишааст, ки дар чараёни шарҳи семантикаи вожаву ибораҳо замони мушаххаси ба чунин маъно ба қор рафтани онҳоро низ нишон диҳад. Масалан:

«Садқа – қурбон («садқаат шавам» – қурбонат шавам гуфтан аст. Ин калима ва ин маънии вай махсуси забони тоҷикист. Дар ин маънӣ Шоҳин гуфта:

Шудам гаҳ садқа бо он нозанин, гоҳе балогардон,

Тақал ҳар кӯча роҳе дошт, бо ӯ як ба як кардам» [1, 327].

Як даста вожаҳои дигар низ аз ҷониби устод Айнӣ бо усули фавкуззикр эзоҳ ёфтаанд: «Дод – ... 2) фарёд (ба ин маънӣ маҷоз ва махсуси забони тоҷикист, ки «бисёр дод нагӯй» мегӯянд, яъне фарёд нақун (1, 102). Мазоқ – ... 3) мазоҳ (ба ин маънӣ махсуси тоҷикист, с. 190). Маиб – ... 2) одам ё ҳайвони ягон узваи, хусусан даст ё пояи нуқсонёфта, айбнок (маънии дувум махсуси тоҷикӣ аст (1, 191). Моҷаро – ... 2) ҷанҷол, хархаша (ин маънӣ махсуси тоҷикист, ки дар забони зинда ҳаст; моҷаро сар шуд, яъне ҷанҷол сар шуд (1, 221). Мӯҷаз – ... 2) хурд (маънии дувум махсуси тоҷикист, ки, масалан, ҳавличаро «мӯҷаз» мегӯянд (1, 246). Нуқл – ... 2) холис ва зубдаи ягон чиз (ин маънӣ махсуси тоҷикӣ аст (1, 272). Орият – ... 2) орқунӣ (маънии дуюм махсуси тоҷикист (1, 278). Сиёқ – 3) тарз, равиш (маънии сеюм махсуси тоҷикист (1, 345).

Дар мавридҳои алоҳида муаллифи луғатнома кӯшиш ба харҷ додааст, ки асли ин гуна унсурҳои луғавиро нишон диҳад. Масалан, ӯ роҷеъ ба сарчашмаи калимаи *наход / нахот* чунин менависад: «*Нахот* – на ин ки, нашоёд (*нахот*, ки шумо ҳамин корро натавонед; на ин ки шумо ... *Ин калима махсуси тоҷикӣ аст*, ки аз калимаи «*нахоҳад*» гирифта шудааст (1, 257). Ё, бино ба таъкиди ӯ, асли калимаи *гун гунд* буда, гунаи саҳеҳи он дорои маъноҳои: 1) *ба худ печида*; 2) *фароҳамомада*; 3) *гирдомада, ҷамъшуда*» будааст ва шакли *гун* дар забони зиндаи тоҷикӣ ба маънои сеюми *гунд* кор фармуда мешудааст (1, 505).

Устод Айнӣ ҳангоми на дар доираи маҳдуд, балки вусъатнок будани қаламрави корбурди ҳиссае аз ин гуна воҳидҳои луғавӣ, инчунин дар осори классикон дучор нагардидани калима ё ибораи алоҳида ва баъдан зухур намуданашон онҳоро бо ҷумлаҳои ташреҳии «дар забони адабии имрӯзаи тоҷикӣ танҳо ба ҳамин маънӣ зинда аст», «дар адабиёти имрӯза», «дар Осӣи Миёна ба ҳамин маънӣ зинда аст», «дар ин маънӣ дар классикҳо наёмадааст, дар забони адабии зиндаи ҳозира ва дар адабиёти давраи охирӣ кор фармуда мешавад», «ба ҳамин маънӣ дар адабиёти имрӯза зинда аст», «ба ин маънӣ дар адабиёт

нест, аммо дар забони зиндаи тоҷикӣ ин калима ба ҳамин шакл танҳо ба ҳамин маънӣ меояд», «ба ин маънӣ дар адабиёт дида нашуд, аммо дар байни халқ машҳур аст» таъкид менамояд. Чунончи: Масъул – ... 2). касе, ки некӣ ва бадии касеро аз вай мепурсанд ва ӯ маҷбур аст, ки ба ин пурсиш ҷавоб диҳад (дар адабиёти имрӯза, с. 200). Меҳнат – ... 3) коре, ки дар кардани он одам машаққат кашад (ба ҳамин маънии сеюм дар адабиёти имрӯзаи Осӣи Миёна ва забони халқӣ зинда аст (1, 211). Мукофот – 1) подоши ягон амал; 2) подоши амали бад; 3) дар забони адабии ҳозира подоши неки амали нек (1, 226). Мустақим – ... 4) бевосита (охирӣ дар адабиёти имрӯза (1, 235). Муҳаррир – ... 3) касе, ки чизи каси дигар навиштаро дуруст карда нависад (дар забони адабии имрӯзаи тоҷикӣ танҳо ба ҳамин маънӣ зинда аст, с. 243). Лутф – ... 4) сухани ду ё чандмаънидор дар шеър ва гуфтор (дар ин маънӣ дар классикҳо наёмадааст, дар забони адабии зиндаи ҳозира ва дар адабиёти давраи охирӣ кор фармуда мешавад, с. 185). Толор – ... 2) сутунҳои рӯбарӯи ҳам дуқатора шинонида, бар рӯишон забаррав ва ҳодача кашида, ки бар рӯи вай наваҳои токро мебароранд (дар Осӣи Миёна ба ҳамин маънӣ зинда аст (1, 395). Муаллифи луғатнома чунин тарзи ташреҳро дар мавриди вожаҳои масъулият (1, 200), матн (1, 201), нофила (1, 269), сафаҳ (1, 340), қадаҳ (1, 509), қубла (1, 522), қурб (1, 523), ҷавоб (1, 546), қадал (1, 547), қайсар (1, 510), ҳузур (1, 543), ҷаррор (1, 551) низ пеш гирифтааст.

Вижагии як силсила қайду эзоҳи устод Айнӣ дар он зоҳир мегардад, ки ӯ афзун бар он ки ба ин ё он маъно зинда будани ҳиссае аз унсурҳои луғавиро ишора мекунад, боз ба маъноҳои алоҳидааш дар давраи ҳозираи инкишофи забон матрук гардиданашонро низ таъкид менамояд. Дар ҷараёни ташреҳи ин гуна вожаву ифодаҳо ӯ аз ҷумлаҳои эзоҳии «танҳо ба ҳамин маънӣ зинда аст, ҳоло маънии дуюм мурдааст», «ба ҳамин маънии сеюм дар адабиёти имрӯзаи Осӣи Миёна ва забони халқӣ зинда аст», «ҳоло ин маънӣ мурдааст», «дар маънии дуюм дар миёнаи тоҷикон кор фармуда намешавад», «маъниҳои дигараш мурдааст», «ҳамаи ин маъниҳо дар забони зиндаи тоҷикӣ ҳаст ва махсуси он аст, аммо маъниҳои дигараш дар тоҷикӣ мурдааст», «ба ин маънӣ ҳоло дар забони зинда нест» ва амсоли инро истифода мекунад: «Маҳин – 1) нозук (ин ришта бисёр маҳин ришта шудааст); 2)

суфта (ин қаламӣ бисёр маҳин бофта шудааст); 3) реза ва суда (ин замин бисёр маҳин ронда шудааст, ин орд бисёр маҳин кашида шудааст). Ҳамаи ин маъниҳо дар забони зиндаи тоҷикӣ ҳаст ва махсуси он аст. Аммо маъниҳои дигараш (хор, беқадр, ҳақир, суст, андак, камтамиз) дар тоҷикӣ мурдааст (1, 207). Лаган – 1) зарфи филизии чуқури калон; 2) шамъдон (ба ин маънӣ ҳоло дар забони зинда нест (1, 177). Муҳобо – ... 2) мулоҳиза, ибо (бемуҳобо, бемулоҳиза, беибо. Танҳо ба ҳамин маънӣ зинда аст, маъниҳои дигараш мурдааст (1, 244). Шамоил – 1) шакли зоҳирии одамӣ; 2) хислатҳо (ҳоло маънии дуҷум мурдааст (1, 465). Шӯрондан – 1) касеро ё ҷамоатеро ба муқобили касе ё ҷамоате бархезондан, ба шӯр овардан. 2) парешон ва тақуруӣ кардани чизҳо (дар маънии дуҷум дар миёнаи тоҷикон қор фармуда наmeshавад [1, 488].

Ба ин тарик, Садриддин Айнӣ ба ҳайси забоншиноси тавоно ҷараёни вусъатёбии доираи маъноӣ силсилаи калони вожаву ибора ва ифодаҳоро таҳлил карда, сабабҳои айниву зехнии зуҳури чунин маъноҳоро ошкор намудааст. Ӯ ҳамчун донандаи беназири нозуқиҳои забони модарии хеш дар ҳамон айёми баҳсу мунозираҳои шадиди тақдирсоз ё тақдирсӯзи забони тоҷикӣ нишон додааст, ки ин забон баробари соҳибгардӣ ба вижагиҳои нави луғавӣ ва сарфию нахвӣ боз бехтарин дороиҳои забони даврони классикии дар Эрони ҳозира талафшудаи ниёгонро дар худ хифз намудааст.

Китобнома:

1. Айнӣ С. Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик // Куллийт. Ҷилди 12. / С. Айнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1976, 563 с.
2. Дарвеш Б. «Чароғи ҳидоят»-и Орзу ва забони тоҷикии форсӣ. / Б. Дарвеш. - Душанбе: Дониш, 1992. - 104 с.
3. Деҳхудо А. Луғатнома. Ҷилди 8. / А. Деҳхудо. - Техрон, 1373. - 12378 с.
4. Қосимова М. Н. Оид ба чанде калимаву ибораҳо дар осори Ҷалолиддини Румӣ // Вазифаи воҳидҳои забон дар ҷараёни гуфтор. / М. Н. Қосимова. - Душанбе, 1996. – С.106-110.
5. Қосимӣ М. Бархе аз вижагиҳои вожагони забони тоҷикӣ // Номаи пажӯҳишгоҳ (маҷмӯаи мақолот). – Душанбе, 2001, № 1. – С.20-41.

6. Мақсудов Т. Лексика ва фразеологияи шеваҳои тоҷикони Исфара. / Т. Мақсудов. – Душанбе: Ирфон, 1977, 164 с.
7. Мирзоев А. Фарқҳои семантикии суффикси –ак // Барои адабиёти сотсиалистӣ. 1936. № 10-11. – С.4-7.
8. Салимов Ю. Насри ривоятии форсу тоҷик. / Ю. Салимов. – Душанбе: Дониш, 1971. -156 с.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ –М.: Советская энциклопедия, 1969. Ҷилди 1. -951с.; ҷилди 2. -949 с.
10. Хонларӣ П. Н. Дастури таърихӣ ва забони форсӣ. Ҷоми аввал. / П. Н. Хонларӣ. - Техрон, 1372.
11. Ҳалимов С. Садриддин Айнӣ ва баъзе масъалаҳои инкишофи забони адабии тоҷик. / С. Ҳалимов. – Душанбе: Ирфон, 1974. 135 с.
12. Ҳасандӯст М. Фарҳанги решашинохӣ ва забони форсӣ. Ҷилди чаҳорум (к-й). / М. Ҳасандӯст. –Техрон: Нашри осор, 1393. 2081-2955 с.
13. Ҷӯраев Ғ. Мақоми калима дар таркиби луғати лаҳҷа//Соҳтор ва қорбасти воҳидҳои забони тоҷикӣ. / Ғ. Ҷӯраев. - Душанбе,1999.- С. 42-50.
14. Шарофиддини Рӯстам. Давлати Сомониён ва забони адабии тоҷик. / Шарофиддини Рӯстам. - Душанбе, 1999.- 176 с.
15. Шуқуров М. Ҳар суҳан ҷоеву ҳар нуқта мақоме дорад. / М. Шуқуров. – Душанбе: Дониш, 1985. – 366 с.
16. Эшнӣёзов М. Диалектологияи тоҷик. / М. Эшнӣёзов. - Душанбе, ҷилди 1, 1977, 112 с; ҷилди 2, 1979. -134 с.; ҷилди 3, 1986.- 96 с.

МАӢНОӢИ ЗИНДАИ ВОӢАӢИ МУРДА

Ҳар як фарди тоҷик медонад, ки устод Айнӣ дар ҳама соҳаҳои ҳаёти иҷтимоии миллати тоҷик фаъолияти судманде анҷом додааст. Хусусан, хизматҳои устод дар арсаи адабиёт ва фарҳанг беназир аст. Муаллифи мақолаи мазкур кӯшидааст, ки маҳорати табиӣ ва завқи суҳаншиносии устодро дар риштаи фарҳангшиносӣ, ки яке аз қорҳои душвор ва тоқатфарсои адабӣ ба шумор меравад, нишон диҳад. Устод Айнӣ дар «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик» бо тавоноии тамом қамолӣ луғатдонӣ ва маънишиносии худро ошқорнамуда, аз забони зиндаи мардум огоҳ буданаҷро баён намудааст.

Вожаҳои калидӣ: вожа, гуна, сода, асли, гушна, меъмор, муховара, санбӯса, сардоба, сахн, сиёхпир, тавҷеҳ, танзим, хасорат, ҳазл, мисол, танқис.

ЖИВЫЕ ЗНАЧЕНИЯ МЕРТВЫХ СЛОВ (ЗАБЫТЫХ СЛОВ)

Каждый таджик знает какое значение представляет М. Аини для общества таджиков. Его роль особенно в области литературы и культуры чрезвычайно велика.

Автор настоящей статьи постарается показать каком природным даром и искусством выбора слов обладает С. Аини при составление своего толкового словаря, являющимся самой кропотливой и трудоёмкой работой. Согласно автору статьи Устод Аини составлением своего «Краткого толкового словаря таджикского литературного языка» проявил высшее свое качество как лексиколога и непревзойденного мастера поэтического слова, показав тем самым себя как наилучшего знатока живого обиходного языка.

Ключевые слова: слово, каким образом, простой, настоящий, ненасытный, зодчий, диалог, прижок, погреб, площадь, старик, толкование, систематизация, ущерб, шутка, аналогия, уменьшение.

THE LIVELY MEANING OF THE UNUSABLE (DEADLY) WORDS

Every Tajik person knows that Ustod Ayni had done many special things and also put his great role on many spheres of social life. Particular Ustod's services, which have significant ideas, are very important in literature and culture. The author of this article tried to research Ustod's achieves in culturology, which are known as the literal difficulties and unpatienable. Ustod Ayni sowed his force and high quality of linguistics in the "Detailed dictionary Tajik literal language" and always mentioned the lively words of the language.

Keywords: word, side, simple, original, hungry, art, struggle, patty patty (sanbusa), sardoba (kind of meal), area, control, prejudice, anecdote, castle, fighting, foal colt, pleasure, earning, example, remission .

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдучамол Ҳасанов - профессор, мудири кафедраи забони тоҷикӣ ДДХ ба номи академик Бобочон Гафуров, доктори илмҳои филологӣ.

Сведения об авторе: Абдуджамал Ҳасанов - профессор, заведующий кафедры таджикского языка ХГУ имени академика Б. Гафурова, доктор филологических наук.

Information about the author: Abdujamol Hasanov - professor, Head of the Tajik language Department Kujand State University by name academician B. Gafurov, Doctor of Philology Sciences.

УДК:891.550.092+491.550

**СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ
ЛЕКСИЧЕСКОГО И ГРАММАТИЧЕСКОГО
АНАЛИЗА ПРОСТРАНСТВЕННЫХ–ВРЕМЕННЫХ
ПРЕДЛОГОВ В СОПОСТАВЛЯЕМЫХ ЯЗЫКАХ
(на базе шугнанского, немецкого и таджикского)**

***Мамадасламов Мамадсаид Саидасламович
Хорогского государственного университета имени М. Назаршоева***

Выражение пространственно-временных предлогов и послелогов шугнанского языка стало объектом сопоставительной типологии в соотношении с немецким и таджикскими языками в нашей работе.

Как известно, никакой язык не даётся так легко, как родной, и так трудно, как иностранный язык. Причин этому много, а секрет один: язык нужно любить, его нужно лелеять, ухаживать за ним, не забывать о нем ни на минуту, дарить ему своё время, внимание и силы: духовные и физические. И тогда он ответит вам взаимностью, откроет свою душу и удивительный волшебный мир своего народа и своей страны. Он подарит нам те богатые профессиональные, интеллектуальные и духовные возможности, которые скрыты в этом подарке. Мы станем другими людьми, потому что сможем лучше понять себя, свой родной язык, свою культуру, свой народ и весь мир. Проблема различных типов отношений между языками тесно связана с лексическими и грамматическими единицами языков и является

одним из существенных аспектов лингвистической типологии и сопоставительного языкознания. Классификация всех видов лексических и грамматических соответствий между языками, отражающая три основных случая: полное соответствие, частичное соответствие и отсутствие соответствия - это основная задача сопоставительного языкознания. Основными приёмами методики сопоставительного исследования признаются: 1) сопоставление в них соотносительных [параллельных или частично параллельных] предложений, словосочетаний, отдельных словоформ, не связанных смысловой общностью составляющих их лексических единиц [имеем в виду падежные, предложные и послеложные словоформы], 2) сопоставление предложений, словосочетаний, слов на материале перевода с одного языка на другой. Проблематика сопоставления более трёх языков широко обсуждается в научной литературе последних лет, при этом наблюдается смещение акцентов, в принципе согласующееся с динамикой общенаучных подходов к описанию работы языкового речевого механизма человека.

Исследование проводится на материале шугнанского, немецкого и таджикского языков, имевших родства в далеком прошлом и развивших аналитический строй, хотя достаточно отличающихся друг от друга, что весьма существенно для их типологической характеристики. Изучением пространственно-временных предлогов занимались и занимаются огромное количество лингвистов, как в отечественной, так и в зарубежной лингвистике, немало работ было посвящено сопоставительной типологии пространственно-временных предлогов в разноструктурных языках, в том числе шугнанского и немецкого языка с другими языками. Сопоставительное исследование разно системных языков открывает в языкознании широкие теоретические горизонты для решения многих малоисследованных вопросов общего и частного языкознания. Оно является одним из необходимых условий для тесной связи теории и практики в процессе исследования и изучения различных языков. Именно оно должно служить лингвистической основой для исследуемых языков, для методики преподавания живого языка, теории и практики перевода, для составления словарей, учебников и. др.

Пространство и время, как основные формы бытия, в которых существует объективный мир, находят выражение в составе и структуре всех языков. Пространственные и временные отношения передаются и лексическими и грамматическими средствами. Одним из грамматических средств, служащих для выражения пространственных отношений, в немецком, шугнанском и таджикском языках являются предлоги. Однако в употреблении предлогов в этом языке есть существенные различия, объясняющиеся различиями в типологической структуре этого языка. Предлоги являются одним из тех языковых средств, с помощью которых категории пространства, времени, причины, цели и другие получают в системе сопоставленного языка немецкого языка наиболее яркое и четкое выражение.

Предложные обороты являются почти неизбежным элементом огромного числа предложений, немецкого языка. Предлоги в любом из индоевропейских языков являются словами, которые не только указывают на наличие известных отношений между «знаменательными» словами в предложении, но и при помощи своих значений раскрывают и уточняют содержание и характер этих отношений. «Роль предлога не исчерпывается формальной синтаксической функцией указания, какое слово грамматически подчинено другому. Очень велика семантическая роль предлога, сообщающего отдельному словосочетанию (а через него и всему предложению) свое значение, которое конкретизирует и обогащает отношения «знаменательных» слов между собою». В шугнанском языке основных ареалы предлогов, которые указывают, раскрывают и уточняют содержание и характер этих отношений в пространственном и во временном отношениях являются следующие: *az/as, ar, tar, pi, pis*. Обычно определения предлога ограничиваются указанием на то, что предлог передает отношения между «знаменательными» словами или управляет стоящим после предлога именем.

Наличие лексических значений у предлогов практически подтверждается. Это можно увидеть, пользуясь хотя бы методом подстановки разных лексических единиц либо существительное, местоимение, прилагательное или глагола, но предлог в одно и

те же предложение изменяет значение в одном и том же предложении. Шугн. *Ju yidā az awtōbus zibō [piro, palə] pi wam γās nūšč, ja γāce wi wint-xu tar pali tōyd* // Der Jung stand hinter dem Bus, wartete auf jenes Mädchen aber das Mädchen sah ihn und ging in die seite // Писарбача аз акиби автобус истода духтараке интизор буд, вакте ки духтарак ўро дид ба тарафи дигар рафт - “Мальчик стоял за автобусом, ожидая девушку, а девушка видя его ушла в сторону”. Или, употребление одно и той же предлога в разных действиях в пространстве во всех отношениях: *ar kōr / pi kōr / tar kōr* - “На работе” (местонахождение объекта в пространстве либо в низу, либо на верху или в сторону). Шугн. Нем. *Kitōb sitōl-tīrtə / Das Buch ist auf dem Tisch / Китоб болои миз аст* - “Книга на столе.” *Kitōb sitōl-tir-tə ribūxjin / Das Buch liegt auf dem Tisch / Китоб болои миз монда шудаст* - “Книга лежит на столе.” *Wuz Kitōb sitōl-tir-tə ribiyum / Ich lege das Buch auf dem Tisch / Ман китобро болои миз гузоштам* - “Я положу книгу на столе”. *Čōrik az mōšin pirō wirūvj / Der Mann steht vor dem Auto / Марде аз пеши мошин истодаст* - “Мужчина стоит перед машиной.” *Der Jung steht neben den Mann* - “Мальчик стоит рядом с мужчиной” таджик. Аз пеши хонаи мо театр сохтанд ва аз палуи театр майдончаи варзиширо низ сохтанианд - “С переды нашего дома построили театре, а рядом с ней оказывается строят спорт площадка.” Из этих примеров видно, что в каждой паре предложений смысл коренным образом меняется исключительно в зависимости от того, как, где, когда и с какой целью, какой предлог мы подставляем. Предлоги, выражающие пространственные отношения (их называют еще предлогами пликативными, от латинского *localis* — местный), это такие предлоги, которые указывают на сферу действий того или иного предмета, т. е. на какие-либо определенные пространственные пределы, где происходит действие.

Эти предлоги представляются в языке наиболее ясными и четкими по своей семантике и грамматической функции. Хотя они не выполняют самостоятельную функцию членов предложения, но фигурируют в предложении как значимые компоненты членов предложения. Такие предлоги своими значениями привносят в высказывание настолько важный

смысл, что оно иногда определяет конечный смысл всего высказывания. Так, например, шугн. **tar** čīd garm-ātā **tar** vaǰ šitō - “В доме тепло, а на улице холодно.” Wuzum **na** dūnd sēr-**ata** **na** dūnd marzūnǰ - “Я ни очень сыт, но и ни голоден.” Wad-ēn arǰōr-**av** tixīrm sat: yilāv-ēn **ar** tagov-āǰ, yilāv-ēn **tar** palə-yaǰ- ata wad yilavga-**yen** **pa** tar-aǰ (**pi** tūr-āǰ) tōyd- “Они разошлись в разных сторону: несколько ушли вниз, другие в сторону, а несколько из них ушли вверх.” Нем. Der Junge geht **nach** oder **vor** ihnen- “Мальчик шёл позади или впереди него.” **Beiderseits** des Flusses wachsen schöne Bäume, aber **diesseits** der Grenze verläuft die Strasse - “По обоим сторонам реки растут прекрасные деревья, но по эту сторону границы проходит улица”, таджик. **Қад-қад** хиёбони сардафтари адабиёти классикии тоҷик А. Рӯдакӣ ҳаргуна гулҳои хушрӯю рангоранг рӯида истодаанд.

Большинство предлогов с пространственным значением способно сочетаться почти с любым словом одного семантического ряда (например, с глаголами движения, падения, проникновения и т. п. или существительными, обозначающими предметы разрядов: занятий, пространства, чувств и др.). Поэтому, например, предлоги in и an могут сочетаться со следующими и им подобными словами: Шугн. ar sandūq ribə! - “Положи в сундуке!”, pi dišīd sifān! - “Поднимись на крышу!”, tar čīd dēd!- “Заходи в дом”: Нем. lege in die Mappe!- “Положи в сумку!”, an der Vorlesung sitzen- “Сидеть на лекции”, lege auf dem Tisch!- “Положи на стол!”, stelle in die Schrank!- “Положи в шкафу!”. Тадж. Аз хона баро! - “Выйди из дома!”, ба кучо рафта истодаӣ? - “Куда идёш?” Онҳо дар маҷлис ҳастанд- “Они на собрание” и т. п. Причем предлоги меняют оттенки значений в зависимости от того, со словами какого значения этих слов и по какому направлению употреблялся в предложение.

Наиболее ярко пространственное значение предлога проявляется в сочетании с существительными, обозначающими предметы. Die Sache befinden sich **in** die Zimmer, auf dem Schrank, unter den Soffa, aus der Schachtel- “Вещи находятся в комнате, на столе, под диваном, из ящика.” Шугн. Mu wixīzēn xīkarēt! Wādēn yō ar mu jēbak, yō pi marzā, yō-yēn tar šifanēr ar mu kastūn jēbak- “Ищите мои ключи! Они находятся либо в кармане моего брюки, либо на полке или в шкафу в кармане моего костюма” -

или какие-либо объемные или линейные пространственные пределы (in die Wohnung- “В квартире”, auf die Erde- “На земле”, unter dem Haus- “Под домом”, durch die Strasse- “По улице”. Ar xūna- “В доме”, tar mam dinyō čis - “Посмотри на этот Мир!”, pi ōsmūn čis! - “Посмотри в небе!”

В сочетаниях предлогов с существительными, обозначающими область, сферу проявления действия, состояния, или признака уже не выражаются собственно-пространственные значения, хотя эти сочетания и отвечают на вопросы wohin? was? Это выражение пространственных отношений вторичного плана, которые можно назвать пространственными лишь условно. Они возникали как переосмысление первичных пространственных значений. В сочетаниях типа шугн. tar wēv xēz sa! ar wēv-xēz sa!, pi wēv-xēs sa! – “Подойди (спусти, подними) к ним!” Нем. komm zu ihm! - “Подойди к ним!” Gehen Sie bitte in den Gärten! - “Пожалуйста, идите в сад!” таджик. Ман ба пеши шумо меоям – “Я приду к вам”; Бачаҳо дар назди муаллими худ чамъ омаданд

Мы также усматриваем пространственные значения, хотя здесь они передаются одновременно с указанием на цели действий и отношения людей и по сравнению с основными значениями, пространственными, отступают на второй план. Предлоги с пространственным значением употребляются не только для выражения конкретных понятий пространства. На основе употребления предлогов в пространственном значении развилось также их употребление для выражения более абстрактных понятий, связанных, например, со сферой общественной и психической деятельности человека и целым рядом других явлений. При выделении пространственных значений первообразных предлогов немецкого, простые предлоги в шугнанского и таджикского языках мы придерживаемся определенного критерия. Этот критерий заключается в следующем: - предложно - именное сочетание должно отвечать на один из вопросов: Wo? где? или woher? откуда? - предлог + имя должно сочетаться с глаголами пребывания, движения с более или менее конкретным значением. В немецком языке наиболее конкретные из них которые сочетаются со следующими парами глаголами являются

предлоги требующие Akkusativ—предлог ab- “за, по”- указание на количество, число цену “abkommen- “Со следующего”- abkommende Montag – “Со следующего понедельника”; zwei Briefmarken ab 90 Pfennig- “Две почтовые марки за/по 90 пфеннигов”; предлог bis-до; а) при обозначении времени: Bis Mai wird das Haus fertig sein – “До мая дом будет готов.” б) при обозначении места: Bis Munchen fahre ich mit dem Auto- “До Мюнхена я поеду на машине.” в) в формулах прощания/ при расставании: bis bald / morgen / später/ Montag / nächste Woche- “До скорого свидания/ до завтра / пока /до понедельника /до следующей недели!”; с) при указании числа, количества (часто с частицей zu): Er ist bis 17 Uhr hier – “До 17 часов он будет здесь.” Ich zahle bis zu 200 Mark, nicht mehr – “Я согласен платить до 200 марок, но не больше.”

В шугнанском языке на такие типы предложения можно образовать предложение по-разному структуру которые указывают на направление и определяют время используется предлоги вместе с послелогами. Az dam yiga hafta- (y)and-ir xu kōr sar kinam- “Со следующие неделю мы приступим на работу.” azūd-**and to tar** Uš-am bayela aray ruz-tə frīpt – “Пока отсюда до самого Оша мы с трудом за три дня доехали.” Arcūnd-**am** pūnd-tə sa wirōvd, na **as tir** mōšin naẖjīd-at na **az tagōv-xu**, voyam **tar** xu čadēn gaẖt čūd – “Сколко время постояли на дороге ни одного машина не проехала ни с верху и ни снизу, и мы обратно вернулись по домам.” Нем.Von der Brücke **ab** sind es noch 3 Kilometer **bis zum** nächsten Dorf- “От моста до ближайшей деревни ещё три километра.” Von hier **an** sind es nur noch 100 Meter **bis zum** Bahnhof- “Отсюда до вокзала ещё только 100 метров”

В немецком языке предлог bis может взаимодействовать с другими предлогами. В таких случаях второй предлог определяет падежную форму. Например, а) bis + Präposition mit Akkusativ: Er stand **bis an** die Knie **im** Wasser. “Он стоял до колена в воде.” **Bis auf** drei haben alle Studenten die Prüfung bestanden- “За исключением трёх студентов, все остальные сдали экзамены.” Die Temperatur erreichte bis zu 40* C im Schatten- “Температура поднялась до 40 градусов Цельсия в тени.” Шугн. **To** soatə 3-rata wuz **tar** tama **xēz** xu firəpum-xu badam yakjō-**yau** tōyd – “До 3-х часов я к вам добираюсь, и тогда все вместо

поедем.” Bidunə [ba-ʔayr- az] ʔacən maš bačgalāta fukaɐ tar subōtnik sawam- “За исключением девочки, мы все мальчики поедем на субботник.” Ба ғайр аз беморон дигарон ба пахтачинӣ мераванд- “За исключением больных остальные идут на сбор урожая хлопков.” 6) bis + Präposition mit Dativ: Wie weit ist es bis nach Innsbruck? - “Как далеко до Инсбрука?” Bis vor einem Jahr war sie ganz gesund – “Ещё год тому назад она была совершенно здорова.” Ich begleite dich bis zum Bahnhof – “Я провожу тебя до вокзала.” Шугн. ʔi sol **tar piro** ju čoric sof soxtat salūmat vud – “Ещё год тому назад тот мужчина был совершенно здоров.” ʔu to xāb- eṣə xəyd – “Он занимался до ночи.” Tar kancərt to oxirūn-eṣ ʔōy navud – “Все места (до последнего места) в театре были заняты.”

Прежде чем перейти к анализу отдельных значений предлогов, необходимо коротко остановиться на различии в системе немецких предложно-именных сочетаний. В чем же состоит это различие? 1). Количество локативы первообразных предлогов немецкого языка более чем второе превышает количество, таких же предлогов имеются в шугнанском и таджикском языках, но они не очень продуктивный. 2). В немецком языке, где нет склонения имен существительных предлоги сочетаются с падежными формами, а в шугнанском и таджикском языках предлоги и послелого сочетаются с именем существительным в неизменяемой форме. Gehe in die Bibliothek- “Иду в библиотеке”, in das Lehrerszimmer- “В учительская”, aus Polen- “Из Польша”, aus der Schule- “Из школы”, aus Liebe- “Из любви”, aus Beton- “Из цемента” и т. п.). Шугни., tar lafka sam- “Иду в магазине” (предлог tar- указывает на направление действие) mu virōd tar čīd nūšč- “Мой брат сидит дома” (предлог tar-в этом ситуации указывает на местонахождения или расположения предмета); az qīšlōq-um sōf naw yat- “только что приехал из кишлака”; ʔam mu pulk as pulōd- and čūxjīn- “это, мой кувалд сделано из стали”. 3). Немецкий язык, потеряв еще в глубокой древности два латинские падежные формы (ablativ und vocativ –(творительное и предложное падежи), передают, в основном, те же значения, которые действие выражаются форме в предложный падеж. Например, Ich spreche mit dem Lehrer – “я разговариваю с учителем”; Die Kinder spielen mit einander - “Дети играют друг с другом”; die Studenten diskutieren über ihre

neue Probleme- “Студенты обсуждают своих новые проблемы”; поэтому, предлоги **in** и **an** могут сочетаться со следующими и им подобными словами в шугнанском языке: Ar sandūq ribə!- “Положи в сундуке!”, pi dišīd sifān !- “Поднимись на крышу!”, tar čīd dēd!- “Заходи в дом”: Нем. lege in die Mappe!- “Положи в сумку!”, an der Vorlesung sitzen- “Сидит на лекции”, lege auf dem Tisch!- “Положи на стол!”, stelle in die Schrank!- “Положи в шкафу!”. Тадж. Аз хона баро! - “Выйди из дома!”, ба кучо рафта истодаӣ? - “Куда идёшь?” Онҳо дар маҷлис ҳастанд- “Они на собрание” и т. п.

Причем предлоги меняют оттенки значений в зависимости от того, со словами какого значения этих слов и по какому направлению употреблялся в предложении. Наиболее ярко пространственное значение предлога проявляется в сочетании с существительными, обозначающими предметы, например. Die Sache befinden sich in die Zimmer, auf dem Schrank, unter den Soffa, aus der Schachtel- “Вещи находятся в комнате, на столе, под диваном, из ящика.” Шугн. Mu wiḫīzēn ḫīkarēt! Wādēn yō **ar** mu kastūn jēbak, yō **pi** marzā, yō-yēn **tar** šīfanēr - “Ищите мои ключи! Они находятся либо в кармане моего костюма, либо на полке или в шкафу” - или какие-либо объемные или линейные пространственные пределы (in die Wohnung- “В квартире”, auf die Erde- “На земле”, unter dem Haus- “Под домом”, durch die Strasse- “По улице”; Шугн. Ar ḫūna- “В доме”, tar mam dinyō čis! “Посмотри на этот Мир!”, pi ḡsmūn čis! “Посмотри в небе!”

В сочетаниях предлогов с существительными, обозначающими область, сферу проявления действия, состояния, или признака уже не выражаются собственно-пространственные значения, хотя эти сочетания и отвечают на вопросы wohin? was? Это выражение пространственных отношений вторичного плана, которые можно назвать пространственными лишь условно. Они возникали как переосмысление первичных пространственных значений. В сочетаниях типа шугн. tar wēv xēz sa! ar wēv-xēz sa! pi wēv-xēs sa! – “Подойди (спусти, подними) к ним!” Нем. Komm zu ihm! - “Подойди к ним!” Gehen Sie bitte in den Garten! - “Пожалуйста, идите в сад!”

Мы также усматриваем пространственные значения, хотя здесь они передаются одновременно с указанием на цели действий и отношения людей и по сравнению с основными

значениями, пространственными, отступают на второй план. Таким образом, предлоги с пространственным значением употребляются по правилам их сочетаемости со «знаменательными» словами, и в каждом случае для выяснения значения предлога необходим учет значений этих знаменательных слов. Предлоги с пространственным значением употребляются не только для выражения конкретных понятий пространства.

При выделении пространственных значений первообразных предлогов немецкого, простые предлоги в шугнанского и таджикского языках мы придерживаемся определенного критерия. Этот критерий заключается в следующем; предложно-именное сочетание должно отвечать на один из вопросов: Wo? где? или woher? откуда? предлог + имя должно сочетаться с глаголами пребывания, движения с более или менее конкретным значением. Например, в немецком языке наиболее конкретные из них которые сочетаются со следующими парами глаголами являются предлоги требующие Akkusativ— предлог ab- “за, по”- указание на количество, число, цену “abkommen- “со следующего”- abkommende Montag – “со следующего понедельника”; zwei Briefmarken ab 90 Pfennig- “Две почтовые марки за/по 90 пфеннигов”; предлог bis-до; а) при обозначении времени: Bis Mai wird das Haus fertig sein – “До мая дом будет готов.” б) при обозначении места: Bis Munchen fahre ich mit dem Auto- “До Мюнхена я поеду на машине.” в) в формулах прощания/ при расставании: bis bald / morgen/ später/ Montag/ nächste Woche- “До скорого свидания/ до завтра /пока /до понедельника /до следующей недели!”; г) при указании числа, количества (часто с частицей zu): Er ist bis 17 Uhr hier – “До 17 часов он будет здесь.” Ich zähle bis zu 200 Mark, nicht mehr – “Я согласен платить до 200 марок, но не больше.”

В шугнанском языке на таких типах предложении можно образовать предложение по-разному структуру которые указывают на направление и определяют время используется предлоги вместе с послелогом. Например, Arcund-am pünd-tə ca wirōvd, na as tir mōšin naḥjīd-at na az tagōv-xu, voyam tar xu čadēn gaḥt čūd – “Сколка время постояли на дороге ни одного машина не проехала ни с верху и ни снизу, и мы обратно вернулись по домам.” Von der Brücke ab sind es noch 3 Kilometer bis zum

nächsten Dorf- “От моста до ближайшей деревни ещё три километра“.

В немецком языке предлог *bis* может взаимодействовать с другими предлогами. В таких случаях второй предлог определяет падежную форму. Например, а) *bis* + Präposition mit Akkusativ: Er stand **bis an** die Knie **im** Wasser. “Он стоял до колена в воде.” **Bis auf** drei haben alle Studenten die Prüfung bestanden- “За исключением трёх студентов, все остальные сдали экзамены.” Die Temperatur erreichte **bis zu** 40* C im Schatten- “Температура поднялась до 40 градусов Цельсия в тени. Шугн. **To** rayis yatō-wardum fukaṽ kōr tayōr čūd- “До перехода председателя я закончил всю работу.”

Литература:

1. Бахтибеков Т. К. Грам. шугнанского языка. /Т. К. Бахтибеков.- Душанбе, Ирфон, 1979, - 152 с.
2. Виноградов В. В. Русский язык: Грамматическое учение о слове. / В. В. Виноградов. – М.: Высшая школа, 1972, - 614с.
3. Виноградов В. В. Избранные труды. Исследования по русской грамматике. / В. В. Виноградов.- М.: Наука, 1975. – 599с.
4. Зарубин И. И. Бартангские и рушанские тексты и словарь. / И. И. Зарубин. - Л., 1937. - 346 с.
5. Карамшоев Д. Баджувский диалект. А. Н. Тадж. ССР./ Д. Карамшоев. – Душанбе, 1963. - 374 с.
6. Курбанов Х. Рошорвский язык. / Х. Курбанов. - Душанбе: Дониш? 1976. - 290 с.
7. Файзов М. Язык рушанцев Советского Памира / М. Файзов. - Душанбе, 1966. - 278 с.
8. Эдельман Д. И. Шугнано - рушанская языковая группа // Основы иранского языкознания. / Д. И. Эдельман. -М., 1987. - 396 с.
9. Arseneva. M.G. Die Gram. der Deutschen Sprache. - Mannheim. 1968. - 288 Seite
10. Der Große Duden. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache. Bibliographisches Institut. –Mannheim, Dudenverlag, 1966. - 774 Seite.

**СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ
ЛЕКСИЧЕСКОГО И ГРАММАТИЧЕСКОГО АНАЛИЗА
ПРОСТРАНСТВЕННЫХ–ВРЕМЕННЫХ ПРЕДЛОГОВ В
СОПОСТАВЛЯЕМЫХ ЯЗЫКАХ**

(на базе шугнанского, немецкого и таджикского)

Данная статья строится в плане сопоставительно-типологического анализа материала тех языков, в которых предлоги и послелог относятся к именным формам, и выступают чаще всего в роли не столько послелогов, сколько служебных слов, и указывают на то, что последние когда-то имели в предложении совершенно противоположное назначение тому, присущее служебным словам, в том числе предлога и послелога. При этом автор преводит примеры из шугнанского языка в сравнении с немецким, таджикским и русским языками. По его мнению в шугнанском языке послелог «and» широко употребляется при косвенном дополнении, образует притяжательные формы имен, которые употребляются в функции присоединительного определения (постпозитивного), при опущении определяемого (ранее названного) в самостоятельных (субстантивных) синтаксических позициях.

Ключевые слова: немецкий язык, шугнанский язык, пространство, время, отношение, категория, предложные обороты, пликативный, выражение

**SEMANTIC PECULIARITIES OF LEXICAL AND
GRAMMATICAL ANALYSIS OF SPATIAL – TEMPORAL
PREPOSITIONS IN COMPARED LANGUAGES**

(on the bases of Shugnan, German and Tajik languages)

This work is constructed in terms of comparative typological analysis of the languages in which prepositions and postpositions belong to the nominal forms and they are most often in the role of postpositions is not so ma how many official words. And indicates that the latter once had to offer a completely opposite purpose to that which is attached to the official words, including the preposition and the postposition. Refer to the example of the Shugnan language compared to German, Tajik and Russian languages. For example, in the Shugnan language, the postposition “and” widely used indirect

addition. Forms possessive forms of names used in a function definition connection (postpositive), with prolapse defined by the (previously named) in the independent (substantive) syntactic positions.

Keywords: German language, Shugnan language, space, time, relation, category, prepositional momentum, Pica tinny, the expression.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мамадасламов Мамадсаид Саидасламович - дотсенти кафедраи забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев, номзади илми филология, тел.: (+992) 93 555 65 48, e-mail: mamadaslanov @ mail. ru.

Сведения об авторе: Мамадасламов Мамадсаид Саидасламович – доцент кафедры иностранных языков Хорогского государственного университета имени М. Назаршоева, кандидат филологических наук, тел.: (+992) 93 555 65 48, e-mail: mamadaslanov @ mail. ru

About the author: Mamadaslamov Mamadsaid Saidaslamovich is an associate professor of the Department Foreign Languages at the Khorog State University named after M.Nazarshoev, Candidate of Philology, phone: (+992) 93 555 65 48, e-mail: mamadaslanov @ mail. ru.

УКД 491.55

МАВҚЕИ ФЕЪЛҲОИ ТАРКИБИИ НОМӢ ДАР ЗАБОНИ ЯҒНОБӢ

Мирзоев Сайфиддин

Институти забон ва адабиёти ба номи

Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ

Феълҳои таркибии номӣ дар захираи луғавии забони яғнобӣ баҳши ҷудогонаро ташкил намуда, аз нигоҳи ифодаи маъно аз вожаҳои феълии сода дорои баъзе бартарихо мебошанд. Ин баҳши феълҳо аз ҷузъҳои номӣ (аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ) таркиб меёбанд, яъне ба сифати ҷузъи феълӣ бештар феълҳои кӯмакии яғнобӣ ва вожаҳои номии яғнобӣ, шуморе бо вожаҳои тоҷикӣ, туркӣ, русӣ омада метавонанд.

Дар сохтани феълҳои таркибӣ нақши ҳамаи феълҳо албатта, яқсон нест. Дар маводи мавҷудаи дар ихтиёрдоштаи мо беш аз 760 феъл дар сурат бахшидани феълҳои таркибӣ ба мушоҳида мерасад, ки маъмултарини онҳо **karak** «кардан», **viyak** «шудан», **tafarak//tifarak** «додан, супоридан», **xwarak** «хурдан», **nosak** «гирифтани» ва ғайраҳо мебошанд.

Аз байни ин феълҳо **karak** ва **viyak** дар сохтани феълҳои таркибии номӣ мавқеи махсус доранд. Чунки бо ёрии феъли **karak** аз ҳиссаҳои номии нутқ бештар тарзи фоили феъл, бо ёрии феъли **viyak** бошад тарзи мафъули феъл сохта мешавад.

Бояд зикр кард, ки бахши феълҳои таркибии номӣ ҳам яке аз қисматҳои бузурги луғоту истилоҳоти забони яғнобиро ташкил медиҳанд ва ин масъала низ аз ҷониби донишмандони пешини яғнобишинос ба таври бояду шояд мавриди омӯзиш қарор нагирифтааст.

Феълҳои таркибии номӣ якҷоя бо феълҳои содаи забони яғнобӣ бори нахуст аз ҷониби Е. де-Уйфалви ҷамъоварӣ шудааст. Донишманди олмонӣ Юнкер маводи ғирдовардаи Е. де-Уйфалвиро дар мавриди забони яғнобӣ, ки дар “Revue de philology et d’ethnographie” (Bd 111, 1877, 278-282) ба таърифи расида буд, бори дигар ҳамчун намуна соли 1930 дар китоби *Arische Forschungen Yagnhobi – Studien* [9, 12-16]. Ин мавод то андозае аз рӯи маъно ғуруҳбандӣ шуда, дар рӯ ба рӯи ҳар вожаи яғнобӣ муодили тоҷикии онҳо оварда шудааст. Аз 70 феъли аз маводи Уйфалви ҷопкардаи Юнкер 44-тоаш феъли сода буда, 26-тои он феълҳои таркибии номӣ мебошанд. Юнкер номгӯи феълҳои таркибиро бо тарҷумаи забони немисӣ ва зикри баробарии тоҷикии онҳо оварда аст. Аз 26 феъли таркибии номӣ танҳо дар чор феъл ҷузъи номӣ вожаҳои яғнобӣ буда, дигар ҳама ҷузъҳои номӣ калимаҳои тоҷикӣ мебошанд. Дар ин маводи ғирдоварда ба ҳайси ҷузъи ёвар бештар феълҳои **karak** «кардан», **tirak** «рафтани», **xašak** «кашидани», **nosak** «гирифтани», **dehak** «задани», **viyak** «шудани» истифода шудаанд. Бояд таъкид кард, ки дар бештари овонавишти ҷузъҳои номӣ ва феълӣ иштибоҳҳо ҷой доранд. Ба таври намуна: **vuda xašaki** бар ивази **vud-i xašak** “бӯй кашидани, бӯидани”, **šukni dahi** шакли саҳеҳаш **šuk-i nidak** “хомӯш ништастан”, **sarosim vuaki** гунаи дурусташ **sarosema-i viyak** «саросема шудани» ва монанди инҳо. Аз маводи ҷопкардаи

Юнкер чунин ба мушоҳида мерасад, ки дар охири шакли ҳама феълҳои таркибӣ садоноки “i” афзуда шудааст ва он анҷомаи масдар намебошад. Ин шакл танҳо махсуси матн (ҷумла) буда, дар конструкияи синтаксисии бо пайвандакҳои таркибии ифодакунандаи замон истифода мешавад: **Tirak-i waxt-is** “дар вақти рафтаниш”; **Man žuta žoyak-i a-šaw.** – “Писари ман ба (барои) хондан рафт”.

Ҳамчунин дар ташреҳ ва овонавишти чанде аз феълҳои иштибоҳ ба назар мерасад. Муаллиф ба иллати хуб дарк накардани вижагиҳои забони яғнобӣ дар овонавишти феълҳои шаклҳои сунъиро, ки махсуси забони яғнобӣ нестанд, ҳамчун қолабҳои мутароич пешниҳод менамояд. Ба таври мисол: **dougga karaki** муодили тоҷикӣ **dougga kardan**, **nizog-karaki** муодили тоҷикӣ **nizog kardan**, **mon-karaki** муодили тоҷикӣ **mondan**, **mona-tiraki** муодили тоҷикӣ **mondan**, **parra-tiraki** муодили тоҷикӣ **parridan** [9, 13).

Инчунин муаллиф дар овардани чанде аз феълҳои таркибӣ бо ёварҳои гуногун низ ба иштибоҳ роҳ додааст. Вай чанде аз феълҳои ёварро ба таври ғалат ба ҷузъҳои номӣ замида менамояд, ҳол он ки аз нигоҳи дастури (сарфи) забони яғнобӣ чунин қолабҳо вучуд надоранд. Барои мисол: **šukni dahi** бар ивази **šuk-i viyak** “хомӯш шудан”, **mon karak-i** бар ивази **munak** “монданб иҷозат додан”, **mona-tiraki** бар ивази **munak tirak** “монда рафтан” (ҳамон ҷо).

Аз ин мисолҳои оварда феълҳои **mon-karaki** феълҳои таркибӣ набуда, ба бахши феълҳои сода тааллуқ дорад, ки шакли дурусташ **munak** мебошад.

Бо вучуди ин ҳама маводи гирдовардаи муҳаққиқ дар таърихи омӯзиши грамматикаи забони яғнобӣ, бавижа бахши феъл, ҳамчун нахустин манбаи хаттӣ то имрӯз дорои арзиши хос аст.

Мо дар чадвал маводи феълҳои таркибиро оварда, шакли дурусти онҳоро низ нишон медиҳем, ки ин албатта, барои муҳаққиқин аҳамияти муҳими илмӣ дорад.

№	олмонӣ	яғнобӣ	шакли сахехи феълҳо	тоҷикӣ
1	beten	dougga-karäki	?	dougga-kardan
2	sündigen	gunoh-karäki	gunoh-i karak	gunoh kardan
3	verzeihen	afu-karäki	?	afu kardan

СУХАНШИНОСӢ, №1 2018

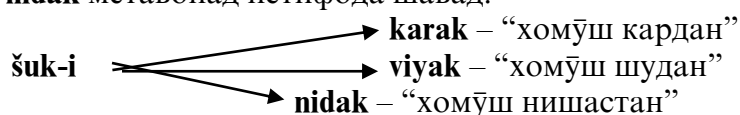
4	befrieden	oṣti-karāki	oṣti-yi karak	oṣti kardan
5	sich zanken schelten	nizog-karāki	?	nisog kardan
6	bleiben	mon-karāki	munak	mondan
7	lassen	monā-tirāki	munak tirak	mondan (monda raftan)
8	fliegen	parra-tirāki	?	parridan
9	sich schnauben	fis-karāki	nes-i takonak	fis kardan (binī afšondan)
10	spucken	tufi-karāki	tuf-i karak	tuf kardan
11	reinigen	pokiz-karāki	toza-i karak	pokiz-kardan (toza kardan)
12	rauchen	člim-xašaki	člim-i xašak	člim-kardan (člim kašidan)
13	fühlen	vudā-xašaki	vud-i xašak	bui kardan
14	atmen	dāmi-nosāki	dam-i nosak	damidan (dam giriftan)
15	küssen	musi-karāki	mus-i karak	muč-kardan (būsidan)
16	schlingen	kčok-nosāki	qučoq-i nosak kipas-l nosak	kčok-kardan (ba oγūš giriftan)
17	drücken	ziči-karāki	zič-i karak	zič kardan
18	sprechen	gab-dihaki	gap-i dehak	gap zadan
19	schweigen	sukni dāhi	šuk-i viyak	xomūš šudan
20	sich beeilen	sarosim vuaki	sarosema-i viyak	sarosema šudan
21	leiden	sabr-karāki	sabr-i karak	sabr kardan
22	pfeifen	xuštak-xošaki (xašaki)	huštok-i xašak	huštak kašidan
23	sägen	arra- xašaki	arra-i karak arra-i xašak	arra kardan, arra kašidan
24	krank sein	kasal vuaki	kasal-i viyak	kasal budan (bemor šudan)
25	geheilt werden	selemat vuaki	sahat-i viyak	sihat šudan
26	sich vereinigen	jangaki, jamg- šudan	jang-i karak, jang-i viyak	jang kardan, jang šudan

Пажӯҳиши бахши феълҳои таркибии номӣ аз нуқтаи назари А.Л. Хромов низ берун намондааст. Ў ба ин масъала таваҷҷуҳ зоҳир намуда, дар китоби «Ягнобский язык» мавзӯи номбурдаро ба таври иҷмолӣ баррасӣ карда, танҳо чанд мисоле овардааст. А.Л. Хромов рӯч ба ин масъала чунин ибрози андеша намудааст: «Сложные глаголы как в таджикском языке, образуются сочетанием существительного с глаголом. В таких сочетаниях наиболее употребительны следующие глаголы: *kun* – «делать», *vi* – «делаться», *dih* – «быть», *dor* – «держат», *tifar* – «давать», *nos* – «брать», *haš* – «тащить» [7, 96]».

Муҳаққиқ бо ин феълҳо як ё ду мисолӣ овардааст, ки бархе аз онҳо ба таври иштибоҳ ба қайд гирифта шудааст. Масалан, бо феъли *dih* (шакли дуруста *deh*) шохиде бо *qurt dih* ба маънои «глотать» овардааст, ки дар забони ягнобӣ чунин шакл саҳеҳ нест. Мушаххастар карда гӯем, вожаи *qurt* бо феъли *dehak* корбаст намешавад. Дар ягнобӣ калимаи *qurt* танҳо бо феъли *karak* истифода мешавад: *qurt-i karak* ба маънои «курт кардан, фуру бурдан», ки сурати содаи он *qurtonak* ё *qurtunak* мебошад.

Ё ин ки *ū* дар ҷои дигар *kipaš nos*-ро меоварад, ки ин шакл низ саҳеҳ нест. Шакли дурусти ин феъли таркибӣ *kipaš-i nosak*//*kapaš-i nosak* «ба бағал (оғӯш) гирифтани - обнимать» аст.

Инчунин феъли таркибии *šuk ūr*-ро А.Л. Хромов ба маънои «молчать» шарҳ додааст, ки комилан ғалат аст. Истифодаи вожаи *šuk* «хомӯш» бо феъли *ūr* (*ūrak*) «овардан-приносить» дар забони ягнобӣ маъмул нест. Ин вожа танҳо бо феълҳои *karak*, *viyak*, *nidak* метавонад истифода шавад:

Šuk-i viyak «хомӯш шудан, бесадо шудан»: *Šuk vi-s, na-vot, čak-mox dor-ošt.* – «Хомӯш шавед (=бошед), набошад, дастгирамон мекунанд».

Ҷузъи аввал, яъне вожаи *šuk* «хомӯш» дар бархе аз гӯйишҳои забони тоҷикӣ низ ба сурати *šok* ба маънои «хомӯш» истифода мешавад. Вожаи *šuk*-ро муҳаққиқон дар забони ягнобӣ ва гӯйишҳои забони тоҷикӣ бозмондаи суғдии *šwk*//*šuk* [*šuk*], ки дорои маънои «хомӯш, бидуни калом, бесадо» будааст, доништаанд [8, 93-52; 6, 109).

М.Н. Боголюбов низ ба таърихи пайдоиши ин вожа марок зоҳир намуда, бунёди онро дар мисоли суғдӣ ва эронии бостони ***asrauka** мешуморад [2, 111-113].

М.Н. Абаев вожаи мавриди андешаро ба баҳши он вожаҳое ворид менамояд, ки таърихи интишори онҳо дар гурӯҳи забонҳои эронӣ ва туркӣ муштарақ буда, дорои бунёди куҳан мебошад [1, 111-173]. Вожаи **šuk** ба калимаҳои сакоии **pasus** ба маънои «соқит шудан, хомӯш шудан», суғдии **swk** «хомӯш, бекалом, соқит», яғнобии **šuk** «хомӯш», осетинии **sūs, sōs** «хомӯшӣ» ва туркии **sūs** «хомӯш», **sük** «бесадо» муқоиса гардидааст.

Чуноне аз гунаҳои туркии мавриди пажӯҳиш ба назар мерасад, ин вожа ба шаклҳои забони осетинӣ бештар наздикӣ ва ё монанд мебошад. Бинобар ҳамин эҳтимол меравад ин калима ба забони туркӣ аз забонҳои суғдӣ ва ё сақӣ дохил шуда бошад.

Чуноне қаблан гуфта будем, дар забони яғнобӣ вожаи **šuk** бештар бо феълҳои **karak, viyak, nidak** таркибҳои феълӣ месозад, ки маъноҳои риоя кардани хомӯширо ифода менамоянд:

а) **šuk-i karak: Žuta-it royak ast, tis šuk-š kun.** - «Писарат гиря кардан дорад, даро соқиташ кун»;

б) **šuk-i viyak: Jiji-š a-tifar, šuk a-vi, davaz vi-taš vi-ta.** - «Синааш дод, хомӯш шуд, гурусна монда будааст»;

в) **šuk-i nidak: Ax šuk a-nid, gap ne-deh.** - «Вай хомӯш нишаст, гап назад».

Бояд ёдовар шуд, ки «хомӯш кардан» ва «хомӯш шудан» дар забони тоҷикӣ ба ғайр аз маънои асосӣ ба маъноҳои хомӯш кардани (шудани) барқ, оташ низ роиҷ аст. Аммо дар забони яғнобӣ феълҳои таркибии **šuk-i karak** ва **šuk-i viyak** танҳо дар мавриди инсон ба кор мераванд.

Феълҳои таркибии **šuk-i karak** ба ғайр аз маънои аслий, ба худ маънои маҷозӣ низ қабул кардааст. **Šuk-i karak** ба маънои «куштан, ба қатл расонидан» ҳам мустаъмал аст: **Wo-ošt, ki Sobir-i ako-i šuk-šint ūkta.** - «Меғӯянд, ки бародари Собирро куштаанд».

Яъне ба кадом маъно кор фармуда шудани ин феълҳои таркибӣ аз мазмуни матн (ҷумла) берун меояд.

Ҳамчуни роҷеъ ба ин масъала дар рисолаи номзодии муаллифи ин сатрҳо маълумоти мухтасар ироа шудааст, ки истифодаи маводи он низ аз аҳамият ҳолӣ нест [3, 70-84].

Ҳамин тавр, феълҳои таркибии номӣ як баҳши бисёр муҳими лексикаи феъли забони яғнобиро фаро мегиранд. Ин баҳши феълҳо ба гумони мо дар муқобили феълҳои сода таърихи куҳан надоранд. Замони пайдоиши онҳоро ба таври яқин наметавон тасвиб намуд. Аммо ҳамчун падидаи нав дар забони яғнобӣ ҳам барои маъноҳои ҷадид ва ҳамчун ҳованди иддае аз феълҳои сода ба қор мераванд. Шаклҳои таркибӣ яке аз равишҳои мувофиқ дар ифодаи мазмунҳои нав, баъдан дар забони яғнобӣ хеле муттадовил гардиданд. Ин равиш дар сохтани феълҳо аз роҳи истифодаи ҷузъҳои номии гуногун имкони бештареро дар вожаҳои феъл доро мебошад. Усули нигоҳи ин феълҳо аз нигоҳи сохтор ҷуни насту: ҷузъи номӣ ва феъли ёвар.

Ба ҳайси ҷузъи номӣ, ки ҷузъи асосӣ ба ҳисоб меравад, мафҳумҳои гуногуни маънӣ ва мушаххас истифода мешавад. Маҳз ҳамин ҷузъи номӣ бунёди пайдоиши маъноҳои нав гардида ва бо худ феълҳои ёвари мувофиқро қабул мекунад. Замимаи феълҳои ёвар ба ҷузъи номӣ аз нигоҳи маъно ҳамчун таркибҳои фразеологӣ ва ё маҷозӣ маънӣ мешавад. Дар сохтани феълҳои таркибӣ таносуб миёни ҷузъҳои номӣ ва феълӣ ба таври тасодуф набуда, ҳамчун як робитаи дар бунёд мантиқӣ ба назар мерасад. Ҳамон тавре ки аз маводи ғирдомада бармеояд, дар ташкили ин шаклҳо ҷуни феълҳои ёвар ба қор мераванд, ки онҳо дар истеъмол яксон нестанд: **karak** «қардан», **viyak** «шудан, ба анҷом расидан», **nosak** «ғирифтани», **dehak** «задан, қўфтани», **dorak** «доштани», **xwarak** «хўрдани», **xašak** «қашидани», **vantak** «бастан», **munak** «мондани, иҷозат додани», **šawak** «рафтани», **uxowak** «шиқастани», **vidak** «ректани, андохтани», **penak** «қушодани, боз қардани», **tisak** «даромадани, дохили шудани, ворид гаштани, қабул шудани», **nižak** «баромадани, берун омадани» ва монанди инҳо, ки дар сохтани феълҳои таркибӣ ҳар яке мақоми ҳоса доранд.

Аз ин феълҳои ёвар дар сохтани феълҳои таркибии номӣ феълҳои **karak**, **viyak**, **nosak**, **dehak**, **xwarak**, **xašak** ва боз ҷандтои дигар ҳамчун ҷузъҳои муштаъмал ба шумор мераванд, ки ҳар яке ба таври алоҳида мавриди омӯзиш қарор мегирад. Ҳар қадоме

аз феълҳои номбурда дар сохтани маъноҳои зиёд ва гуногун нақши вижа доранд.

Гурӯҳи дигари феълҳои ёвар аз қабилҳои феълҳои **vantak**, **munak**, **šawak**, **uxowak**, **vidak**, **penak**, **tisak**, **nižak**, **jaxak**, **tošak**, **diviyak**, **puxsak** ва монанди инҳо дар сохтани иддае аз феълҳои таркибӣ истифода шудаанд, ки дорои ҳам маънои асосӣ ва ҳам маънои маҷозӣ мебошанд. Барои тақвият бахшидани андешаҳои худ метавон аз чандтои он ба таври намуна ёдовар шуд. Масалан, бо феъли ёвари **xwarak** «хӯрдан»: **γoz – i xwarak** «гурехтан, думро хода кардан»; **šamol-i xwarak** «шамол хӯрдан, сармо хӯрдан»; **čank-i xwarak** – ин феъли таркибӣ ба ду маъно ба кор меравад. Маънои аслии он «чанг хӯрдан, чанголуд шудан» буда, маънои маҷозии он «ба чанг хӯрдан, ба даст афтодан, дастгир шудан» мебошад.

Бо феъли **xašak** «кашидан»: **vud-i xašak** «бӯй кашидан, бӯидан»; **ulujok-i xašak** «уллос кашидан» (дар мавриди гурғ); **nos-i xašak** «нос кашидан»; **nes-i xašak** «бинӣ кашидан»; **vuz-i xašak** «буз кашидан» (дар мавриди суннати бузкашӣ) ва амсоли инҳо.

Бо феъли ёвари **vantak** «бастан, пӯшидан»: **γurda-i//γurd-i vantak** ин феъли таркибии номӣ ба маъноҳои а) чашм пӯшидан: **γurd-ot-it vant xun-it wor-ci.** – «Чашмонатро пӯш, хобат мебарад»; б) мурдан: **Kom mes xast γurda vant-imišt.** – «Кадам рӯз аст, чашм мепошем (=мемурем)»; **dil-i vantak** «дил бастан, одат кардан; дил бохтан, ошиқ шудан» ва монанди инҳо.

Бо феъли **dehak** «задан»: **lakat-i//lakat-i dehak** «лагад задан»; **zamorak-i//zimorak-i dehak** «мағор задан» (дар мавриди нон); **kappi dehak** «ба даҳон партофтан» (бештар дар мавриди нос) ва ғайра.

Бо феъли **dorak** «доштан»: **γorti dorak** «мувозиб будан, нигоҳ кардан»; **dast-i dorak** «даст доштан; талбидан, гадоӣ кардан»; **rūča-i dorak** «рӯза доштан (= рӯза гирифтан)» ва монанди инҳо.

Дар маводи гирдовардаи мо беш аз 760 феълҳои таркибии номӣ ба қайд гирифта шудааст, ки беш аз 269 феъли таркибӣ бо ёвари **karak** ва беш аз 192 феъли таркибӣ бо ёвари **viyak** истифода гардидааст. Ин албатта, худуди охири набуда, балки доираи имкониятҳои васеътареро дар забони яғнобӣ дорад. Чунки феълҳои **karak** ва **viyak** амалу ҳаракати инсонро ифода

намуда ва ба он иртибот доранд. Аз ин рӯ, ҳудуди истифодаи феълҳои номбурда нисбати дигар феълҳои ёвар дар сохтани феълҳои таркибӣ васеътар аст.

Ташкили феълҳои таркибии номӣ бо ёварҳои гуногун чунин мебошад:

1.1. Феъли **karak** «кардан». Ин феъл бо исмҳои гуногуни маънӣ ва мушаххас ба кор рафта ва дорои ду асос мебошад: **kun** ва **kar**. Дар сохтани феълҳои таркибии номӣ асоси **kar** бештар мустаъмал буда, асоси феъли **kun** дар сохтани чанд таркиб ба кор рафтааст. Иллати дар ин таркибҳо омадани асоси **kar** ба гумони мо ба он вобаста аст, ки дар забони яғнобӣ танҳо аз ҳамин асос ташкили масдар сохта мешавад.

Феълҳои таркибии номӣ аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ сохта шуда, шомили ҷузъи номӣ ва феълӣ мебошанд:

1. Аз исм ва феъл:

ark-i karak «кор кардан», **orta-i karak** «орд кардан», **ex-i karak** «ях кардан», **umša-i karak** «хамир кардан», **parča-i karak** «пӯст кардан» (танҳо дар мавриди пӯст кардани гиёҳ ё растанӣҳои истеъмоли, ба монанди торон, чукрӣ (ревос) ва монанди инҳо), **tanna-i karak** «тар кардан», **tukut-i karak** «дӯғ кардан (=андохтан)»: **Omoč-i tukut kun, ki žaw.** - «Ба оши суюк (оши бурида ...) дӯғ (чакка) андоз, баъд ошом (хур)»; **Man taw nimkosa-i omoč-i tukut a-kun-im.** - «Ман дар оши суюки косаи ту дӯғ кардам (андохтам)»; **čank-i karak** «чанг кардан», **ros/rot-i karak** «роҳ кардан (=сохтан)», **wora-i karak** «савор кардан» дар мавриди касеро савори асп, хар, мошин кардан, **wor-i karak** «бор кардан» дар мавриди чизеро ба мошин, асп, шутур ... бор кардан, **xaf-i karak** «кафк кардан», **xafa-i karak** «хафа кардан», **xarafči-yi karak** «бозӣ кардан», **yuxta-i karak** «омӯхта кардан» ва монанди инҳо.

2. Сифат ва феъл:

γarm-i karak «гарм кардан», **yaxča-i karak** «сард кардан», **xal-i karak** «лойолуд кардан, ифлос кардан», **sof-i karak** «соф кардан, тоза кардан», **safed-i karak** «сафед кардан», **qoq-i karak** «хушк кардан» ва ғайра.

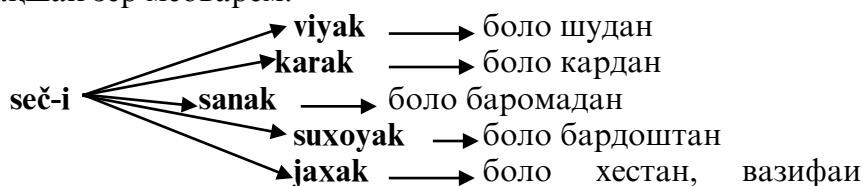
3. Шумора ва феъл:

ī-yi karak “як кардан”: **Ḥama-š ī a-kun-im.** - “Ҳамааш як кардам”. Дар забони яғнобӣ сохтани феълҳои таркибӣ бош умора каммаҳсул мебошад.

4. **Зарф ва феъл:**

seč-i karak “боло кардан”, **nuč-i karak** “пойин кардан”, **xišar-i karak** “шаб кардан”, **mes\met-i karak** “рӯз кардан” ва ғайра.

Чузбӣ **seč-i** дар сохтани феълҳои таркибӣ сермаҳсул буда, бо феълҳои гуногун метавонад таркиб бандад, ки тасвири онро дар нақшаи зер меоварем:

баланд гирифтан

Аз ин таркибҳои феълӣ **seč-i sanak** ва **seč-i suxoyak**, **seč-i jahak** ба чуз аз маънои асосӣ ба гирифтани маъноҳои маҷозӣ низ ноил гардидаанд. Чунончи, **seč-i suxoyak** ба ғайр аз мафҳуми «боло бардоштан» ба маънои маҷозии «таърифу тавсиф кардан касеро; обрӯи касеро боло бардоштан» истифода мешавад: **Awī iptī seč-i na-suxoy, odamgariš na-ast.** - «Ӯро ин қадар боло набардор (=таърифу тавсиф нақун), одамгариаш нест».

Маънои маҷозии **seč-i sanak** бошад «соҳиби мансаби баланд шудан» аст: **Ax seč-i a-san.** - «Вай боло баромад (= мансаб гирифт)».

Дар баъзе мавридҳо феъли **jahak** метавонад феъли **sanak**-ро иваз намояд: **Ḥokim seč-i a-san, neki ark-i karak na-ton-či.** - «Ҳоким боло баромад (=вазифаи баланд гирифт), лекин кор кардан наметавонад». Дар ин ҷумла мо метавонем, ба ҷои феъли **a-san** феъли **a-jah**-ро ба кор барем, мазмуни ҷумла иваз ё тағйир намеёбад.

Дар муқобили феъли таркибии **seč-i karak** феъли **nuč-i karak** роиҷ аст, ки дорои маънои «пойин кардан; шарманда кардан» мебошад: **Mox rayis-i awal nuč-i a-kun-or, ki či ark xolī a-kyn.** - «Раиси моро аввал шарманда карданд, баъд аз кор ҳолӣ (сабукдӯш) кард».

Инчунин феъли таркибии **seč-i suxoyak** ба маънои «дилбардорӣ кардан, хурсанд намудан» низ истифода мешавад: **Kadik ziq a-vi-im, momo-i rit-im šaw-omišt, nahax i-du gap-ipi dil-im seč-i suxoyči.** - «Кадам вақте зик шавам, ба назди модарбузургам меравам, ӯ бо як – ду сухан дилам боло мебардорад (=дилафро хурсанд мекунад)».

Маънои аслии феъли таркибии **seč-i suxoyak** ё **seč-i karak** «боло бардоштани чизе» аст: **Rayza-i počak-tit seč-i suxoy, nawot pun-i loy wo-št.** - «Почаҳои шиматро боло бардор, набошад пур аз лой мешаванд».

1.2. **Феъли viyak** «шудан, анҷом ёфтан, иҷро шудан». Феъли **viyak** низ ҳамчун феъли ёридиҳанда дар сохтани феълҳои таркибии номӣ фаъол аст. Аз ин ҷиҳат феъли **viyak** ҳам бо ҳиссаҳои гуногуни номии нутқ меояд ва хеле сермахсул мебошад:

1. Исмю феъл: **bobo-i viyak** «бобо шудан», **buʔuz viyak** «ҳомиладор шудан», **waxm-i viyak** «хун шудан», **vora-i viyak** «савор шудан», **dawaz-i//diwaz-i viyak** «гурусна шудан (=мондан)», **duk-i viyak** «сӯрох шудан», **op-i viyak** «об шудан», **pulla-i viyak** «кӯдак шудан, таваллуд шудан», **pula-i viyak** «варам кардан», **ʔurda-i viyak** «чашм шудан (=расидан)», **ʔurk-i viyak** «пуштора шудан, ба пушти касе нишастан, касеро ба пушти худ шинондан» (ин таркиби феълӣ бештар дар мавриди атфол ба кор меравад) ва амсоли инҳо.

2. Сифату феъл: **bekora-i viyak** «вайрон шудан» (дар мавриди мева, ғизо, маҳсулоти ширӣ, ғӯшт ва ғайра), **bulak-i viyak** «шикастан, майда шудан», **vann-i viyak** «дароз шудан», **kan//kar-i viyak** «ношунаво (=кар) шудан», **kata-i viyak** «калон шудан», **kunt-i viyak** «кунд шудан» (дар мавриди корд, дос, арра, табару теша, қайчӣ ва амсоли инҳо), **lexna-i viyak** «зебо шудан» (бештар дар мавриди бонувон), **sort-i viyak** «сард шудан», **sof-i viyak** «тоза шудан» (бештар дар мавриди об), **xall-i viyak** «ифлос шудан, лойолуд шудан, чиркин шудан», **tank-i viyak** «танг шудан», **tez-i viyak** «тез (тунд) шудан», **tikka-i viyak** «пора шудан, майда шудан», **tišpa-i viyak** «турӯш шудан», **čak-i viyak** «сахт шудан» (дар мавриди ягон навъи ғизо, чакка), **šow-i viyak** «сиёҳ шудан», **ʔarm-i viyak** «гарм шудан», **šuk-i viyak** «хомӯш шудан», **šuft-i viyak** «чафс шудан», **qaba-i viyak** «бисёр шудан», **qima-i viyak**

«майда шудан, пачақ шудан», **qoq-i viyak** «хушк шудан» ва ғайраҳо.

Лозим ба ёдоварист, ки феъли таркибии **qaba-i viyak** ҳам ба маънои «ҳабс шудан» ва ҳам ба маънои «бисёр шудан» истифода мешавад. Аз ин рӯ, маънои асосии он аз матн ё ҷумла муайян карда мешавад, ки вожаи **qaba**, яъне ҷузъи номӣ исм аст ё сифат. Масалан, барои тақвияти андешаи худ метавон барои ҳар кадоме як мисолӣ овард:

Ax duzdi-i baxša-š qaba a-vi. - «Вай барои дуздиаш ҳабс шуд»;

Iš aftobus qaba a-vi, aniiš vora vi-imišt. - «Ин автобус пур шуд, ба дигараш савор мешавем».

1.3. Шумора ва феъл. Ин навъи феълҳои таркибӣ каммаҳсул буда, дар забони яғнобӣ ангуштшуморанд: **i-yi viyak** «як шудан».

1.4. Зарф ва феъл: **šeči viyak** «боло шудан», **nuči viyak** «пойин шудан, нишеб шудан», **xišap-i viyak** «шаб шудан», **mes//met-i viyak** «рӯз шудан» ва ғайраҳо.

Аз феълҳои таркибии зикршуда **nuči viyak** ба ҷуз аз маънои аслии дорои маънои маҷозӣ низ мебошад. Агар маънои асосии **nuči viyak** «нишеб шудан, пойин шудан» бошад, маънои маҷозии он «шарманда шудан» аст: **γ Či ros xele nuči vi.** - «Аз роҳ хеле пойин шав (=рав)»; **Ax xwat-š a-γirif-išt, ki axir nuči vi-či.** - «Вай худаш медонист, ки ахир шарманда мешавад».

Бояд зикр кард, ки бештари феълҳои таркибии номӣ ҳам дар шакли гузаранда (бо ёвари **karak** «кардан») ва ҳам ба сурати монда (бо феъли ёвари **viyak** «шудан») истифода мешавад:

№	Феълҳои таркибии номӣ дар шаклҳои бевосита ва бавосита	точикӣ
1	waxm-i viyak	хун шудан.
	waxm-i karak	хун кардан.
2	vora-i viyak	савор шудан.
	vora-i karak	савор кардан.
3	op-i viyak	об шудан.
	op-i karak	об кардан.
4	tann-i viyak	тар шудан.
	tann-i karak	тар кардан.
5	duk-i viyak	сӯроҳ шудан.

СУХАНШИНОСӢ, №1 2018

	duk-i karak	сӯроҳ кардан.
6	γulū-i viyak	зиёд (бисёр) шудан.
	γulū-i karak	зиёд кардан.
7	harra-i viyak	ғелон шудан, чар шудан.
	harra-i karak	ғелон кардан, чар кардан.
8	dur-i viyak	дур шудан; мурдан.
	dur-i karak	дур кардан; куштан.
9	yaxča-i viyak	сард шудан, хунук шудан.
	yaxča-i karak	сард кардан, хунук кардан.
10	xall-i viyak	ифлос шудан.
	xall-i karak	ифлос кардан.
11	γarm-i viyak	гарм шудан.
	γarm-i karak	гарм кардан.

Ҳамин тавр, яке аз бахшҳои қуҳани луғати забони яғнобӣ феълҳо маҳсуб мегарданд. Дар навбати худ қуҳантарин бахши феъл феълҳои сода буда, онҳо маънои бунёдии ин бахши луғатро дар системаи забон фаро мегиранд. Мутобиқи маводи дар ихтиёр дошта, феълҳои сода бештар маъноҳои бунёдиеро, ки дар сӯғдӣ ба мушоҳида мерасанд, идома додаанд. Марҳилаи дуҷуми ташаккули луғати феъл феълҳои таркибии номӣ буда, имрӯз бо феълҳои сода аз нигоҳи истеъмоли дар сатҳи баробар қарор доранд. Ташаккули феълҳои таркибии номӣ яке аз нишонаҳои равиши аналитикии забони яғнобӣ мебошад. Ҳамчунон ки аз баррасии маводи феъл бар меояд, дар ташкили феълҳои таркибии номӣ ба ҳайси ҷузъи феъли чанде аз феълҳои мустақилмаъно истифода шудаанд, ки мустақилтарини онҳо феълҳои **karak** «кардан» ва **viyak** «шудан» мебошанд. Истеъмоли феълҳои **karak** ва **viyak** ба ҳайси ҷузъи феъли бо ин далел низ собит мегардад. Мутобиқи қорбурди таркибҳои истеъмоли ин ҷузъҳо ҷуни насту: бо феъли **karak** – 160 таркиб ва бо феъли **viyak** – 110 таркиб.

Ин таркибҳо дар забони яғнобӣ маъноҳои тозаи зиёдеро ба луғати феъл ворид сохтаанд. Аз нигоҳи маъно ин гурӯҳи феълҳо

дар рушд ва густариши луғати феъл нақши вижа доранд. Ин қолаб дар забони ягнобӣ аз ду роҳ шакл гирифтааст: а) ҳар ду чузъ ягнобӣ; б) чузъи номӣ тоҷикӣ ва феълӣ ягнобӣ.

Бо таъбири дигар равиши аналитикӣ дар сохтори феъли ягнобӣ ҳамчун равиши нав ташаккул ёфта аз роҳи истифодаи чузъҳои номии гуногун бо гурӯҳи муайяни чузъҳои феълӣ дар рушду густариши луғати феъл нақши муҳим бозидааст.

Китобнома:

1. Абаев В.Л. Историко-этимологический словарь осетинского языка, I-V. / В.Л. Абаев. - Москва-Ленинград, 1958-1995.
2. Боголюбов М.Н. Ягнобо-согдийские диалектологические отношения. / М.Н. Боголюбов. // Вестник Ленинградского университета, №8. Серия истории языка и литературы. Выпуск, 2. Ленинград, 1957. С.111-113.
3. Мирзоев С. Лексикаи забони ягнобӣ (рисолаи номзадӣ). / С. Мирзоев. - Душанбе, 1998. -127 с.
4. Мирзозода С. Таҳаввули таърихии баъзе феълҳои забони ягнобӣ. Номаи пажӯҳишгоҳ (мачмӯаи мақолот), №2. / С. Мирзозода. - Душанбе, 2002. - С.95-102.
5. Мирзозода С. Фарҳанги ягнобӣ-тоҷикӣ. / С. Мирзозода. - Душанбе, 2008, 279с.
6. Согдийские фрагменты Центрально-Азиатского собрания института востоковедения // Факсимале. Издание текстов, чтение, перевод, предисловие, примечания и глоссарий А.Н. Рагоза. М., 1980.-183с.
7. Хромов А.Л. Ягнобский язык. / А.Л. Хромов. - М., 1972, 206 с.
8. Gharib B. Sogdian-Persian-English Dictionary. Tehran, 1995.
9. Junker H.F. Arische Forschungen yagnobi – studien Abhandlungen der Philhist. Klasse der Sachsichen Akademie der Wisserschaften, Bd XLI №II. – Leipzig-1930.-p.107-113.
10. Junker H.F. Revue de Philologie et d’Ethnographie Bd III. 1877.-p.278-282.

**МАВҚЕИ ФЕЪЛҲОИ ТАРКИБИИ НОМӢ ДАР
ЗАБОНИ ЯГНОБӢ**

Дар ин мақола феълҳои таркибии номӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, дар он асосан ба ёвари феълҳои **karak** ва **viyak** таваҷҷуҳи махсус дода шудааст. Дар забони ягнобӣ феълҳои таркибии номӣ дар муқобили феълҳои сода дар такмили луғати феъл нақши бештар доранд. Ҳамон тавре, ки аз маводи мавриди таҳқиқ ошкор мегардад, феълҳои таркибии номӣ дар ташкили маъноҳои нав имкони бештари истифода доранд. Ин хусусият ба андешаи мо ба равиши аналитикии забон ва қавонини ин сохтор дар маънофаринӣ иртиботи бештаре доранд. Чуноне маълум мегардад, мутобиқи корбурди таркибҳои истеъмоли феълҳои ёвар бо **karak** – 160 таркиб ва бо **viyak** – 110 таркиб ба вуҷуд омада аст, ки ин ҳадди охир нест.

Калидвожаҳо: забони ягнобӣ, забони суғдӣ, феъл, карак, вияк, феълҳои таркибии номӣ, лексикаи феъл, феълҳои ёвар, феълҳои сода, маънои бунёдӣ, ташаккул.

К ВОПРОСУ О СЛОЖНО-ИМЕННЫХ ГЛАГОЛАХ В ЯГНОБСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье рассматриваются сложно-именные глаголы ягнобского языка, образованные с помощью вспомогательных глаголов **karak** и **viyak**. Рассматриваемые глагольные структуры играют значительную роль в обогащении лексики ягнобского языка. Помимо этого, собранный автором фактологический материал позволяет сделать вывод о том, что сложно-именные глаголы обладают большими потенциями в образовании новых семантических значений. Эта особенность глаголов связана, на наш взгляд, с аналитическим строем ягнобского языка. Как показывает анализ материала, вспомогательные глаголы **karak** и **viyak** чрезвычайно активны в глагольном словообразовании, ими образовано – 160 и 110 сложных глагольных единиц.

Ключевые слова: ягнобский язык, согдийский язык, глагол, делать быть, сложно-именный глагол, семантика, простые глаголы, вспомогательные глаголы, истинные исторические слова, развития.

**THE POSITION OF THE NOMINAL COMPOUND
VERBS IN YAGHNOBI LANGUAGE**

In the article the author revised the nominal compound verbs basically with auxiliary verbs “**karak**” and “**viyak**” in Yaghnobi language. The nominal compound verbs compare the simple verbs and play the most important role in enlarging verb lexicon. As the research revealed we can use the nominal compound verbs for forming new concepts. To our opinion this feature has more relation to the analytical process of the language and its strengthening in forming new concepts of this structure. By using auxiliary verb “**karak**” 160 combinations and the auxiliary verb “**viyak**” 110 combinations were revealed and this is not the last data.

Keywords: Yaghnobi language, Soghdian language, verbs, the verb “**karak**”, the verb “**viyak**”, nominal compound verbs, verb lexicon, auxiliary verbs, simple verbs, development

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирзоев Сайфиддин, мудири шуъбаи забони Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илми филология, тел.: +992 919 80 38 20, e- майл: sayf_yagnob@mail.ru.

Сведения об авторе: Мирзоев Сайфиддин, заведующий отделом языка Институт языка и литературы имени Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук, тел.: +992 919 80 38 20, e- майл: sayf_yagnob@mail.ru.

Information about the author: Mirzoev Sayfiddin is head of the Tajik Language department at the Rudaki Institute of Language and Literature, Candidate of Philological Sciences, ph.: +992 919 80 38 20, e- mail: sayf_yagnob@mail.ru.

АДАБИЁТШИНОСӢ

УДК:891.550

ҒАЗАЛИЯТИ ҒАЗАЛҲОИ ЛОҲУТӢ

Аскар Ҳаким

Институти забон ва адабиёти ба номи

Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ

Чун дар ин гуфтор сухан аз суннат ва тозакориҳо дар ғазали устод Лоҳутӣ меравад, чунин ба назар мерасад, ки аввал дар бораи ҷӣ жанр будан ва ҷӣ суннат доштани ғазал мухтасаран маълумот бояд дод, то пасон тозакориҳои устод Лоҳутӣ равшан ба зухур оварда шавад. Вожаи ғазал, ба қавли Шамс Қайси Розӣ, дар асли луғат ба маънои сухан гуфтан бо занон, васф ва сифати ишқбозӣ бо эшон, ҳикоят кардан аз ҷавонӣ ва ғайра ба кор рафтааст [7, 357]. Маънои истилоҳии он ба навъи мушаххаси шеър нисбат мегирад, ки байти аввали он ҳамқофия буда, тамоми мисраъҳои дуҷумла байтҳои минбаъда бо байти аввал қофия баста, дар як вазн суруда мешавад ва аксаран аз ҳафт то чаҳордах байт иборат аст. Байти аввали он “матлаъ” ва агар ҷаззоб гуфта шуда бошад, “хусни матлаъ” ва байти охири он “мақтаъ” ва агар зебо бошад, “хусни мақтаъ” унвон мешавад, ки маъмулан шоир дар он исми шеъриву адабии худро меорад, ки онро “байти таҳаллус” ҳам ном мебаранд. Ин аст аломатҳои шакли зоҳирии ғазал. Аз корбурдҳои дигари ҳарфи ғазал, ба маънои шеър, сухан ба миён наоварда, танҳо ҳаминро қайд мекунем, ки, масалан, Сирусӣ Шамисо дар таҳқиқоти худ “Сайри ғазал дар шеъри форсӣ” аз чаҳор маънои он [9, 50-55] ва муҳаққиқони дигари шеър ҳам аз маъноҳои гуногуни он сухан меронанд [2, 200-201]. Ҳоло манзури мо ғазал ба маънои истилоҳии он аст, ки баён намудем. Шакли дарунии ғазал аз мазмуну муҳтаво, ки аз андешаву эҳсосот, таассуроту тасвироту ҳикоят, ки ба воситаҳои забонӣ ва суварӣ ҳаёл – ташбеҳу истиорот, ихому ибҳом ва монанди инҳо сурат мегирад, ба ҳам меояд. Шакли зоҳирии ғазал саҳт устувор аст ва дар давоми сайри таърихӣ худ, баъди ба шакли комил расиданаш, қариб тағйир нахӯрдааст. Аммо дар шакли дарунии ғазал, яъне

мазмуну мухтавои он, дар давраҳои муайяни таърихӣ ба ибтикори шоирони забардаст, дигаргуниҳое ворид карда шудааст. Ҳоло дар замони мо, бо назардошти сайри таърихӣ ғазал, он ба чанд навъ тақсимбандӣ карда мешавад. Дар ин тақсимбандӣ хусусиятҳои сабки шеърӣ ҳар замон аломати муҳимтарин ба ҳисоб меравад, бинобар он навъи ғазал ҳам аввал бо хасоиси ҳамон сабк муайян мегардад, масалан, ғазали сабки хурсонӣ, ироқӣ, ҳиндӣ, бозгашт ва баъдан бо сифатҳои, ки дар дохили ин ё он сабк зуҳур мекунад, масалан, ошиқона, орифона, риндона, ҳикамӣ, меҳанӣ бо маъниҳои бегона ва ё шиносу суннатӣ ва ғайра. Акнун ки намои авзои умумии ғазал ба тасаввур омад, замина барои таҳқиқи мавқеи суннат ва тозақориҳои дар ғазали Лоҳутӣ муҳайё шуд, ки ба он пардохта мешавад. Сараввал бояд қайд кард, аввалин шеъре, ки аз Лоҳутӣ шинохта шудааст, ба навъи ғазал тааллуқ дошта, онро шоир дар дувоздаҳсолагиааш гуфтааст, ки ду байти аввалаш чунин аст:

*Афканд то ба моҳ каманди чу ҳоларо,
Бикишуд бар руҳи дили ман боби ноларо.
Зулфаи, ки дил зи мардуми ҳафтодсола бурд,
Маҷнунӣ хеш кард мани ҳафтсола [1, 326].*

Маълум аст, ки падари шоир бо унвони Илҳомӣ ашъори тасаввуфӣ мегуфт ва аз хурдӣ ба писари худ Абулқосим ҳам, ки қобилияти хуби шоирӣ дошт, инро ташвиқ мекарду меомӯхт. Бинобар ин Абулқосими ҷавон асрор ва илму амали шеърро зуд ва ба хубӣ дарёфта, маҳорат андӯхта буд, ки аз аввалин шеърҳои ӯ ҳам пайдост, ҳарчанд онҳо дар равиҳои қудамоянду тақлидӣ. Аммо дар ҳамин байтҳо ҳам хубие ҷо дорад, ки аз он бояд гуфт, ин ба ҳам муқоиса кардани ҳоли ошиқӣ ҳафтодсола бо ҳафтсола, ки ошиқӣ ҳар ду ҳам хандадор аст ва бо лутфи нозук муқоиса шуданашон аз он ҳам хандадортар. Аз ин бармеояд, ки Лоҳутӣ аз ҷавонӣ бар суннати ғазали классик тасаллут пайдо кардааст. Нуктаи муҳими дигар ин аст, ки Лоҳутӣ дар баробари дар анвои гуногун шеър гуфтаниш ҳамеша, то охири умр, ғазал ҳам гуфтааст ва яқини банда бар он аст, ки бахши аз ҳама пурбаҳотарини эҷодиёташ ҳам ғазал мебошад, зеро, агар куллан қайд шавад, ӯ тавонистааст, ки дар он суннатҳои роҷро риоя ва тозақориҳои писандидае карда, маонии навро ба дараҷаи олии муассиру суварнигорона баён намояд.

Бештари ғазал, ки аз мафҳуми луғавию истилоҳии он ҳам пайдост, суҳан аз ишқу ошиқӣ, зебоиҳои маъшук ва ҳислатҳои ӯ мебошад ва бештарин ғазалҳои Лоҳутӣ ҳам аз ҳамин қабиланд. Ғазал аз ибрази муносибати байниҳамдигарии ошиқу маъшук, ки ба гуногунтарин шеваҳо буданаш мумкин аст, ба ҳам меояд. Сурати суннатии ошиқ ва маъшук дар ғазал дар сабкҳои гуногун ба тарзи мухталиф аст. Масалан, дар сабки хуросонӣ, ки асосан сабки вуқӯъгароёна, реалистӣ, сурати ошиқу маъшук ҳам тимсоли инсонҳои воқеист, онҳо ба ҳам қариб дар як сатҳи баробар муомила доранд. Ҳамчунон ки Сируси Шамисо ҳам қайд мекунад: "... шеърӣ нахустини форсӣ ба таври кулӣ реалистӣ аст, чи дар васфи табиат ва чи дар васфи маъшук..." [9, 44]. Вуқӯъгароёна будани шеърӣ васфи маъшук, ки ғазал ҳам ба қисмати он ворид аст, сабабҳои дорад, ки муҳимтаринаш аз вазъи иҷтимоии ошиқу маъшук бармеояд. Маъшук дар замони шеърӣ сабки хуросонӣ асосан турки ғулом буд, ки ба шоир аз ҷониби шоҳу амир ҳадя мешуд, ё худ шоир меҳарид. Ў, ки молиқ, шоир ба ҳисоб мерафт, нози ошиқро мебардошт ва ҳукми шоир бар ӯ раво буд. Ва маъшук ҳатто ғулом ҳам набошад, бо ошиқ дар як сатҳ буд. Масалан, Рӯдакӣ дар рубоии машҳураш мегӯяд:

*Омад бари ман, кӣ? Ёр. Кай? Вақти саҳар,
Тарсанда. Зи кӣ? Зи хасм. Хасми кӣ? Падар.
Додам-и ду бўса. Бар қучо? Бар лаби тар.
Лаб буд? На! Чӣ буд? Ақиқ! Чун буд? Чу шакар! [8, 49]*

Таваҷҷуҳ шавад, худӣ ёр, маъшуқа пинҳонӣ ба назди ошиқ барои бўсу канор меояд. Ё дар яке аз ғазалҳои Манучехрӣ ошиқ ба маъшук ҳатто шарт мегузорад, ки то бо ман ошӣ наставию меҳри маро дар дил ҷой надихӣ, нози туро намекашаму дил ба ту намедихам:

*Санамо, аз ту дилам ҳеҷ ишқебо нашавад,
Агар имрӯз шавад, бешак фардо нашавад.
Таҷрибат кардаму доно шудам аз кори ту ман,
То муҷарраб нашавад мардум, доно нашавад.
Накашам нози туро ву надихам дил ба ту ҳам,
То маро оштиву меҳри ту пайдо нашавад... [5, 165]*

Чунин ҳолатро дар ашъори ошиқонаи давраҳои баъдӣ, дар сабқҳои ироқиву ҳиндӣ пайдо кардан саҳт душвор ва ҳатто метавон гуфт, ноёб аст. Ин суннати ғазалро, ки маъшуқа бо ошиқ дар як сатҳ қарор дошта, бо ҳамдигар муносибати ҳамонанд доранд ва ё бо ҳам ҳамканору ғамхор ҳастанд, дар ғазали Лоҳутӣ ҳам мебинем. Ӯ дар ғазале бо чунин матлаъ, ки соли 1933 навиштааст, мегӯяд:

*Дар ин сафар, ки он бути айёр бо ман аст,
Ғамро маҷол нест, ки ғамхор бо ман аст* [4, 61].

Ё аз ин ҳам бештар дар ғазали дигар меҳонем:

*Шунидастам, ғамамро меҳӯрӣ, ин ҳам ғами дигар,
Дилат бар мотамам месӯзад, ин ҳам мотами дигар.
Ба дил ҳар роз гуфтам, бар лаб овардаш дами дигар,
Чӣ созам то ба даст орам ҷуз ин дил маҳрами дигар...* [3, 61]

Ҳамчунонки дида мешавад, дар ин ғазал ошиқ ба маъшуқа мегӯяд, ман шунидам, ки ту ғами маро меҳӯрӣ ва ин барои ман ғами дигар аст ва ман мотам дораму дили ту бар мотами ман месӯзад ва ин барои ман боз мотами дигар аст ва монанди ин ҳамғамиву ҳамсӯзиву ҳамдардӣ. Ин ҷо, албатта, бояд дар назар дошт, ки ин аз ғазалҳои истамбулии Лоҳутист, ки ҳангоми ҳичрати иҷбориаш соли 1919 гуфта шудааст. Мухотаби шоир маъшуқа аст, зеро мегӯяд:

*Маро бо гандуми холаш сару қор аст, эй воиз,
Ҳадиси ҷаннатӣ кавсар бигӯ бар одами дигар...
Ҷаҳонро парешон қард аз ошӯфтани як мӯ,
Маозаллаҳ, агар бикшояд аз гесӯ ҳами дигар* [3, 61].

Дар зимн дарк мешавад, ки маъшуқи Лоҳутӣ маъшуқи замони нав аст, зеро ғами шоир ғами аз ранҷу уқубат раҳо кардани халқи ватан – Эрон аст ва маъшуқа дар ин ғам бо ӯ шарик мебошад. Ин сифати тозаест дар суннати ғазали классикӣ, яъне аз назари муҳтаво нав кардани сифати маъшуқа – тозақории Лоҳутист. Ҷой дорад, ки аз сифатҳои сабки ин ғазал низ гуфта шавад, зеро манзури шоир бо содагиву дилчаспӣ, самимияти фарогир, таъбироти шуставу равон, радифи ҷоафтадаи мувофиқ ва ҷаҳор мисраи аввал ҳама ҳамқофия гуфта шудааст.

Аммо дар ғазалиёти Лоҳутӣ симои маъшуқаи дастнорас, ситамгор, сернозу нуз, безътино, ҳардамҳаёл ва монанди ин ҳам,

ки дар шеъри классикиамон фаровон аст, низ мавқеъ дорад. Дар ғазали классикии мо, масалан, дар ғазали Саъдӣ ва Амир Хусрави Дехлавӣ, ҳамчунон ки Шиблии Нӯмонӣ ҳам дар “Шеър - ул – Аҷам” қайд мекунад [6, 457], сабки вуқӯъгаро ба нудрат бошад ҳам пайдо мешуд, вале баъд аз Ҳофиз, ки сабки ғазали пешинро бо афзудани иҷозу ибҳому ихом ба дараҷаи олии дастнорас расонид, шоирон дигар ба ҷустуҷӯи роҳҳои тозаӣ баёни маъно пардохтанд, ки охир ба сабки ироқӣ расиданд. Аммо дар ин байн сабки вуқӯъгаро ҳам ҳаёт дошт, ки дар замони, ба истилоҳ, бозгашт ба сабки равшани классик, ки ба охириҳои садаи ҳаҷдаҳ ва нуздаҳ рост меояд, аз нав рушду нумув пайдо кард. Ин сабки суннатӣ дар ғазали Лоҳутӣ ба устодии тамом ба қор гирифта шудааст. Ҳоло ба байтҳое аз ин ғазал таваҷҷуҳ шавад:

Нишастам дӯш ман бо булбулу парвона дар як ҷо,

Сухан гуфтем аз бемехрии ҷонона дар як ҷо.

Ман андар гиря, булбул дар фиғон, парвона дар сӯзиш,

Тамомшо дошт ҳоли мо се тан девона дар як ҷо.

Ба сидқу сӯзишу шӯридагӣ дар ишқи ёри худ

Ману парвонаву булбул шудем афсона дар як ҷо [3, 219].

Ҳамчунон ки дида мешавад, дар ин ҷо ҳикоятест аз шабе, ки ошиқ бо ҳаёли маъшуқааш бо ҳаммаслакони хеш дар ишқ – булбулу парвона бо ҳам менишинанд ва оғоз мекунанд бо шикояту дарду алам сухан гуфтан аз аҳволи худ. Розӣ дили пурдари дар ғойиби маъшуқа гуфта мешавад, ки асари онро дучанд меафзояд, яъне ин ошиқон ҳамеша дар ёди маъшуқа ҳастанд ва на танҳо дар ҳузураш, балки дар ғойибаш ҳам аз ӯ муҳаббатӣ меҳрубонӣ илтиҷо доранд, ки шояд касе, чизе ё, масалан, насиме ба ғӯши ёр таманноӣ ононро бирасонад, зеро айёми шукуфоӣ баҳор аст. Ин ҷо ҳеҷ чизӣ тозае на дар сухан, на дар суварӣ ҳаёл, на дар маъно ҳаст, ҳама чизе, ки дар собика ҳазорҳо бор гуфта шудааст, аммо ҷӣ чизе ин ҷост, ки моро дафъатан мачзубӣ худ менамояду ҳеҷ раҳо намесозад. Ҳамон чизе, ки ном надорад, шеър аст, ғазал аст, ки ба ин ғазал ғазалият бахшидааст. Ин ҳам суннат аст, маҳорат аст, ки бо тамоми содагӣ ва бепироягӣ ҷои ҳамаи ороишу тасвиру тавсифҳо ва ибҳому ихомҳоро қомилан гирифта метавонад.

Ҳоло мулоҳиза шавад, ки шоир дар байти дигари ин ғазал чӣ мегӯяд:

*Зи бими ғайр пай гум мекунам, аз ман машав баддил,
Агар бинӣ маро бо дилбари бегона дар як ҷо [3, 219].*

Муаллифи ин мақола дар ин умри каму кӯтаҳи худ ғазалу шеърӣ бисёре хондааст, аммо дар ҳеҷ ҷое надидааст, ки ин маъниро шоире бад-ин хубӣ адо карда бошад. Агар маро бо дилбари дигаре дидӣ, гумони бад мабар, зеро ман дар ишқи ту аз бегонагон он қадар дар тарсу ҳаросам, ки камтарини бим маро аз вазъи муътадилам берун карда, ба гумроҳӣ меандозад. Дар зимн дар назар дошта шудааст, ки дар атрофи маъшуқа ҳамеша ғайру рақибон печидаанд ва ошиқ, ки маъшуқаро аз ҳамаи онҳо бештар дӯст медорад, аз бими ҳузури онҳо ба ин ҳол меафтад, ки худро дар бари дилбари бегона мебинад. Ин ҳунар муъҷизбаёнӣ ном дорад, ки маънӣ ногуфта, дар назар дошта мешавад ва худ ба фикри хонанда мерасад. Ин ҳам як навъи тоза кардани суннати ғазал аст, ки дар гузашта ҳам ҷо дошту Лоҳутӣ аз он устодона истифода кардааст.

То ин ҷо аз ду навъи тасвири маъшуқа суҳбат шуд, ки дар ҳар ду ҳам Лоҳутӣ бо истифода аз суннатҳои роиҷи ғазали классик дар он тозакориҳое кардааст. Гуфтем, ки дар ғазали аввал маъшуқа на танҳо дар масъалаҳои муносибати маҳрамона ҳамдаму ҳамрози ошиқ аст, балки ба ақидаҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ошиқ, ки ба озодии ватанаш – Эрон иртибот мегирад, низ саҳт алоқаманд аст, яъне ишқи ҳар ду бо ишқи ватан ҳам пайванд мегирад. Аз ин рӯ, ғазалиёти меҳанӣ ҳам яке аз анвои ғазали ошиқонаи Лоҳутӣ мебошад, ки дар онҳо эҳсосоти пур аз ғаму шодӣ, ифтихору сарафкандагӣ, умеду ноумедӣ, васлу ҳичрон ва монанди инҳо бо бехтарин вачҳ ва ҷазаботи ошиқона ба қалам оварда шудааст. Бинобар ин, таъкиди донишмандони забардасти шеърӣ классикиамон аллома Шиблии Нӯъмонӣ дар бораи он ки ҳангоми аз ишқи ҳақиқӣ, яъне ишқи Илоҳӣ ба шавқу шӯр омада, ғазал гуфтани шуаро ҳарфашон саршори маъниҳои амиқ ва эҳсосоташон пур аз ҷазабот аст, аммо ҳамин ки аз ишқи маҷозӣ, яъне ишқи инсонии инсон ба инсон суҳан мегӯянд, ҳарфашон сабуку бемоя мешавад, зеро “... дар ишқи маҷозӣ (яъне ишқи инсон ба инсон – А. Ҳ.) он ҷазабаву шӯр ё истиқлоле,

ки махсуси ишқи ҳақиқист, ҳеч пайдо намешавад” [6, 457], моро ба андеша вомедорад. Қисмати аввали ин хулоса сад дар сад мақбул аст, маъбуди ошиқ ҳар қадар баланду олии бошад, эҳсосот ҳам ба ҳамон дараҷа олии хоҳад шуд. Дар баробари ин, ба назари мо чунин мерасад, ки маъбудро ба кадом дараҷа бардоштан ба қудрати шоир ҳам вобаста аст, зеро шеъри шоири нотагон дар сурудани ишқи ҳақиқӣ ҳам олии ва пуршӯру ҷазаба нахоҳад буд, ки мисолаш дар шеъри пешинамон ҳам фаровон аст. Аз ин рӯ, ҳангоми хондани ғазалҳои ошиқонаи Лохутӣ, ки шоири муқтадир аст, мебинем, ки ӯ маъбуди инсонӣ худро ба дараҷаи улвият мебардорад, (зеро Лохутӣ дар ҷавонӣ аллакай аз сурудани ашъори сӯфӣна даст кашида буд, бинобар ин маъшуқи ӯ инсон аст) ва ин гуна ашъораш ҳамон қадар шӯру ҷазабаи ошиқона доранд, ки ба ҳамон дараҷаи олии маънавият мерасанд.

То ин ҷо аз ҳамин гуна ишқи инсон бо инсон суҳбат шуд, ки ҳамон гуна сӯзону пурэхтирос буд. Ҳоло ишқи ватанро дар ғазали Лохутӣ ба муоина мегирем. Ватан мафҳумест моддиву маънавӣ, мафҳуми моддии он ҳудудеро, заминро осмонеро, табиатеро бо ҳамаи аносири он – кӯҳу дарёву набототу ҷамодот ва мафҳуми маънавии он таърих, фарҳанг, расму ойин, ҳуллаш, ҳамаи дастоварди рӯҳию маънавии онро фаро мегирад. Аз ин рӯ ишқи ватан аз ин ду сарчашма шодоб аст – ҳам моддӣ, ҳам маънавӣ.

Силсилаи ғазалҳои механии Лохутӣ, ки саршори ишқу алоқа, дарду ғам, шӯру ҷазабаи фарогири беназири ватан ҳастанд, ба тасдиқи пуртаъсиру ҷазаба будани ишқи инсонӣ далолат мекунанд. Ҳоло таваҷҷуҳ шавад ба ин ғазали механии истамбулии Лохутӣ:

*Аё сайёд, шарме кун, маранҷон нимҷонамро,
Пару болам бикан, аммо масъун ошёнро.
Ба гардан бастай чун риштаву бар пой занҷирам,
Мурувват кун, иҷозат деҳ, ки бикшоям даҳонамро.
Ба пиромуни гул азбас халида хор бар поям,
Бувад хунин ба ҳар ҷои чаман бинӣ нишонро.
Дар ин кунҷи қарас, дур аз гулистон сӯхтам, мурдам,
Хабар кун, эй сабо, аз ҳоли зорам бозбонамро.
Зи танҳои дилам хун шуд, надорам маҳрами розе,
Ки бинвисад барои дӯстдорон достонамро.
Мани бечора он рӯзе ба қатли худ яқин кардам*

*Ки дидам, тоза бо гург улфате бошад шубонамро.
Чу Лоҳутӣ, ба ҷон миннат назирам то абад онро,
Ки бо ман меҳрубон созад бути номеҳрубонамро [3, 50].*

Сифати тозае, ки дар ғазалҳои Лоҳутӣ ба назар мерасад, ба ҳам омехтани симои маъшуқаи инсонӣ ва ватан аст. Гоҳо маъшуқа дар сурати ватан зоҳир мешавад ва гоҳи дигар ватан дар симои маъшуқа ва ин гуна ғазалҳои шоир пуршӯру ҷазабатарин ғазалҳои ӯ мебошанд. Дар ин навъ ғазалҳо аксари суvari хаёл, ё ҳатто ҳамаи онҳо, аз ҳазинаи пешини шеъри форсиву тоҷикӣ мебошанд, яъне суннатӣ ҳастанд, ба монанди гулу булбул, шамъу парвона, ёру агёр, ҳолу хат, чашму абрӯ, зулфу занҷир, дому сайёд ва ғайраҳо, аммо онҳо, ки аз мероси пешин яку якбора ба ғазалҳои шоир нагузашта, аввал дар кӯраи дилу ҷони ӯ гудозиш ёфта, ба таҷриба ва мояи ҳастии ӯ бадал гашта, пас ба шеъри ӯ медароянд, он қадар гарму таъсиргузор мегарданд, ки ҳоҷате ба воситаҳои дигари хаёлу баён намоёнад. Ё баъзан аз ин гуна суvari хаёл ҳам истифода нашуда, ҳиссиёту таассурот, ки гарму сӯзон ва амиқу фарогир ҳастанд, ғолибан ба воситаҳои забонӣ ифода мешаванд, ки ниҳоят муассир бармеоянд. Ҳамчунон ки дар ин ғазали ба ёди меҳан суруда шуда ҳаст, ки тасдиқ ва хотимаи суҳан хоҳад буд.

*Танида ёди ту дар тору пудам, миҳан, эй миҳан!
Бувад лабрез аз шиқат вуҷудам, миҳан, эй миҳан!
Ту будам қардӣ аз нобудию бо меҳр парвардӣ,
Фидои номи ту буду набудам, миҳан, эй миҳан!
Фузунтар гармии меҳрат асар мекард, чун дида
Ба ҳоли пуразобат мекушудам, миҳан, эй миҳан!
Ба ҳар маҷлис, ба ҳар зиндон, ба ҳар шодӣ, ба ҳар мотам,
Ба ҳар ҳолат, ки будам, бо ту будам, миҳан, эй миҳан!
Агар мастам, агар ҳушёр, агар хобам, агар бедор, –
Ба сӯи ту бувад рӯи суҷудам, миҳан, эй миҳан!
Ба дашти дил гиёҳе ҷуз гули рӯят намерӯяд,
Ман ин зебо-заминро озмудам, миҳан, эй миҳан! [4, 380]*

Китобнома:

1. Асозода, Х. Адабиёти тоҷик дар садаи XX. / Х. Асозода. - Душанбе: Ирфон, 1999. – 672 с.

2. Дорӣ, Аҳмад Тамим . Ториhi адаби порсӣ. Мактабҳо, давраҳо, сабкҳо ва анвои адабӣ. / Дорӣ, Аҳмад Тамим. - Техрон: Алхудо, 1379. – 279 с.
3. Лохутӣ, Абулқосим. Куллийёт. Иборат аз шаш чилд. Ҷ. 1. Нашрдавтоҷ., / Абулқосим Лохутӣ. - Сталинобод, 1961. –255 с.
4. Лохутӣ, Абулқосим. Куллийёт. Иборат аз шаш чилд. Ҷ. 2. / Абулқосим Лохутӣ. – Сталинобод: Нашр.дав.Тоҷ., 1961. – 444 с.
5. Нӯмонӣ, Шиблӣ. Шеър-ул-Аҷам. Иборат аз панҷ чилд. Чилди аввал ва дувум. / Шиблӣ Нӯмонӣ.- Душанбе, 2016. – 544 с.
6. Нӯмонӣ, Шиблӣ. Шеър-ул-Аҷам. Иборат аз панҷ чилд. Чилди савум, чаҳорум ва панҷум. / Шиблӣ Нӯмонӣ.- Душанбе, 2016. – 576 с.
7. Розӣ, Шамс Қайс. Алмуъҷам фӣ маойир ашъорулаҷам, ба тасҳеҳи Сирус Шамисо. / Шамс Қайси Розӣ. - Техрон: Фирдавсӣ, 1373. – 357 с.
8. Рӯдакӣ. Шеърҳо. /А. Рӯдакӣ.- Душанбе: Ирфон, 1974. – 223 с.
9. Шамисо, Сирус. Сайри ғазал дар шеъри форсӣ (аз оғоз то имрӯз). / Сирус Шамисо.- Техрон: Фирдавс, 1362. – 312 с.

ҒАЗАЛИЯТИ ҒАЗАЛҲОИ А. ЛОХУТӢ

(Сухан аз суннат ва навовариҳо)

Ғазал ҳамчун жанри адабӣ дар шакли зоҳирӣ ва доҳилии худ вежагӣҳое дорад, ки дар сайри тақомули таърихӣ дигаргунӣҳое пайдо кардааст. Шакли зоҳирии ғазал, ки асосан аз яғонагии вазн, тарзи қофиябандиву миқдори мисраъҳо ва ҷои устувори байтҳо (матлаъ ва мактаъ) иборат мебошад, нисбат ба шакли дарунӣ, ки фарогири муҳтавост, камтар тағйир меҳӯрад. Дар эҷодиёти А. Лохутӣ ғазал аз навъи муҳимтарини шеърест, зеро гуногунтарин муҳтаворо дар бехтарин шакли бадеӣ таҷассум намудааст. Дар ғазалҳои Лохутӣ дар баробари нигоҳ доштани ҷиҳатҳои суннатии ғазал навовариҳое низ карда шудааст, ки бештар ба дарунмояи он тааллуқ дорад. Симои ду шахсияте, ки дар ғазал асосан мавриди тасвир қарор мегиранд, яъне ошиқу маъшук, дар ғазалҳои Лохутӣ маънову мафҳумҳои тоза пайдо мекунамд ва ошиқ ватандору маъшуқа ба сурати ватан намудор мешавад.

Вожаҳои калидӣ: ғазал, суннат, навоварӣ, шакл, ошиқ, маъшуқа, сабк, суvari ҳаёл, ҳаёлпардозона, вуқӯъгароёна.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ГАЗЕЛЕЙ ЛАХУТИ

(О традиции и новаторстве)

Газель, как литературный жанр, в своей внешней и внутренней форме имеет качественные особенности, которые в ее историческом развитии перетерпели определенные изменения. Внешняя форма газели, охватывающая в основном единство стихового размера, принципы рифмовки, количество строк и определенное место бейтов (матлаъ-начало, мактаъ-конец), по сравнению с внутренней формой, состоящей из содержания, перетерпывает меньше изменения. В творчестве А. Лахути газель является одним из самых значительных жанровых форм, ибо именно в ней самые различные содержания нашли свое лучшее художественное воплощение. В газелях Лахути одновременно с тем, что сохраняется ее традиционные особенности, внесется и новаторские черты, в основном, относящиеся к ее внутренней форме. Лирический образ двух личностей, которые являются объектом изображения газели, т. е. влюбленный и возлюбленная, в газелях Лахути приобретают новые смысловые оттенки – влюбленный предстает патриотом, возлюбленная – Родиной.

Ключевые слова: газель, традиция, новаторство, форма, влюбленный, возлюбленная, стиль, художественные средства, романтический, реалистический.

ARTISTIC FEATURES LAHUTI'S GAZELLES (On Tradition and Innovation)

Gazelle, as a literary genre, in its external and internal form has qualitative features that have undergone certain changes in its historical development. The outer form of the ghazal, which mainly encompasses the unity of the verse size, the rhyming principles, the number of lines and the definite place of the bates (matla-beginning, makta- end), compared with the inner form consisting of content, undergoes less change. In the work of A. Lahuti, the gazelle is one of the most significant genre forms, for it is in it that the most diverse

contents have found their best artistic embodiment. In Lahuti gazelles, at the same time that its traditional features persist, innovative features will also be introduced, mainly related to its internal form. The lyrical image of two personalities who are the object of the image of a gazelle, that is, a lover and beloved, in the ghazals of Lahuti acquire new semantic nuances - the lover appears as a patriot, beloved as the Motherland.

Keywords: gazelle, tradition, innovation, form, lover, lover, style, artistic means, romantic, realistic.

Маълумот дар бораи муаллиф: Аскар Ҳаким – сардабири маҷаллаи илмӣ “Суханшиносӣ”- и Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҚТ, номзади илми филология, тел.: + 992 918 61 01 77, e- майл: askar_hakim@mail.ru.

Сведения об авторе: Аскар Ҳаким – главный редактор научный журнала “Словесность” Института языка и литература им. Абуабдулло Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук, тел.: 992 918 61 01 77, e- майл: askar_hakim@mail.ru.

Information about the author: Askar Hakim – is a chief editor of the Academic Journal «Sukhanshinosi» Institute of Language and Literature named after Abuabdullo Rudaki of the Academy of Sciences of Tajikistan, candidate of philologiccal sciences, phone: 992 918 61 01 77, e- mail: askar_hakim@mail.ru.

УДК:891.550.092

Қ-25

ОПИСАНИЕ ИСТОРИИ ИБЛИСА В ОДНОЙ ИЗ ГАЗЕЛЕЙ РАБИИ БАЛХИ

***Каландариён Ҳоким Сафар**
Институт языка и литературы им. Рудаки АН РТ*

Нет ничего более грешного, чем тщеславие (Мухаммад Авфи).

Величайшее наследие, оставленное нам нашими предками это – незабываемые художественно-эстетические ценности. Хотя сегодня современный персидский язык охватывает территории

значительно меньше, чем в эпоху Саманидов, он, к счастью, является официальным языком Таджикистана, Ирана и Афганистана. Благодаря культурному богатству, созданному на персидском, мы, продолжатели традиции предков, гордясь и наслаждаясь красотой родного языка, получаем громадное количество созидательных идей и оригинальных мыслей из этой нескончаемой кладези человеческой мысли. В формировании богатого художественно-эстетического пространства на языке фарси наряду с мужчинами принимали активное участие и женщины. В их числе находится и поэтесса Рабия Балхи, которую, по праву, можно считать одной из основоположников литературы на новоперсидском языке.

Рабия Балхи – одна из первых персидских литераторов X века, которая наряду с другими современниками «Адама поэтов» - Рудаки, придала персидской поэзии свежее дыхание, расширила ее тематический круг, способствовал тем самым ее мировой славе. Согласно утверждению М. Мирзоюнус: «Рабия Балхи или Каздари, которая наряду с известными поэтами X века являлась инициатором создания и эволюции литературных жанров, жанровых форм и поэтических размеров, была одним из основоположников литературы на новоперсидском языке, называемом, по другому, «дари». Её личность и поэтический статус за недостаточностью и противоречивостью информации, до конца не изучены и не получили объективную оценку при написании истории литературы. Тем не менее, небольшое по объему, но богатое по содержанию и форме, поэтическое наследие Рабии свидетельствует о ее высоком поэтическом мастерстве, всесторонней образованности и природной одаренности [5, 19].

В настоящей статье исследуется влияние Корана на творчество Рабии Балхи. Нами будет подвергнута анализу принципов экзегезы Священного Текста поэтессой, имплицитированною коранических сюжетов, аллюзий и аллегорий в поэтическую парадигму. Хотя из всего поэтического наследия этой, обманутой в надеждах, поэтессы до нас дошли чуть больше 80 бейтов, но и они полны интересными поэтическими пассажами и привлекательны богатым кораническим содержанием. Детальный анализ наследия поэтессы показал, что

большинство строк и поэтических выражений в ее творчестве состоит из метафор, гиперболы, метонимии, построенные на отдельных стихах Корана, интерпретации аятов, коранических преданий и притч. Знать наизусть текст Корана являлось одним из обязательных для исполнения предписаний мусульман, особенно в период правления Саманидов, когда религиозная свобода расширила поле интеллектуальных дискурсов и, вытеснив беспочвенные предрассудки «пустила корни во все сферы, начиная от религии, шариата, лексики и письма до привития этики, строительства домов, налаживания политики и управления страной. Хатибы и писатели в своих обращениях и сочинениях придерживались его предписаний (Корана), стиля, в своих сочинениях пользовались его аятами» [1, 12]. Для обоснования выдвинутого тезиса остановим наше внимание на одной из газелей поэта, которая насыщена религиозной тематикой, кораническими аллюзиями и преданиями о Пророке (с).

В этой газели повествуется история, согласно которой Иблис счел поклонение кому-либо, кроме Аллаха, нарушением истинного единобожия и тем самым проявил верность вере в Аллаха, но, в итоге, не выдержал испытания повиновением. В первом бейте (матлаъ):

*Маро ба ишқ ҳама муҳтамил кунӣ ба ҳиял,
Чӣ ҳуҷҷат орӣ неши Худои азза ва чал* [6, 75].

(Меня уловками завлекаешь постоянно в любви

Какие доказательства ты представишь перед Всевышним?).

«Маро» - «меня» в бейте есть обращение Рабии к Иблису от лица Человека: «если я являюсь терпеливым носителем божественной милости, в чем умысел твоего поступка и на каком основании ты мог не подчиниться и проявить тщеславие?».

Эти строки указывают на аят 42 суры Аль-Хиджр, где Аллах повелевает: «Воистину, ты не властен над Моими рабами, за исключением заблудших, которые последуют за тобой» [4, 264]. Этот же смысл мы видим в трактате «Фихи мо фихи» («В нем то, что в нем») Мавляны Джалалуддина Балхи, который пишет: «Когда Адам согрешил Аллах обратился к нему: «Ведь ты обладал правом спорить со мной, что помогло тебе не говорить мне «это все мое и будет то, что хочу я, а то, что не

хочу – не произойдет»? Ответил: О Всевышний, я знал, но не позволил себе податься искушению и сказать подобное» [8].

Хаджа Хафиз пишет в этом смысле:

Гуноҳ, агар ки набуд ихтиёри мо, Ҳофиз,

Ту аз тариқи адаб кӯшу гӯ гуноҳи ман аст (9, 73).

(Если грех не совершался по нашей воле, Хафиз

Ты стремись к соблюдению приличий и скажи, что я грешен).

Следующие бейты Рабии выражают откровение Иблиса:

Ба ишқат андар осӣ ҳамае наёрам шуд,

Ба динам андар тоғӣ ҳамешавам ба масал (6, 75).

(Я никак не могу отказаться от любви к тебе

Даже если буду, например, отлучен от своей религии).

Создатель и Владыка вселенной, Всемогуший Аллах создал человека, приказал ангелам поклониться перед ним. И все повиновались, кроме Иблиса. Он (Иблис) сказал: «Я лучше него. Ты сотворил меня из огня, а его – из ничтожной глины, как мне огненному кланяться земному? Я служил тебе, так почему же я должен кланяться другому?».

Азазил был уверен, что его отказ поклоняться, кому-либо кроме Аллаха, не станет причиной изгнания его из господнего дома, о чем Рабия Балхи пишет «ба ишқат андар осӣ ҳамае наёрам шуд» // «не могу отказаться от любви к тебе». В Священном Коране это предание выглядит так: «Вот Мы сказали ангелам: «Падите ниц перед Адамом!». Они пали ниц, и только Иблис сказал: «Неужели я паду ниц перед тем, кого ты создал из глины?» (4, сура Аль-Исра, 61). «[Иблис] сказал: «Посмотри на того, кому Ты отдал предпочтение предо мною. Если ты дашь мне отсрочку до Последнего дня, то я покорю его потомство, за исключением немногих» (4, сура Аль-Исра, аят 62). «[Аллах] сказал: «Ступай! И если кто последует за тобой, то Геенна будет для вас воздаянием, полным воздаянием!» (4, сура Ал-Исра, аят 63). «Возбуждай своим голосом, кого сможешь, пускай в ход против них свою конницу и пехоту, дели с ними их богатства и детей, и давай им обещания. Воистину, обещания дьявола - всего лишь обольщение!» (4, аят 64 сура Аль-Исра). Во второй строке данного бейта выражение Рабии «тоғӣ ҳамешавам ба масал» указывает на предание о том, как из-за своей гордыни сатана был изгнан из рая с отсрочкой до Судного

дня, и поспешил покаяться, и не был лишен Милости Всевышнего Аллаха. Иблис же не признался в грехе и не сожалел о нем, не считал себя виноватым и не покаялся, и сказал: Господи! Ты изгнал меня из Рая из-за Адама, и я не могу одолеть его без Твоей воли. За что мне такое наказание?». И Он ответил: Посмотри на эту линию! Как посмотрел на линию, увидел, что там было написано, что каждый кто не повинуется Аллаху, будет проклят. Увидев свою линию он потерял надежду (3, 15).

Наим бе ту нахоҳам, ҷаҳим бо ту равост,

Ки бе ту шакар заҳр асту бо ту заҳр асал (6,75).

(Не нужен мне рай без тебя, с тобой я готов принять и ад, Как сахар без тебя мне отравя, то с тобой яд для меня словно мёд).

У Мавляна Руми этот смысл выражен таким образом:

Ҷаннат маро бе рӯи ту ҳам дӯзах асту ҳам адӯ,

Ман дар ҷаҳим авлотарам, ҷаннат нашоёд мар маро.

(Для меня рай без твоего лица подобен аду и недругу, Ад мне дороже, рай мне не нужен...).

В «Ашъори хамасрони Рӯдакӣ» («Творчество современников Рудаки») [2, 111] в указанном бейте Рабии вместо слова «ҷаҳим» написано «ҳаҳим», что является ошибкой. По мнению автора «Рӯдакӣ ва суҳанварони ҳамрӯзгори ӯ» («Рудаки и поэты его эпохи») поэтесса, используя коранические слова, указала на аяты 13 и 14 суры Аль - Инфитар: «Воистину, благочестивые окажутся в блаженстве. Воистину, грешники окажутся в Аду» [7, 189]. По нашему мнению, смысл раннего бейта не особо соответствует с этим бейтом по содержанию, возможно, этот бейт является логическим продолжением бейта из рассматриваемой газели о том как проклятый Иблис понял свою ошибку, сделанную по своей вине, Аллах пообещал Ад ему и всем его последователям (4, аяты 42-44, сура Аль-Хиджр), а тем кто верует, обещал сады и чистые родники (4, ояи 45-46, сура Аль-Хиджр), он согласен, чтобы в аду, потому что и Ад сотворен Всевышним.

Ба рӯи некӯ така макун, ки то якчанд,

Ба Сунбул андар пинҳон кунанд начми Зухал [6, 75].

Матлуба Мирзоюнус так истолковала данный бейт: «Внешняя красота непостоянна и недолговечна, пройдет время,

и она исчезнет как Сатурн за Сунбулом»¹ [6, 75]. Действительно, в этом образце говорится о бесполезной красоте: другими словами, несмотря на всю яркость и величие, Сатурну все равно придется прятаться за тенью Сунбул. Содержание данного бейта является иносказанием, с опорой на 37-й аят суры Аль-Исра, где Всевышний приказал: «Не ступай по земле горделиво, ведь ты не пробуришь земли, и не достигнешь гор высотой» [4]. Также иносказанием является из 39 аята суры Аль-Хиджр, о том, как Всевышний проклял Иблиса. После того, как Иблис получил отсрочку, (4, аят 36 сура Аль-Хиджр) сказал: «Господи! За то, что Ты ввел меня в заблуждение, я приукрашу для них земное и непременно совращу их всех» аят 40 этой суры продолжает: «кроме Твоих избранных [или искренних] рабов» (4) [4].

Ҳароина на дурӯғ аст он чи гуфт Ҳаким:

Фаман такаббара йавман фабаъда иззан залл [6, 75].

Рабия этим бейтом утверждает, что она не является из числа тех поэтов, у которых «лучшее стихотворение - это красочная ложь» и обращается к своим противникам: слагать стихи не унизительно, если поэт осквернению своего языка ложью и неприличием, избрал назидание и наставления. Перевод последней строки вышеупомянутого бейта таков: «каждый, кто будет тщеславен, тот не будет достоин уважения». По мнению автора книги «Сиришке дар лола...» «думается, что если она принадлежит к арабоязычным поэтам до периода Робии (ввиду того, что последняя строка написано на арабском языке - Х.К.), то её можно принять как тазмин или ссылка», то есть подражание поэтическому образцу или толкование притчи» [5, 70]. По нашему мнению, слово «Хаким», встречающееся у Рабии в первой строке последнего бейта подразумевает Аллаха, что является прямым указанием на коранический аят. Первая строка этого бейта написана под влиянием аята 49 суры Аль-Анкабут, где Аллах повелевает: «Напротив, это - ясные аяты в груди тех, кому даровано знание, и только беззаконники отвергают Наши знамения» [4]. Здесь тема также является заимствованием из священных хадисов. Она указывает на то, что ложь противоречит правде и действительности:

¹ Астр. ева (зодиакальное созвездие).

«Остерегайтесь говорить ложь, ведь ложь ведет к аморальности и аморальность ведет к огню Ада. Человек продолжает лгать и усердствует во лжи, пока не будет записан у Аллаха как лжец» (по версии Муслима). Этот смысл является заимствованием из аята 116 суры Ан-Нахль, который гласит, что Всевышний приказывает «Да не будет процветать тот кто, чтобы оправдать себя перед Богом, говорит неправду» [4]. Вторая строка является намеком на суру Лукман, аят 18 «Не отворачивай своего лица от людей из высокомерия и не шествуй по земле кичливо. Воистину, Аллах не любит всяких гордецов и бахвалов!» [4]. Также вторая строка заимствована из суры Анкабут, аята 39 Священного Корана: «А также Карун [Корей], Фараон и Хаман! Муса [Моисей] явился к ним с ясными знамениями, но они превознеслись на земле и не смогли опередить наказание» [4].

Последний бейт является заключением истории Азазила (будь он проклят) и доказательство правильности решения Аллаха, повелевшего: «Каждому человеку Мы повесили на шею его деяния [сделали их неразлучными с ним]. А в День воскресения Мы представим ему книгу, которую он увидит развернутой» (4, сура Аль-Исра, аят 13). До Азазила дошел глас Аллаха, о том, что станет с каждым, кто не повинуется нам? Тот ответил: Всевышний! Да будет проклят каждый, кто не повинуется своему Создателю. Дошел голос: Напиши письмо и сохрани. До сотворения человека, Иблис жил с ангелами вместе в Раю, и был верующим, у него была даже своя сверкающая трибуна, и Джабраил, Микаил, Азраил, Исрафил и многие другие ангелы сидели у его подножия и слушали его проповеди, а в день изгнания даже просили Аллаха простить его. Но за своё ослушание, высокомерие и гордыню он был лишен Милости Всевышнего Аллаха и возгордился, низвергнут с небес и обречён на адские муки и унижение. Одним словом, творческое наследие Рабии Балхи, дошедшее до нас в малом количестве свидетельствует о том, что она была прекрасно осведомлена о премудростях жизни. Ее творчество, дошедшее до нас, отличается особой изысканностью и грациозностью под влиянием аятов и хадисов Священного Корана.

Литература:

1. Алиасғари Ҳалаби. Таъсири Қуръон ва ҳадис дар адабиёти форсӣ. Техрон (Влияние Корана и хадиса в персидской литературы) \ Ҳалабӣ А. –Тегеран, 1371. -312 стр.
2. Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ (Творчество современников Рудаки). -Сталинобод, 1958. -407 стр.
3. Қасас-ул-анбиё (Рассказы о пророках). –Душанбе: Ориёно, 1991. -408 стр.
4. Қуръони карим (асл ва тарҷумаи тоҷикӣ) (Священный Коран). –Душанбе: Ирфон, 2007. -616 стр.
5. Матлуба Мирзоюнус. Сиришке дар лола (Роса на тюльмане) \ Мирзоюнус М. –Худжанд, 1998. -158 стр.
6. Махмуд Мудаббири. Шоирони бедевон (Поэты без дивана) \ Мудаббири М. –Тегеран: Понус, 1370. -704 стр.
7. Мирзо Муллоаҳмад, Носир Ҷоннисорӣ. Рӯдакӣ ва суҳанварони ҳамрӯзгори ӯ (Рудаки и поэты его эпохи) \ Муллоаҳмад М., Ҷоннисорӣ Н. -Тегеран, 1387. -264 стр.
8. Румӣ, Ҷалолиддин. Фиҳи мо фиҳ (В нем то что в нем) \ Ҷ.Румӣ. -Душанбе, 2007.
9. Хафиз Шерази. Девон ҳамроҳ бо фол \ Шерази Х. -Тегеран, 1382. -515 стр.

**ОПИСАНИЕ ИСТОРИИ ИБЛИСА В ОДНОЙ
ИЗ ГАЗЕЛЕЙ РАБИИ БАЛХИ**

В настоящей статье исследуется влияние Корана на творчество Рабии Балхи. Нами будет подвергнута анализу принципов экзегезы Священного Текста поэтессой, имплицитной коранических сюжетов, аллюзий и аллегорий в поэтическую парадигму. Хотя из всего поэтического наследия этой, обманутой в надеждах, поэтессы до нас дошли чуть больше 80 бейтов, но и они полны интересными поэтическими пассажами и привлекательны богатым кораническим содержанием. Детальный анализ наследия поэтессы показал, что большинство строк и поэтических выражений в ее творчестве состоит из метафор, гиперболы, метонимии, построенные на отдельных стихах Корана, интерпретации аятов, коранических преданий и притч.

Ключевые слова: Рабиа Балхи, коранических сюжеты, персидско-таджикская литература, метафор, гипербол, метонимия.

**ЗИКРИ ҚИССАИ АЗОЗИЛ ДАР ЯК ҒАЗАЛИ
РОБИАИ БАЛХӢ**

Манзури мо дар ин мақола баҳси мухтасар дар бораи таъсир ва талмеҳи оёти қуръонӣ ва аҳодиси набавӣ дар осори Робиаи Балхӣ мебошад. Агарчи аз ашъори бозмондаи ин шоираи ноком на зиёда аз 80 байт боқӣ монда аст, вале ин мероси кам саршор аз нуктаҳои ҷолиб ва ҳатто мазомину мафҳими қуръонист. Аз баррасии дақиқи ашъори ӯ ба чунин натиҷа расидем, ки бисёре аз абёт ва ибороти ашъори ин бузургзанро ишора, талмеҳ, иқтибос, таҳлили оёт, қисас ва тамсилҳои гуногуни Каломуллоҳ ва суҳанони Пайғамбари ақрам (с) ва айимаи маъсумин ташкил медиҳанд. Ба-дин хотир барои тӯл нақшидани суҳан, мо баҳсро танҳо дар атрофи як ғазали шоира, ки саршор аз мафҳими динӣ, суннатҳои исломӣ ва аз ҷумла, Қуръони мачид ва ҳадиси Расули Худо (с) мебошад, меороем.

Калидвожаҳо: Робиаи Балхӣ, тамсилҳои гуногуни Каломуллоҳ ва суҳанони Пайғамбари ақрам, адабиёти форсии тоҷикӣ, ишора, талмеҳ, иқтибос.

**DESCRIPTION OF THE HISTORY OF THE ILLUS
IN ONE OF GASOLLS OF ROBIA BALHI**

In this article, the influence of the Koran on the work of Rabia Balhi is investigated. We will be subjected to an analysis of the principles of the exegesis of the Sacred Text by the poet, the implied Koranic plots, allusions and allegories in the poetic paradigm. Although from the whole poetic legacy of this deceived in hopes, the poetess has reached us just over 80 baits, but they are full of interesting poetic passages and attractive rich Koranic content. A detailed analysis of the poet's heritage showed that most of the lines and poetic expressions in her work consist of metaphors, hyperbolas, metonymy, built on separate verses of the Qur'an, interpretation of the verses, the Quranic traditions and parables.

Keywords: Robia Balhi, Koranic traditions and parables, Tajik-Persian Literature, allusion, allegory, poetic paradigm.

Каландариён Ҳоким Сафар, доктор филол. наук, зам.директор по науке Института языка и литературы им. Рудаки Академии наук Республики Таджикистан, г. Душанбе, РТ; эл.почта: hokim_k@mail.ru; тел.: (992) 93 489 26 26.

Каландариён Ҳоким Сафар, доктори илми филология, муовини директор оид ба илми Институтути забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АИ ҚТ, ш. Душанбе, ҚТ; почтаи электронӣ: hokim_k@mail.ru; тел.: (992) 93 489 26 26.

Kalandariyon Hokim Safar, doctor philol. Science., Deputy Director for Science of the Institute of Language and Literature by Rudaki Tajik Academy of Sciences, Dushanbe, RT; E-mail: hokim_k@mail.ru; tel.: (992) 93 489 26 26.

УДК:891.550

АБУЛҚОСИМ ФИРДАВСӢ АЗ НАЗАРИ АБУЛҚОСИМ ЛОҲУТӢ

Субҳони Аъзамзод

ДДХ ба номи академик Бобоҷон Ғафуров

Қойгоҳи Аблуқосим Фирдавсӣ ва “Шоҳнома”-и ӯ, бозгӯи таърихчаи таҳқиқи рӯзгор ва мақоми барозандаи ин шоҳасари гаронмояи миллӣ дар таърихи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ, масоили нақд танқеҳ ва тасхеҳи ҳамосаи бузурги тоҷикон ҳанӯз аз солҳои 20-уми садаи бист дар нақди адабӣ ва адабиётшиносии навини тоҷикӣ, рисола ва мақолаҳои матбуотӣ мавриди гуфтугӯи алоқамандон, донишмандон ва ходимони матбуоти замон қарор гирифтааст. Паҳлуҳои мухталифи масъала дар таълифоти баъдии муҳаққиқони замони мо М. Шакурӣ, Х. Отахонова, М. Раҷабӣ, А. Набавӣ, В. Самад, А. Маҳмадаминов ва дигарон бозгӯи шудааст.

Дар замони нави сохтмони ҷомеаи шӯравӣ “Шоҳнома”-и Абулқосим Фирдавсӣ шухрати азалиашро аз даст надод, балки эҳтироми беандозаи муаллифи абадзиндаи он дар миёни насли баъдӣ ҳамчунон боқӣ монд. Рӯйдодҳои марбут ба инқилоби октябр (1917), инқилоби Бухоро (1920), марзбандии миллии тоҷикон (1924), падид омадани ҷумҳурии мухтор ва мустақили Тоҷикистон дар харитаи сиёсии шӯравӣ ва ҷаҳон (1924, 1929)

тарзу тариқи навини рӯйоварии низоми давлатии сиёсӣ ва иҷтимоиву фарҳангиро ба ҷойгоҳи адабиёти куҳани форсӣ-тоҷикӣ ва шахсиятҳои тавонманди он мушаххас кард. Дар ин раҳгузар таваҷҷуҳи хос ба мақоми камназири Фирдавсӣ ва “Шоҳнома”-и ӯ ҳамчун намунаи арзишманди мероси адабии гузашта ва сарчашмаи волои худшиносии таърихиву миллий сурат гирифт.

Дар таълифоти муҳаққиқони имрӯз ба аввалин манобеи муҳими ба вучуд омадани ёдкардҳо аз Фирдавсӣ ва “Шоҳнома” дар маҷаллаи “Шӯълаи инқилоб” ва баҳсу мунозираҳои марбут ба он зимни таснифи “Намунаи адабиёти тоҷик” дар маҷаллаи “Раҳбари дониш” ишораҳо шудааст.

Аммо марҳалаи муҳими нақду таҳлили “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ ба солҳои 30-юми садаи бист хоса замони баргузориҳои ҳазораи Фирдавсӣ дар соли 1934 рост меояд.

Соли 1934 ҷомеаи илмӣ, адабӣ ва фарҳангии кишвари шӯравӣ, аз ҷумла Ҷумҳурии шӯравии сотсиалистии Тоҷикистон ба таври васеъ ва густурда ба ҷойгоҳи Абулқосими Фирдавсӣ ва “Шоҳнома”-и ӯ рӯй оварданд. дар силсилаи чораҷӯйҳои сиёсӣ амсоли Анҷумани дувуми ҳизби коммунисти Тоҷикистон (моҳи январи соли 1934) ва Анҷумани аввали нависандагони шӯроии Тоҷикистон (моҳи майи соли 1934) ба шумор меравад. Аз ҳама муҳим, соли 1934 дар кишвари шӯравӣ ва давлати Эрон ҷашни ҳазораи шоири ҳамосасарои миллий Абулқосими Фирдавсӣ ба таври густарда таҷлил гардид.

Бад-ин васила пажӯҳишгарони барҷастаи русу тоҷик ва эронӣ ба таври ҷудогона ба таҳқиқи ҷойгоҳи Фирдавсӣ ва “Шоҳнома” дар адабиёти форсӣ ва ҷаҳон пардохтанд. Дар Тоҷикистон яке аз пажӯҳиши муҳим дар ин замина рисолаи бунёдгузори адабиёти навини тоҷик Садриддин Айнӣ (1878-1954) аст, ки таҳти унвони «Дар бораи Фирдавсӣ ва «Шоҳнома»-и ӯ» дар маҷаллаи илмӣ-адабии «Барои адабиёти сӯсиёлистӣ» (1934) ва сипас ба сурати китоби ҷудогона (1940) нашр гардид [1].

Чун дар Тоҷикистони шӯравӣ зимни таҷлил аз ҳазораи Фирдавсӣ қазияи ҷудоии адабиёти ҳавзаи Эрон ва Осиёи Миёна аҳамияти дасти аввали сиёсӣ фарҳангӣ ба бар кард, рисолаи мазкур дар ҳалқаи шинохти ин мавзӯ ҷойгоҳи хосе дарёфт.

Устод Айни бо назардошти вазъи сиёсии он Ҳангом қазияи муҳимро дар ҳавзаи илмии Тоҷикистон тақвият дод, ки дар бозчустҳои таърихи адабиёт ба унвони «Муносибати адабии Осиёи Миёна бо Эрон» маъруф аст [1]. Чавҳари ин қазия муштарак ба шумор овардани таърихи адабии ду ҳавзаи форсигӯй мебошад. Он солҳо сиёсати замон барои ҷудо кардани ин ду ҳавзаи адабӣ мекӯшид. Аммо равшангароне чун устод Айни дар пажӯҳишоти қобили таваҷҷӯҳашон, аз ҷумла рисолаи «Дар бораи Фирдавси ва «Шоҳнома»-и ӯ» ҳавсала карданд, ки ба масъала аз диди таърихи қадимии халқҳои эронинажод наздик шаванд. Ин рисола яке аз намунаҳои ҳоси самтгирии илмии замон аст, ки фасли охири он «Муносибати забони «Шоҳнома» бо забони тоҷикӣ» ном дорад. Устод Айни дар таҳқиқи ҳақиқати таърихии забон ва адаби форсии Фарорӯд аз назароти мустаҳриқи маъруфи маҷор Герман Вамбери дар мавриди маншаи форсии забони тоҷикӣ – «забони форсии Осиёи Миёна, ки бо вай тоҷикон гап мезананд» – суд ҷустааст. Устод Айни забони асаре чун «Шоҳнома»-ро ҳамчун намунаи «содатарин ва софтарин забонҳои классикони Эрон» тавсиф мекунад ва вожаҳои онро «ба ҳар форсизабон фаҳмо» [1, 43-44] ба қалам меоварад.

Ҳамин тариқ, нуктаи муҳим дар рисолаи Айни исботи муносибат ва пайванди «Шоҳнома» бо забони тоҷикони Осиёи Миёна аст ва дар ин маврид ҳамраъии ӯ бо назарияи Герман Вамбери қобили таваҷҷӯҳ аст: «Дар ин лаҳза ҳоҳ аз ҷиҳати луғат бошад, ҳоҳ аз ҷиҳати аъроб ҳосиятҳои бисёре ҳастанд, ки услуби Фирдавсро ба хотир меоранд» [1, 44].

Бесабаб М. Шакурӣ бар ин назар нарасидааст, ки пажӯҳиши устод Айни моҳияти ягонаи равандҳои адабии гузаштаре дар ду ҷониби ҳавзаҳои форсигӯй ошкор менамояд. Ба андешаи мавсуф устод Айни дар замони инкори робитаи ду ҳавзаи адаби форсӣ Фирдавсро «дар забон ҳам ба тоҷикони имрӯз ва гузаштагонӣ ҳазорсолаи онҳо саҳт алоқаманд доништа, барои исботи ин матлаб хеле кӯшиш ба кор бурдааст» [8, 165].

Аммо, гузориши қазияи робитаи «Шоҳнома» бо Осиёи Миёна барои дарёфти посух ба ормонҳои замони шинохти таърихи адабиёт – пайвандсозӣ ва робитаҷӯии соҳтаи байни ду ҳавзаи адабӣ дар перомуни комплекси бузурги адабиёти форсӣ

аҳамият пайдо кардааст. Ин гуна шеваи бардошт аз ҷумла дар рисолаи профессор Абдурауфи Фитрат роҷеъ ба Ҳаким Фирдавсӣ низ мушаххасан пайгирӣ шудааст. Рисола ҳосили назарияпардозии наққодии мавсуф роҷеъ ба замон ва муҳити Фирдавсӣ аст. Аз диди ӯ «Фирдавсӣ ягона шоири форсизабонон ва яке аз беҳтарин шоирони дунё аст, лекин фақат дар соҳаи ҷангноманависӣ. Дар адабиёти форсӣ на пеш аз Фирдавсӣ на баъд аз ӯ ҳеч шоире ба қимати «Шоҳнома» китобе нанавиштааст. Фирдавсӣ дар ҳамин соҳа шоири ягонаи адабиёти форсӣ аст ва ҳамаи шоирони форсизабон дар ҳамин соҳа устодии ӯро эътироф кардаанд... Ҳазор сол аст доноёни забони форсӣ аз ҳар қавм ва ҳар мамлакат, ки бошанд, ин ёдгории деринаи санъатро хондаанд, меҳонанд ва хоҳанд хонд...» [7, 55].

Шинохти ҳувияти миллии тоҷикон, дарки эронияти онон ва ягонагии мероси адабии тоҷикону эронӣ дар солҳои 20-уми садаи бист, «адабиёти форсӣ» гуфтани навиштани зиёиёну адабиётшиносони тоҷик бештар ба саҳми ду ҳавзаи бузурги таърихӣ роҳ дошт. Дар самтгирии устод Айнӣ зимни гирдоварии намунаҳои ашъори шуарои Фарорӯд (як бахши комплекси адабиёти форсӣ) низ ҳадаф оҳанги ҷудой андохтан ва нисбат додани якҷонибаи адабиёти форсӣ ба тоҷикҳо набуд. Балки бо тақозои посух ба талқиноти пантуркистӣ дар ин асар зикри рӯзгор ва бознависи намунаҳои осори он шоироне сурат гирифтанд, ки дар Осиёи Миёна зиста ва эҷод карда буданд.

Бо вучуди ин, пажӯҳишоти асосии солҳои 30-юми садаи бист дар мавриди Фирдавсӣ ба таври дақиқ ҳадафи истиқлол додани адабиёти тоҷик дар муқобили адабиёти форсӣ дар қаламрави Осиёи Миёна пайгирӣ шудааст. Яъне, манзур таъкиди камнурии эронӣ дар рушди адабиёти ҷаҳонгарди форсӣ ва баръакс бознамоии саҳми тоҷикон ба он аст.

Ба ин тартиб, яке аз вежагии муҳими афкори адабиётшиносии даҳсолаи дувум ва севум тавзеҳталабии қазияи шинохти истилоҳи «форсӣ» ва «тоҷикӣ» аст. Мубоҳисоти охири солҳои 30-юм ва ибтидои 40-уми садаи бист низ мантиқан ҳамин ҷанбаи масъаларо дар бар мегирад. Баҳси солҳои 40-ум низ ба гунаи мубоҳисаи солҳои 20-ум моҳиятан баҳси шадид ва тезугунд аст. Адабпажӯҳии солҳои 40-ум ба сабаби мамониати

куллии пантуркизм сухани тоза ба ин мавзӯъ ворид накард, аммо дидгоҳи ин давра аз назари равишҳо, барномарезӣ ва ҷилавгирии ғоявӣ ҷанбаи хос дорад. Ба назари мо чунин мерасад, ки сабаби аслии ба миён наомадани ҳарфи тоза дар заминаи ягонагии адабии форсӣ-тоҷикӣ бештар ба ихтилофи фикру назари расмӣ дар нимаи дувуми солҳои 30-юм, таъсири шигарфи дигарандешиҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла нерӯманд шудани назари нестангории таърихӣ дар фазои адабиёту ҳунар ва сарқубии зиёӣёну адибон дар раванди шахспарастии он солҳо иртибот дорад.

Бо ин ҳол низ коркарди истилоҳи таърихии «адабиёти форс-тоҷик» аз ибтикори қобили таваҷҷӯҳи адабиётшиносони охири солҳои 30-юм ва ибтидои 40-уми садаи бист гардид, ки ба гумони мо марҳалаи дигари эронгарии тоҷикӣ дар давраи шӯравӣ маҳсуб мешавад. Дар сарғаҳи ин хидмати муҳими таърихӣ боз ҳам устод Айнӣ ва намояндагони мактаби равшангарии тоҷикӣ қарор гирифтанд. Зимнан фаъолияти эроншиносии ховаршиносонро дар он давра ба сифати як навъ чараёни эронситезе метавон шинохт, ки ба чандпорагии дарахти эронӣ назар дорад. Аммо дар ин набард эронгарии тоҷикӣ бо така ба асноди таърих барои аз рушду нумув бознадоштани шохаву баргҳои ин дарахти азим талош варзида, ба чараён гирифтани тафаккури муносиби эроншиносии ҳамзамон мусоидат намуданд.

Консепсияи илмии ягонагии адабии тоҷикӣ-форсӣ барои ба миён омадани чараёни эронгарӣ дар ҳавзаи тоҷикони Осиёи Миёна хидмат кард. Ба таври кулл, исботи мансубияти қавми тоҷик ба ирқи ориёӣ ва таъкиди ҳамбастагии адабии тоҷику эронӣ дар солҳои 20-ум далели равшани мавҷудии чараёни фарҳангии эронгарӣ дар байни тоҷикон аст.

Устод Айнӣ ба унвони муборизи фаъоли зидди чараёни пантуркӣ ва кӯшишманди шинохти аслу маншаи воқеии қавме ба номи “тоҷик” дар сарғаҳи чараёни эронгарӣ дар ҳавзаи илмиву адабии тоҷикон қарор гирифт. Ба назари мо, ба арзиши фаъолият ва пайкорҳои вай аз ин назар низ бояд ҷашмандозӣ кард. «Намунаи адабиёти тоҷик» (1926), сарсухани беимзои ӯ дар «Намунаҳои адабиёти тоҷик» (1940), осори адабпажӯҳӣ ва

номаҳояш дар солҳои 30-40-уми садаи бист маъҳази муҳим ва мадраки дасти авваланд.

Профессор Александр Болдирев (1909-1985) – эроншиноси рус дар амри таҳқиқи таърихи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ ва мероси шифоҳии тоҷикон, ношири осори пурмояи адабиёти гузашта ва эҷодиёти шифоҳӣ – дар сарсухани «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ (1938) ба таъйини ҷуғрофияи пайдоиши осори давраи бостонии форсӣ пардохтааст. Бозгӯи Александр Болдирев дар ин самт аз усули пайгирии бархе аз уламои забон ва адабиёти форсӣ дар ин давра тафовут дорад.

Дар ҷусторҳои Александр Болдирев марҳалаҳои мухталифи пайдоиши ривоёти Эрон муқоиса ва муқобала шуда, мавсуф кӯшидааст, ки манзараи куллии ба вучуд омадани осори бостонии форсиро ба ҷилва оварад. Дар ин ҷашмандоз таҳрири аввал ва дувуми «Авасто» ба забонҳои форсии бостон ва форсии миёна (ки ба давраи Аршакиён нисбат дорад), ба қисмати шимолу шарқии Эрон пайванд дорад.

Дар ин ҷашмандоз паҳлавонии Рустам – қаҳрамони Эрон ба сифати «яке аз бузургтарин ҳодисаҳои эпоси Эрон» муаррифӣ шудааст, ҳуди Рустам ба қавми кӯчманчии соқҳо мансуб аст, ки маншаи осӣимиёнагӣ дошта, баъдҳо ба ҳайати Эрон дохил гардиданд. Ҳадаф ва моҳияти асосии пайгирии ин олими ховаршиноси рус дар он аст, ки ширкати суғдиён – гузаштагони табори тоҷикро дар амри ба вучуд овардан ва нақл кардани як бахши муҳими ҳамосаи бузурги эронӣ таъкид намояд (2, XVIII).

Ҳамин тавр, ҳадафи Александр Болдирев таъкиди сахми гузаштагони тоҷик дар офариниши осори бостонӣ буда, ба ин баҳона ҷуғрофияи таълифи «Шоҳнома» низ таъйин шудааст. Бино ба ҷашмандози ӯ «Шоҳнома» дар бахши шимолу шарқии Эрон, дар вилояте ба вучуд омадааст, ки тамоюл ба Мовароуннаҳр ва иртиботи қавӣ бо адабиёти Сомониён дорад. Шаҳрҳои шимолу шарқии Эрон – Балхи қадим, Хуросон ва вилоёти дигар дар ихотаи Осиёи Миёна манбаи ҷиддии маданӣ ва эҷодӣ дар ҳалқи осори адабӣ ҳастанд, ки қаламрави Тоҷикистон низ ба ин доира шомил аст: «Адабиёти баъд аз ислом дар Тоҷикистон (дар маънои васеяш) ва хусусан адабиёти даҳанакии вай то чи андоза нишонаҳои инро дорад ва чи қадар

хосиятҳои махсуси ин системро дар бар гирифтааст – инро фақат тадқиқоти хеле ҷиддӣ нишон дода метавонад» (3, XVIII).

Ин ишорот ҳатман дар посух ба ин ва ё он дидгоҳе сурат гирифтааст. Аммо далеле дар ин замина дар ихтиёр надорем. Ба ҳар ҳол, дар як пешгуфтор бе зикри маъҳаз ва манобеъ ба исботи қазияи баҳсангез пардохтани муҳаққиқ нуктаи муҳим аст.

Бо ин равиш пажӯҳишгар қисми шимолу шарқии Эронро бо ҳузури таърихи Балхи қадим, Хуросон ва «вилоятҳои дар ин давра бар будаи Осиёи Миёна» (аз ҷумла, хоки Тоҷикистон)-ро ба сифати сарчашмаи асосӣ ва ҷиддии адабиву фарҳангӣ шинохтааст, ки албатта ҳамсон ва шабеҳи дидгоҳи устод Айнӣ, Маликушшуарои Баҳор ва... дар мавриди таъйини мақом ва аҳамияти Мовароуннаҳр Хуросон дар рушди забон ва адабиёти ҳазорсолаи мо аст.

Аммо манбаи умумии ҷуғрофии адабиёти форсӣ дар ин иқтибос қобили тавзеҳ аст. «Шоҳнома» – ин асари комплекси адабиёти форсӣ ба як бахши Хуросони бузург, ба қисми шимолу шарқи Эрон нисбат ёфта, маҳсули қисмати ҳавзаи адабии тоҷикон будани мероси гузашта, на саҳми қисмати ғарбии Эрон (Тӯс) дар бунёди адабиёти форсӣ гӯшзад шудааст. Яъне, таъкиди ин андеша ки: «Шоҳнома» чун зода ва парвардаи муҳити адабии Эрони шарқӣ ба самти Мовароуннаҳр майли зиёдтаре дорад.

Пояи ин андеша дар муҳити фарҳангии шӯравӣ дар таълифоти устод Айнӣ зимни таҷлили ҳазораи Фирдавсӣ пайгирӣ шуда буд. Исботи ин қазия бо назардошти то ҷое ниғаҳ доштани асли таърихи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ, албатта, ибтикори ҷолиби пажӯҳандагони замон аст. Аммо минбаъд баён ва пайгирӣ аз ин матлаб то андозае барои ҷудо ба назар намоёнидани адабиёти ҳамзабон ва муштарақ таъсире дошт. Ин ҷо шабоҳати андешаву афкори уламои рус ва тоҷик ба назар мерасад...

Абулқосим Лоҳутӣ (1887-1957) – шоири инқилобгари эронӣ ва яке аз бунёдгузорони адабиёти навини тоҷик соли 1922 ба кишвари шӯравӣ паноҳанда гардид ва то охири умр хидмати муҳиме ба адабиёту фарҳанги коммунистии тоҷикии нимаи аввали садаи бист анҷом дод, ки зикри яқояки он аз ҳавсалаи ин гузориш берун аст.

Устод Лоҳутӣ дар тамоми марҳалаҳои зиндагии сиёсӣ ву иҷтимоӣ ва ҳунариаш бо ҳамосаи миллии эронӣ –

«Шоҳнома»-и Абулқосими Фирдавсӣ буда, бо «Шоҳнома» зиста ва нафаси худро бо дами Фирдавсӣ гарм кардааст. Ин ҳол чанд сабаб ва омили муҳиме дорад, ки ба дуйи он ишора мешавад:

1. Пайванди хонаводагӣ ба суннатҳои пешини шеърӣ форсӣ, аз ҷумла пайванди рӯҳонии падари устод Лоҳутӣ – Аҳмади Илҳомӣ ба «Шоҳнома». Гарчанде достони Аҳмади Илҳомӣ «Боғи Фирдавс» ба ҳаводиси ҷонгудоии дашти Карбало бахшида шуда, ба «яке аз ривоятҳои дини ислом» марбут аст, пайравии ӯ ба «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ дар вазни мутақориб қобили тавачҷӯх мебошад:

*Диловар дил аз ҷони равшан гирифт,
В-аз ин пас гиребони ҷавшан гирифт...*

2. Анъанаи шоҳномаҳои дар маҳофили иҷтимоиву мардумии Кирмоншоҳ. Устод Лоҳутӣ ҳанӯз аз овони наврасӣ «Шоҳнома»-ро аз даҳони қиссаҳои бозору растаҳои рустои хеш мешунид, ба хониши онон ишқу алоқа ва диққату ҳуши вофир зоҳир мекард, мушоираҳои шоҳномаҳоро бо завқи хос истимоъ мефармуд. Маҳз ба ин васила дар ботини ӯ нерӯи азими сухани бадеӣ бедор гардид.

Ҳадафи аслии ин мақола нақду баррасии дидгоҳи устод Абулқосими Лоҳутӣ дар мавриди «Шоҳнома» ва афқору осори Абулқосими Фирдавсӣ дар фазои илмиву адабӣ ва фарҳангии тоҷикии солҳои сивуми садаи бистӣ мелодӣ аст.

Дидгоҳи Абулқосими Лоҳутӣ роҷеъ ба Абулқосими Фирдавсӣ дар перомони мақолот, гузоришу суханронӣ ва сарсухани маҷмӯаҳои ашъори шоири ҳамосасарои миллии эронӣ дарҷ шудаанд, ки ба бархе аз онҳо ишора мешавад. Аз ҷумла, вай дар анҷумани дувуми ҳизби коммунистии Тоҷикистон (моҳи январи соли 1934) ва анҷумани аввали нависандагони тоҷик (моҳи майи соли 1934) аз дороии маънавии халқи тоҷик ва сарвати маданияи гузашта сухан меронад, дар мисоли «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ бештар «ранги нав» ва «мазмуни пролетарӣ»-и адабиёти классикии форсиро қобили шинохт медонад. Дар ин замина аҳдофи нақди иҷтимогарои шӯравиро пайгирӣ мекунад ва пайванди идеологии замонро бо гузашта махсусан таъкид менамояд.

Абулқосим Лоҳутӣ ва профессор Абдурауфи Фитрат Фирдавсиро ба сифати ситоишгари «қаҳрамонҳои миллии

давраи феодалии Эрон, баҳодурон, шоҳзодагон ва подшоҳон», «шаъну шавкати гузаштаи аристократияи феодалии Эрон» муаррифӣ кардаанд. Ин матлаб, хусусан, зимни бозгӯи аҳамияти чашни ҳазораи Фирдавсӣ хеле равшан дарк мешавад. Бузургдошти ҳазораи Фирдавсӣ дар соли 1934 мелодӣ, – аз диди устод Лоҳутӣ «на танҳо дар Эрон, балки дар мамлакатҳои дигар ва дар Иттифоқи Советии мо низ чашн гирифта шуд».

Ӯ аз пазиروي ва эътирофи аҳли илму адаби Эрон дар мавриди дар доираҳои илмиву адабии шӯравӣ беҳтар аз доираҳои эронӣ таҷлил шудани ҳазораи Фирдавсӣ ҳарф мезанад, ки мутаассифона, манбаи ин бардошт зикр нашудааст. Ба суоли «чаро ин тавр шуд?» устод Лоҳутӣ – ин соҳибмақоми аъзами адабиёту фарҳанги форсӣ-тоҷикӣ посухе дарёфтааст, ки печидагии афкори адабии замони дар шинохту маърифати адабиёт собит менамояд: «Модом ки Фирдавсӣ аз қаҳрамонҳои миллии давраи феодалии Эрон, аз баҳодурон, шоҳзодагон ва подшоҳон суҳан рондааст, чаро мо дар мамлакат диктатураи пролетариат чашни чунин шоирро мегирем?».

Устод Лоҳутӣ ҳазораи Фирдавсро ба таври кулӣ манфиатбахши кори пролетариёт медонад, «Фирдавсии пролетар», «тамоми осори маданӣ», аз ҷумла «Шоҳнома»-ро ба сифати рукни муҳими пролетариёт муаррифӣ мекунад.

Афкори андеша дар мавриди мутобиқ кардани «Шоҳнома» ба имконияти замони нав дар таълифоти дигари Лоҳутӣ низ тафсил ёфтааст. Ин мақолот, аз як сӯй, табаххур, имконоти фикрӣ ва густурдагии назари наққодии муаллифро ба таври равшану ҷолиб бозгӯӣ менамоянд. Чунин бардошти пажӯҳандагии нафароне амсоли Лоҳутӣ ва назарияпардозони дигар ба афкори замон таъсире дошт. Дар ниҳоди ин ҷустор ва дарёфти сарчашмаҳои идеолужик, то ҷое умқиқат ва вусъати назари пажӯҳандагӣ нухуфта аст, ки ҳунар, маҳорат, ҳаллоқияти эҷодии суҳанваре амсоли Фирдавсро низ хеле равшан ба намоиш меоварад. Устод Лоҳутӣ ҳунари Абулқосими Фирдавсро дар амри бо маҳорати баланд ба риштаи назм даровардани ҷанги миёни туркону эронӣ дар Тӯронзамин ва шарафи миллии эронӣ саҳт таъкид мекунад, ки аз вусъати назар ва қобили мулоҳизаи ўст. “Ситоиши шарафи милли” аз ҷониби Фирдавсӣ баҳои баланди ноқидонае дар муқобили

раӢи замона аст. Аммо касди оҳанги «замони нав» аз мулоҳизаҳои устод Лоҳутӣ низ набояд сарфи назар шавад. Вай дар қиёси ду замон – гузаштаву муосир, ҳоса тарчеҳи замони нав чунин навиштааст: «Дар ҳамон Тӯронзамин, ки ҳоло Осиёи Миёнаи советист, ман дар шаҳри сохтмони сотсиалистӣ – шаҳри Хучанд ҷанги дигареро дар байни ду кӯшун мушоҳида кардам. Аммо ин кӯшуни турку форс набуданд; дар байни онҳо миллатҳои гуногун – ҳам турку тоҷик, ҳам русу арманӣ буданд. Муборизаи ду бригадаро дидам, ки дар фабрика барои ба даст овардани байраки сурх ҷидду ҷаҳд мекарданд».

Дар ин андешаи устод Лоҳутӣ ҷанбаи иҷтимоӣ ва иҷтимоӣгароии адабиву интиқодии даҳаи севуми садаи бисти мелодӣ нухуфта аст: «Агар шоире мисли Демён Бедний... ба ҷойи «Шоҳнома» «Пролетарнома»-е ба риштаи назм медаровард, кори олие мешуд».

Чи наъве бармеояд, дар фаҳмиши замон ҳунари олии адабӣ дар офариниши асаре чун «Пролетарнома» падида меояд. Аз диди замон, он чи ба инъикоси рӯзгори гузашта ихтисос дорад, ҳунар нест, ҳунар он аст, ки аз шукӯҳу ҷаллоли замони нав ва имконоту қудрати фикриву созандагии муосир асаре ба мухташамӣ офарида шавад ва ин осор ҳазинаи «пролетарнома»-и замонро рангу бӯи хоҳе бахшад.

Андешаҳои устод Лоҳутӣ дар меҳвари бартаричӯйии замони нав ҷолибанд. Вай дар мақола-мусоҳибаи «Дар бораи таҷрибаи эҷодии худ» (аслаш ба забони русӣ, Тошканд, 1935) аз боби омӯзиши интиқодии мероси адабӣ, буридани нуктаҳои бегона, барзиёд ва музир аз осори классикӣ ва ба сӯсиолизм судманд суҳан меронад, ки баёнгари ҷигунагии коргоҳи эҷодии шоир дар замони нав аст: «Ба ман иттифоқ афтодааст, ки мероси адабии қадимро бевосита дар эҷодиёти худ кор фармоям, инро аз он ҷиҳат кардам, ки осори кӯҳнаро аз ҷиҳати ғоявӣ мағлӯб гардониди, ҳақиқати ҳозираи худро ба вай муқобил гузорам!» [4].

Ҳамин тавр, дар ниҳоди афкори адабии устод Лоҳутӣ (даҳаи севуми солҳои 30) бо нишонаҳои гуногуни маърифати осори завқӣ ва ихтилофи мафкураи замон бархӯрд мекунем. Бо ин ҳама андешаҳо дар ҳар ҳолат афкори адабӣ ва бардошти зебоишиносии устод Лоҳутӣ дар шинохти асли, маърифати ростин ва фаҳмиши моҳияти воқеии таърихи адабиёти форсӣ-

точикӣ ҷойгоҳи муҳим дорад. Масалан, аз матолиби суханронӣ дар Анҷумани аввали нависандагони шӯравӣ истиқлоли фикри устод Лоҳутӣ роҷеъ ба мероси классикии тоҷикон ва адабиёти тоҷикӣ эҳсос мешавад: «...Тоҷикон дорои мероси адабии пурсарвате чун назми классикии форсӣ ҳастанд. Шуарои садаҳои IX, X, XI: Дақиқӣ, Рӯдакӣ, Бӯалӣ Сино, Фирдавсӣ, Саъдӣ, Ҳофиз, Умари Хайём ва дахҳо устодони забардасти сухан, ки дорои шӯҳрати оламшумул ҳастанд, ба забони модарии тоҷикон навиштаанд, ба забоне, ки то имрӯз барои оммаи васеи Тоҷикистон фаҳмо ва наздик аст» [3].

Дар арафа ва солҳои ҷанги ватании шӯравӣ алайҳи фашизм дар Тоҷикистон чанд маҷмӯаи мунтахаби осори шуарои классикии форсу тоҷик ба дасти алоқамандон расид, ки ҳамагӣ заминаҳои ватанҳои доштанд. Дар ин маврид бештар ба осори Фирдавсиву Саъдӣ рӯҷӯ шуд, ки барои мутолиа ва дарки нуфузи адабиёти классикӣ дар рӯзгори муосир имтиёзи бештаре доштанд. Аз ҷумла, сарсуханҳои устод Лоҳутӣ ба ин гуна осор аз лиҳози таҷдиди назар ва бознигарӣ ба андешаҳои пешин – таъйини муҳтаво ва дарунмояи осори адабии гузашта, ҷустуҷӯи «баландии мазмун», «зебоии сабк», «азамати рӯх», «равонии сухан»-и Фирдавсӣ (сарсухани «Коваи оҳангар») ҷолибанд. Бо вучуди ин, устод Лоҳутӣ мазмуни «Шоҳнома»-ро ба қолаби назарияпардозии замони ғунҷонида, аз пайванди ғоявии гузаштаву ҳозира қазия ба миён гузоштааст: «Бубинед, устои тӯсӣ бо чӣ мардонагӣ, бо чӣ далерӣ ва ҳаққоният фиребкорӣ ва дурӯйии дарбори подшоҳони золиро нисбат ба халқ нишон медиҳад ва бо чӣ ғурише бар зидди он прутист мекунад...

Кист, ки дар ин наъраи Кова ҳайкали бузургвор ва тавони халқро набинад? Заҳҳок ҳамон ҳайкалро дида, дар муқобили он худро мағлӯб ҳис кард. Беш аз ҳазор сол пеш аз ин Фирдавсии кабир ду даста, ду гурӯҳ ва ё дар ин давра ба истилоҳи марксизм ду синф будани мардумонро фаҳмид...» [6].

Шубҳае нест, ки баёни ин андеша, таъкиди рӯҳи ватанпарварӣ-ҷанговарии осори гузашта аслан бо ҳадафи бедор сохтани ҳисси мардуми шӯравӣ бар зидди фашизми гитлерӣ сурат гирифтаанд. Дар ниҳоди ин андеша пайванди «Шоҳнома» бо ниёзҳои иҷтимоии замони аҳамияти муҳим дорад. Дар фаҳмиши устод Лоҳутӣ тасаввуроте, ки «аз хондани

«Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ва аз хурдсолӣ шунидани афсонаҳои гуногуни халқ» дар ҳаёлаш мондааст, «бо назарияи коммунистӣ дар бораи як оҳангар, роҳбари шӯриши халқӣ дар чанд ҳазор сол пеш, як шуда, шакли он Коваеро, ки дар либреттои «Коваи оҳангар» тасвир шудааст, ба вучуд овард» [6].

Устод Лоҳутӣ дар сарсухани маҷмӯаи «Алмосҳои мардонагӣ» – фароҳамомада аз ашъори Фирдавсӣ бар ин натиҷа расидааст, ки шоири миллии Эрон дар миёни устодони адабиёти дунё яке аз беҳтарин созандагони сухани баланд, «достоннависи бузург», «ифтихори адабиёти форс-тоҷик» аст, «Шоҳнома» як қисмати дурахшонест аз он мероси маданияи умумиҷаҳонӣ, «байтҳои ин лашкаркаши сухан... монанди тӯп меғуранд ва мисли тир мепаранд, ҳазорсола бошанд ҳам, ҳосиятҳои ҷангии худро ҳеҷ гум накардаанд» [5].

Шинохти Лоҳутӣ моҳияти замони нав, ҷигунагии тамоюли ҳонандаи давраи комилан дигари иҷтимоиро ба дурдонаҳои адабиёти куҳан ифода мекунад ва дар ҳар ҳолат сирри таъсири бардавом ва ҳайратангези «Шоҳнома»-ро аз нафосати олии асари Фирдавсӣ ба шумор меоварад.

Нақди адабӣ ва адабиётшиносии тоҷикии ин давра дар бархе маврид ҷанбаи инқори таърихӣ ва фарҳангии гузаштаро дорад. Дар мавриди дигар дар нақду интиқоди осор равиши димукротики муносибат ба мероси гузашта низ пайгирӣ шудааст. Қазовати гузаштаҳои дуру наздики адабии форсӣ-тоҷикӣ бо меъёрҳои мухталифе сураат гирифтааст. Дар сарғаҳи ин амри таҳқиқӣ устод Айнӣ ва намояндагони мактаби илмӣ ӯ қарор доранд. Таълифоти Абулқосими Лоҳутӣ, Абдурауфи Фитрат ва дигарон бо вучуди фарогирии нуктаҳои ба таърихи адабиёт бегона арзёбии нисбатан мунсифонаи ҷойгоҳи шуарои гузашта, аз ҷумла Абулқосими Фирдавсӣ низ ҳастанд, ки дар сатҳу савияи наққодӣ ва адабпажӯҳии пешини форсӣ-тоҷикӣ идомат пайдо намудааст.

Дар маҷмӯъ, таълифоти пуарарзиши пажӯҳандагони тоҷик роҷеъ ба адабиёти бостонии форсӣ-тоҷикӣ ва намояндагони барҷастаи он дар ин давра тафовути мумтозе дорад. Ранги арзёбии илмӣ-таҳқиқӣ дар ин осор идеологӣ аст...

Китобнома:

1. Айнӣ С. Дар бораи Фирдавсӣ ва "Шохнома"-и ӯ // Барои адабиёти сотсиалистӣ. – 1934. – №8. – С. 13-22.
2. Айнӣ С. Дар бораи Фирдавсӣ ва «Шохнома»-и ӯ. – Куллийёт. Ҷилди XI. Китоби якум. /С. Айнӣ. – Сталинобод: Нашр.дав.Тоҷик, 1963. – С. 5-50.
3. Бектош Н. Абулқосим Фирдавсӣ // Барои адабиёти сотсиалистӣ. – 1932. – №5. – С. 4-10.
4. Бертельс Е. Э. Абу-л-Касим Фирдоуси и его творчество. / Е. Э. Бертельс. – Москва-Ленинград: Изд. АН СССР, 1935. – 71 с.
5. Болдырев А. Н. Фирдавсӣ (сарсухан). – Фирдавсӣ. Шохнома. Тарт-да А. Н. Болдырев. – Сталинобод, 1938. – С. IX-XX (ба лотинӣ).
6. Доклад Г. А. Лахути о таджикской литературе / Чавонони Тоҷикистон. – 2000. – 14 апрел. – №15(8614). – С. 4-5.
7. Дьяконов М. Фердоуси: Жизнь и творчество. / М. Дьяконов. – Москва-Ленинград: Изд. АН СССР, 1940.
8. Лоҳутӣ А. Дар бораи таҷрибаи эҷодии худ. – Куллийёт. Ҷилди 6. / А. Лоҳутӣ. – Душанбе: Нашрдавтоҷик, 1963. – С. 231-248.
9. Лоҳутӣ А. Сарсухани «Алмосҳои мардонагӣ». – Куллийёт. Ҷилди 6. / А. Лоҳутӣ. – Душанбе: Нашрдавтоҷик, 1963. – С. 122-124.
10. Лоҳутӣ А. Сарсухани «Коваи оҳангар». – Куллийёт. Ҷилди 6. / А. Лоҳутӣ. – Душанбе: Нашрдавтоҷик, 1963. – С. 118-121.
11. Намунаҳои адабиёти тоҷик. Тартибдиҳандагон Х. Мирзозода, Ҷ. Сухайлӣ, Ҷ. Иқромӣ, К. Лутфуллоева, Л. Бузургзода. – Сталинобод, 1940. – 604 с.
12. Фирдоуси (934-1934). Доклады сотрудников Института востоковедения и Государственного Эрмитажа на секции посвящ. 1000-летию со дня рождения Фердауси. Том 1. – Ленинград: АН СССР, 1934. – 219 с.
13. Фирдавсӣ. Шохнома. Тартибдиҳанда А. Н. Болдырев. – Сталинобод, 1938.
14. Фитрат, Абдурауф. Фирдавсӣ: Замон ва муҳити ӯ // Барои адабиёти сотсиалистӣ. – 1934. – №5-6. – С. 29-36.

15. Фитрат А. Шӯриши Восеъ. Фирдавсӣ. / Фитрат, Абдурауф. – Душанбе, 1992. – 64 с.

1. Асарҳои таҳқиқӣ

1. Аҳрорӣ З. Таърихчаи мухтасари таҳқиқ ва нашри «Шоҳнома»-и Ҳаким Абулқосими Фирдавсӣ дар Тоҷикистон // Эроншинохт: Фаслномаи Анҷумани эроншиносони кишварҳои муштарак-ул-манофеъ ва Ҷафқоз. – Шумораи аввал. – Зимистони 1374. – С. 141-152.

2. Махмадаминов А. Абул-л-қасим Фирдоуси в исследовании Айни. – Сбор. «Шахнаме» Фирдоуси величайшее художественное творение в истории мировой цивилизации. Тез. док. и сообщ. – Душанбе-Техрон, 1994. – С. 14.

3. Махмадаминов А. Абулқосими Фирдавсӣ ва масъалаи ҳудӯғии миллӣ. – Айнишиносӣ ва шамои ҳозира. / А. Махмадаминов. – Душанбе: Эҷод, 2005. – С. 49-63.

4. Набавӣ А. Рӯзгор ва «Шоҳнома»-и Абулқосими Фирдавсӣ дар тарозуи нақди иҷтимоӣ-ғаро // Фаслномаи «Рӯдакӣ»: Вежаи Шоҳномашиносӣ. – Соли шашум. – Шумораи 7. – Тобистони 2005. – С. 135-152.

5. Набиев А. Нақди Фирдавсӣ ва «Шоҳнома» - и ӯ дар матбуоти Тоҷикистон. – «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ падидаи бузурги фарҳангӣ дар тамаддуни ҷаҳонӣ. / А. Набиев. – Душанбе - Техрон, 1373/1994. – С. 108 (форсӣ).

6. Набиев А. Таджикская критическая мысль 20-30-х годов и Шахнаме Фирдоуси. – Сбор. «Шахнаме» Фирдоуси величайшее художественное творение в истории мировой цивилизации. Тез. докл. и сообщ. / А. Набиев. – Душанбе - Техрон, 1994. – С. 11.

7. Отахонова Х. Нақши «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ дар эҷодиёти Абулқосим Лоҳутӣ. – Робитаҳои адабӣ ва фарҳанги Шарқ: Маҷмӯаи мақолаҳо ба муносибати панҷохсолагии зодрӯзи профессор Ғаффорова У. А. – Хучанд: Ношир, 2014. – С. 98-106.

8. Раҷабӣ М. Таърихи танқид ва адабиётшиносӣ (Асосҳои назариву эстетикӣ адабиёти тоҷикӣ марҳилаи якум. Солҳои 1920-1954). / Раҷабӣ М.. – Душанбе: Адиб, 1997. – 208 с.

9. Саидзода А (Махмадаминов). Абулқосим Фирдавсӣ дар тадқиқи Садриддин Айни. – «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ – падидаи

бузурги фархангӣ дар тамаддуни ҷаҳонӣ.—Душанбе-Техрон, 1373 / 1994.—С. 14, 60-61 (ба русӣ ва форсӣ).

10. Самад В. Барге ҳаяҷонангез аз таърихи фирдавсишиносӣ // Фаслномаи «Рӯдакӣ»: Вежаи Шохномашиносӣ.— Соли шашум, Шумораи 7.—Тобистони 2005.—С. 49-76.

11. Шакурӣ М. Хуросон аст, ин ҷо! Маънавият, забон ва эҳёи миллии тоҷикон. / М. Шакурӣ. — Душанбе: Чопхонаи «Пайванд», 1996.—326 с.

АБУЛКАСИМ ФИРДОУСИ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ АБУЛКАСИМА ЛАХУТИ

Абулкасим Лахути (1887-1957) – одним из основателей таджикской новейшей литературы – своим художественным и научным творчеством внёс неоценимый вклад в развитие и совершенствование современной таджикской поэзии и литературоведческой мысли. Лахути во всех периодах своей политической борьбы и литературной жизни проявлял интерес к «Шахнаме» величайшего персидско-таджикского поэта Абулькасима Фердоуси.

В данной статье рассматривается вопрос об интересе и обращении Абулькасима Лахути к Фердоуси и его «Шахнаме» в научно-критических статьях и предисловиях к некоторым сборникам произведений поэта. Автор статьи также анализирует суждения и мысли исследователей и представителей литературных кругов 30-х годов XX века о жизни и творчестве Фердоуси.

Ключевые слова: Абулькасима Фердоуси, “Шахнаме”, Абулкасим Лахути, литературная критика, литературный круг.

ABULKASIM FIRDOUSI FROM POINT OF VIEW ABULKASIMA LAKHUTI

Abulkasim Lahuti (1887-1957), one of the founders of the Tajik modern literature, made an invaluable contribution to the development and improvement of modern Tajik poetry and literary thought through his artistic and scientific work. Lahuti in all periods of his political struggle and literary life showed interest in Shahnameh of the greatest Persian-Tajik poet Abulkasim Firdousi. This article discusses the interest and appeal of Abulkasim

Lahuti to Firdousi and his "Shahname" in scientific critical articles and forewords to some collections of works by the poet. The author also analyzes the judgments and thoughts of researchers and representatives of the literary circles of the 1930s on the life and work of Firdousi.

Key words: Abulkasima Firdousi, Shahname, Abulkasim Lahuti, literary criticism, literary circle.

АБУЛҚОСИМ ФИРДАВСӢ АЗ НАЗАРИ АБУЛҚОСИМ ЛОХУТӢ

Абулқосим Лоҳутӣ (1887-1957) – яке аз бунёдгузори адабиёти навини тоҷик бо эҷоди адабӣ ва илми худ дар рушду такомули назми муосири тоҷик ва афкори адабиётшиносӣ нақши пуарзиш гузоштааст. Лоҳутӣ дар тамоми давраҳои муборизаи сиёсӣ ва ҳаёти адабиаш ба «Шоҳнома»-и Ҳамосасарои бузурги форсу тоҷик Абулқосим Фирдавсӣ таваҷҷӯҳи хосе доштааст.

Дар ин мақола масъалаи таваҷҷӯҳ ва муроҷиати Абулқосим Лоҳутӣ ба ҷойгоҳи Абулқосим Фирдавсӣ ва «Шоҳнома» дар мақолаҳои илмӣ-танқидӣ ва пешгуфторҳояш ба баъзе маҷмӯаҳои шоир мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф ҳамчунин андешаҳои гурӯҳи муҳаққиқон ва адибонро оид ба ҳаёт ва эҷодиёти Фирдавсӣ нақду таҳлил намудааст.

Вожаҳои калидӣ: Абулқосим Фирдавсӣ, «Шоҳнома», Абулқосим Лоҳутӣ, нақди адабӣ, гурӯҳҳои адабӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Субҳони Аъзамзод - мудири кафедраи адабиёти муосири тоҷики ДДХ ба номи академик Бобочон Ғафуров, номзоди илмҳои филологӣ.

Сведения об авторе: Субхон Аъзамзод – кандидат филологических наук, заведующий кафедрой современной таджикской литературы Худжандского государственного университета имени академика Бободжана Гафурова.

About the author: Subhon A'zamzod - Ph.D. in Philology, head of the Department of modern Tajik literature of the Khojand State University named after Academician Bobojan Gafurov.

УСТОД АЙНӢ – ПИРИ ХИРАДМАНДИ ШАРҚ

Шодӣ Шокирзода

Сардабири маҷаллаи «Маорифи Тоҷикистон»

Садриддин Айнӣ як умр ба халқи худ содиқ буд, ӯ тамоми ҳаёти худро ба хидмати халқ бахшид. Чунин одам ҳеч гоҳ намемирад ва хотираи пуршарафи ӯ ҳамеша аз партави офтоби муҳаббати халқ дурахшон хоҳад буд.

Устод Садриддин Айнӣ дар оғози қарни XX на фақат ба сифати шоир, нависанда, муҳаққиқ ва муҳаррири варзида ба давраи нави рушду такомули адабиёти мо роҳ кушод, балки дар сарғаҳи худшиносии миллии тоҷикон қарор гирифт, ба ҳайси мудофеъи манфиати миллату сарзамин ҷоннисориҳо кард ва намунаи барҷастаи он бидуни шак, асари сарнавиштсози ӯ «Намунаи адабиёти тоҷик» (1926) мебошад. Дар он айёми қачдорумарез таълифу танзими чунин як асарро ба уҳда гирифтанд ва бо дарки амиқи масъулиятшиносӣ дар тӯли камтар аз як сол ба сомон расонидани он воқеан қаҳрамонӣ буд. Дар давраи соҳибистиклолии Тоҷикистон барои хидматҳои бузург ва фидокориҳо дар поягузориҳои истиқлолияти кишвар, инкишофи тамаддун ва худшиносии миллии ба фарзанди бошарафи халқи тоҷик устод Садриддин Айнӣ нахустин унвони олии кишвар - «Қаҳрамони Тоҷикистон» муносиб доништа шуд (соли 1997), ки гувоҳи гӯёи тантанави ҳақиқату адолати таърихӣ мебошад.

Воқеан, аз ҷониби академик Бобочон Ғафуров «падарӣ миллат» номида шудани Садриддин Айнӣ [1, 9-10] баҳоест ҳолисонаву мунсифона ва дар он зарраи игроқи роҳ наёфтааст. Нақши устод Айнӣ дар тарбияи насли нави адибон ва мутахассисони варзидаи соҳаҳои гуногуни илми тоҷик низ шоистаи тақдир аст. Дар меҳрномаҳое, ки адибону донишмандони маъруфи қарни XX-уми тоҷик ва хориҷӣ, ки бевосита бо устод мулоқоту вохӯриҳо доштаанд ва аз сабақҳои эшон файзҳои бардоштаанд, бисёр саҳфаҳои норӯшани ҳаёт, осор ва афкори андешаи ӯ муайян гардида, ба онҳо баҳои воқеӣ дода шудааст. Дар ин замина бахусус аз нигоштаҳои саршори меҳри Саид Нафисӣ, Пӯлод Толис, Сотим Улуғзода, Ҷалол Иқромӣ,

И.С.Брагинский, Сарвари Гӯё, Раҳим Ҳошим, Абдусалом Дехотӣ, Муҳаммадҷон Шакурӣ ва дигарон метавон ёдовар шуд, ки хеле самимӣ, муассир ва ҳадафманд ба силки таҳрир кашида шудаанд. Дар номаҳои бисёри устод Садриддин Айнӣ, ки ба писараш Камол Айнӣ, ҳамқаламону шогирдони хеш, минҷумла, ба устод Абулқосим Лоҳутӣ, Пулод Толис, Ҷалол Иқромӣ, Абдусалом Дехотӣ, Додочон Тоҷиев ва дигарон навиштааст, ба қавли муҳаққиқ Н. Аслонова, бисёр «воқеа, лаҳза, ҷузъиётеро аз рӯзгори хуш, муҳити адабиву фарҳангии мавҷударо мавриди баҳс қарор додааст» [2, 240], ки дар баробари арзиши муҳими адабиву таърихӣ қимати бузури таълимиву тарбиявиро моликанд. Нависанда, адабиётшинос ва муҳаққиқи маъруф, профессор Расул Ҳодизода (1928-2010) низ худро хеле хушбахт меҳисобид, ки аз ҷумлаи шогирдони бевоситаи устод Садриддин Айнӣ мебошад ва мавсуф дар тарбияву камолоти маънавияш нақши калидӣ бозидааст. Мутаассифона, робитаву ҳамкориҳои пурсамари устод Садриддин Айнӣ бо Расул Ҳодизода сарфи назар аз аҳамияте, ки барои дувумӣ дошт, то ҳанӯз мавриди таҳқиқи ҷиддӣ қарор нагирифтааст. Ҳарчанд профессор Расул Ҳодизода дар таълифи фаровони хеш, алалхусус, ёддошту хотираҳояш дар бораи устод Айнӣ то ҳаде баҳри ифшои ин асрор кӯшидааст, ҳанӯз дар ин замина дари баҳс боз аст. Дар арафаи 140-солагии устод Садриддин Айнӣ ва 90-солагии профессор Расул Ҳодизода зикри чанд ҳарфе дар заминаи дӯстиву рафқат, ҳамкориву ҳамдиҳӣ ва устодиву шогирдии эшон ба миён гузоштан бори дигар пиндори моро ба дарки амиқи масъулиятшиносии устод Айнӣ дар назди миллату сарзамин қавитар мегардонад. Зеро ба қавли Раҳим Ҳошим, «Айнӣ на фақат ба воситаи осори боқигузоштааш ба мо бисёр омӯхтааст ва меомӯзад, балки ба воситаи ҳаёти шахсии худаш, тарзи зиндагии худ, муносибаташ ба қор, бо вазифашиносиаш, бо риояташ ба интизом низ барои мо, хусусан барои ҷавонон, аз бисёр ҷиҳатҳо намунаи ибрат шуда метавонад» [3, 31]. Профессор Расул Ҳодизода ҳамеша зимни суҳбат дар мавриди муносиб ҳатман аз устодаш ба унвони «домулло Айнӣ» бо эҳтирому тамчиди хос (чун шахси сеюми ҷамъ) ёд мекард ва гумон мекунам, ки ин намунаи бузурги қадрдониву қадршиносӣ аз заҳмати устоде буд, ки умри азизи худро сарфи қори ҳақ кардааст.

Қобили тазаккур аст, ки Садриддин Айни бо падари Расул муаллим Ҳайдархон Ҳодизода ва амакаш Ризохон аз дер боз ошно буд ва ҳатто соли 1918 чанд муддат дар ҳуҷраи Ризохон дар мадрасаи Шердори Самарқанд истикомат кардааст [4, 53]. Тавре Расул Ҳодизода дар очерки илмӣ-адабии «Дар ёди устод» ва баъдан дар китоби хотироташ «Худоё, худро бишносам» зикр мекунад, номи устод Айни ҳанӯз аз солҳои кӯдакӣ, аз даврае ки ба мутолиаи асарҳои бадеӣ шавқманд буд, барояш шинос буд. Ӯ ҳамаи намунаҳои ашъори устодро, ки дар китобҳои дарсӣ омада буданд, аз ёд медонист ва падараш ҳам, ки нусхае аз «Намунаи адабиёти тоҷик»-ро бо худ дошт ва мудом онро мутолиа мекард, дар ҳалқаи аҳли оила роҷеъ ба шахсияти устод ва асарҳои эшон бо эҳтироми афзун ҳарф мезад [4, 52; 5, 108]. Аввалин вохӯрӣ ва мулоқоти Расул Ҳодизода бо устод Айни дар давраи мактабхонии ӯ, саҳеҳтараш, баҳори соли 1938 дар мактаби рақами 21-уми шаҳри Самарқанд иттифоқ афтодааст. Дар ин вохӯрӣ Расули наврас аз номи ҳамсинфонаш (аз мактаби рақами 22) суҳан гуфта, зикр мекунад, ки аксари асарҳои устод Айниро хондааст ва бештар аз ҳама «Одина» барояш таъсиргузор буд. Баъд аз итмоми суҳан нависандаи бузург ин толибилми ғаъло ро ба назди худ даъват карда, меурсад: «-Шумо писари Ҳайдархон мешавед? Баъд аз ҷавоби тасдиқ пурсид, ки падарам ҳоло дар кучо кор мекунад, мо дар кадом гузар зиндагӣ мекунем, амаки калониам Ризохон дар кучоянд ва мисли ҳамин суолҳои муҳталиф доду гуфт: -Аз ман ба падаратон салом гӯед. Гӯед шуморо гирифта ба ҳавлӣ биёянд» [4, 52].

Мулоқоти аввалини Расул Ҳодизода бо устод Айни барояш таассуроти басо хотирмону ҷолиб бахшид ва шодиву хурсандиашро ҳадду каноре каноре надошт: «Охир ман на танҳо устод Айниро дидам, балки бо он кас суҳбат кардам, бо он кас шинос шудам. Оре, ин шиносоии аввалини ман буд бо устод, рӯзи беҳтарини ҳаёти кӯдаконаи ман буд» [5, 110-111]. Он вақт Расул намедонист, ки мулоқот бо ин «мӯйсафеди миёнақаде, ки камзӯли сафед дар бар, каллапӯши ҷустие дар сар дошт ва асосанон далерона қадам мезад» [5, 109], оғози марҳалаи наво дар ҷодаи зиндагӣ ва пайроҳае барои идомаи ғаъолиятҳои минбаъдаи илмиву адабиаш хоҳад буд.

Мулоқоти дуҷуми Расул Ҳодизода бо устод Айнӣ дар айёми душвори Ҷанги дуҷуми ҷаҳон, саҳеҳтараш, баҳори соли 1943 сурат гирифтааст. Он замон Расул Ҳодизода баъзан машқи шеър мекард, вале барои наشري онҳо дар рӯзномаву мачаллае ҷуръат намекард. Боре яке аз рафиқони мактабиаш, ки аз ин майли ӯ бохабар буд ва дар шуъбаи тоҷикии радиои Самарқанд фаъолият дошт, хоҳиш мекунад, ягон шеърро аз тариқи радио қироат намояд. Расул шеъре дар шакли қасида (зиёда аз панҷоҳ байт) дар мавзӯи корномаи мардум, алалхусус, занону духтарон дар ақибгоҳи ҷанг навишта буд, вале эҳсос мекард, ки дар он нақсу лағзишҳое ба назар мерасанд. Аз ин рӯ, аз дӯшташ хоҳиш намуд, ки пеш аз пахш бояд онро ягон шахси огоҳ аз шеър шоирӣ бубинад. Он вақт кормандони барномаҳои тоҷикии радио бо устод Айнӣ робитаи хуб доштанд ва мунтазам дар хусуси беҳтар намудани сифату мундариҷаи фаъолиятшон аз дастуру машваратҳои ӯ баҳравар мешуданд. Ба неву нестони шоири навқалам нигоҳ накарда, бо роҳнамоии шореҳи радио онҳо ба назди устод Айнӣ мераванд. Бо ишораи эшон Расул Ҳодизода зерӣ арақи шарму ҳаяҷон шеъри тӯлонии худро меҳонад. Айнӣ бо шикебоии ба худ хос ва ҷиддияти тамом онро то охир гӯш карда, аз тариқи радио пахш шуданаширо маъқул медонад. Расул Ҳодизода пас аз қариб бист сол он рӯзҳоро ба хотир оварда навиштааст: «Ман гоҳе саросема шуда бо сакта меҳондам. Устод маро нигоҳ дошта, он ҷойҳоро бори дувум меҳонданд. Дар рафти хондан баъзе ҷойҳои онро ислоҳ мекарданд, калимаҳои нодуруст корфармудашударо ба тафсил шарҳ медоданд... Дертар дар шеърнависӣ қобилият надоштанамро худам ҳис карда, оҳиста-оҳиста аз ин кор даст кашидам.² Аммо ҳар бор ин мулоқотро ба хотир биёрам, аз он

² Бояд бигӯям, ки ин андешаи профессор Расул Ҳодизода андаке тасҳеҳ меҳонад. Тавре огоҳӣ дорем, ӯ то охири умр аз гуфтани шеър даст накашид ва ҳамеша барои худ, на барои нашр дар рӯзномаву мачаллот, шеър мегуфт. Баҳори соли 2008 ба муносибати ҳаштодсолагии устод барои табрик ба манзилаш рафтем. Ӯ моро хеле хуш истикбол гирифта, дар ҳалқаи аҳли оила хони зиёфат орошт ва зимни суҳбат дафтарчаи ёддошташро бароварда, шеъри ишқие хонд. Ман гуфтам, ки ин шеър ёдгори даврони ҷавонӣ будагист. Гуфт: - На, чанде пеш дар конфронси илмие дар Машҳад дар раёсат менишастам. Дар сафи аввал бонуи хушгиле менишаст, илҳом омаду ин шеър иншо шуд.

ки чунин як шеъри дуру дарози дилгиркунандаро бе ибo дар пеши устод хонда додам, ҳоло ҳам ботинан шарм медорам. Баробари хамин ба диққату эътибори самимона ва ҷиддии устод, ки ба як каси навқалам зоҳир намуданд, бо эҳтироми бузург қoил мешавам. Яқин дорам, ки агар чунин шеъри пастро ягон шоири таҷрибадида ба он кас хонда медод, ду-се байти аввалро гӯш карда ба шунидани давоми он ҳавсала ҳам намекард» [5, 112].

Расул Ҳодизода тайи солҳои 1945-1950 донишҷӯи факултаи забонҳои шарқи Донишгоҳи Тошканд буд ва ӯ ҳамзамон ба ҳайси муҳаррири адабии шуъбаи тоҷикии радиои Ўзбекистон фаъолият мекард. Мулоқоти навбатии ӯ бо Садриддин Айни соли 1948, дар арафаи ҳафтадсолагии суҳангустари бузург сурат гирифтааст. Дар доираи омодагиҳо ба ин ҷашн бо супориши маъмурияти радио Расул Ҳодизода роҷеъ ба ҳаёт ва осори устод мақолае навишт ва ҳамзамон дар зарфи ду моҳ аз рӯйи романи «Дохунда» барномаи адабӣ-мусиқиро таҳия намуд, вале ӯ аз сифати қораш қаноатманд набуд ва дар Тошканд ҳам касе пайдо нашуд, ки пеш аз пахш ин маводро муояна намуда, ба гунаи холис ҳусну қубҳашонро бозгӯ намояд. Маъмурияти радио салоҳ донистанд, ки маводи мазкур барои пешгирӣ ва рафъи баъзе камиву костиҳои эҳтимолӣ бевосита аз назари ҳуди устод Айни гузаронида шавад. Он замон устод дар Самарқанд мезист ва вазъи саломатиаш ҳам чандон хуб набуд, вале шореҳи радиои Тошкандро қабул кард. Расул Ҳодизода ба ӯ танҳо тартиби таҳия шудани барномаи адабӣ-мусиқиро фаҳмонд ва устод ҳам ба он қариб эроде нагирифта, фақат баъзе гуфторҳои барандаро тасҳеҳ намуд ва ба пахши барнома розӣ шуд. Бо вучуди бемор буданаш Айни розӣ шуд, ки хоҳиши дигари Расул Ҳодизода – аз назар гузаронидаи аввалин мақолаи илмиву адабиашро ба сомон расонад. Муаллиф онро меҳонад ва ба таъкиди ӯ, «Айни ба ҳар як ибора, ҷумла ва гоҳе фикрҳои мақола бо диққат гӯш карда, ҳар ҷо - ҳар ҷо ислоҳ мекарданд, баъзе абзатс ва ҷумлаҳои дабдабанокро гирифта мекартофтанд. Устод ба мазмуни умумӣ ва сохти мақола ҳарчанд тағйироти калон

Агар фарзандону наберагони устод Расул Ҳодизода, ки ҷумлагӣ аҳли хираду маърифатанд, барои наشري қуллиёти осори илмиву адабии эшон саъю талош намояд, қори шоистае ба нафъи адабиёту фарҳанги миллат хоҳад буд.

надароварда бошанд ҳам, дар аввали он якбора оташин шуда, эроди сахте гирифтанд, ки ман хеле саросема шуда мондам ва аз дил гузарондам, ки агар давоми мақола ҳам ба чунин танқиду эътирози саҳт дучор шавад, пас ҳолам чӣ хоҳад шуд?» [5, 114]. Сабаби оташин шудани устод Айнӣ ин буда, ки муҳаққиқи ҷавон дар хусуси огози фаъолияти адабии ӯ (солҳои 1895-1902) сухан ронда, тақрибан ба ин мазмун зикр мекунад, ки «Садриддин Айнӣ дар зерӣ таъсири эҷодиёти Аҳмади Дониш аз ҳамон солҳо сар карда ба муқобили режими аморати Бухоро шеърҳо навишт ва ҳамчун шоири барҷастаи маорифпарвар ва тараққиҳоҳ ба майдон баромад». Айнӣ баробари тамом шудани ҷумла якбора ба ҷӯш омада, саҳт-саҳт гуфтанд: -Истед, кай боз як бор хонед!

Ман ҳамин ҷои мақоларо бори дигар хондам.

-Ин гапатон нодуруст аст. Дар он вақтҳо ман на маорифпарвар будам, на шоири пешқадам. Ман ба майдони адабиёт акнун мебаромадам. Маорифпарвариро аз кучо медонистам? Албатта, Аҳмади Дониш ба ман таассуроти бузурге гузошт. Лекин бисёр чизҳои вай навиштаро нағз намефаҳмидам. Баъзе шеърҳои танқидию равшанфикронае, ки он вақтҳо машқ мекардам, аз дараҷаи маорифпарварӣ хеле дур буд. Ин таърифи беасосатон на ба ғоидаи ман асту на ба ғоидаи адабиёт» [5, 114-115].

Ин нуқта бозгӯи он аст, ки устод Айнӣ ҳамеша ва дар ҳар маврид рисолати сухан ва масъулияти суханварро амиқ дарк мекард ва ҳеҷ гоҳ аз мизони ҳақиқат пой фаротар намегузошт ва аз дигарон низ чунин муносибатро тақозо мекард. Барои ӯ ҳақиқати собит, берӯву риё ва комил арзиш дошт, онро мепарастиду ситоиш мекард ва аз ҷавонони ташнаи илм низ даъват мекард, ки зимни таълифи маводи илмӣ пеш аз ҳама санаду далелҳоро хуб омӯхтан ва дар ҳамин асос ба воқеаҳо баҳо доданро ёд гиранд: «Ин хел нашавад, ки агар як шоир ё нависанда бо таҷрибаи зиндагӣ ва ҷараёни фаъолияти адабӣ оҳиста-оҳиста ба сафи пешқадамон гузашта бошад, вайро «аз хурдсолӣ пешқадам буд, заки буд, ҳама чизро мефаҳмид» гуфта таъриф кунанд. Агар ин хел бошад, тараққиёти ҳаёт ва нависанда чӣ мешавад?» [5, 115].

Пас аз ин устод Айнӣ барои аз қайди хичолату рӯҳафтодагӣ берун овардани муҳаққиқи ҷавон маҷрои суханро ба ҷониби дигар кашида, дар хусуси воқеаҳои таърихӣ он давр, доираҳои адабӣ ва намоёндагони он ҳикояҳои дилчасп менамояд ва Расул Ҳодизода бо чеҳраи кушода ва рӯҳи болида бо эшон худоҳифизӣ мекунад. Донишманди покизакор Расул Ҳодизода аз ин сабақи бардоштааш аз мактаби бузурги адабии устод Айнӣ ҳамеша бо иродату ихлоси бепоён ҳарф мезад ва ифтихор дошт, ки ин пири хирадманд бо вучуди дар бистари беморӣ хобиданаш бо ӯ дар мавзӯҳои ҷиддӣ суҳбат кард, иштибоҳашро нишон дод ва таваҷҷуҳашро ба ҳалли муаммоҳои таърихӣ ҷалб намуд. Ин лавҳа ба гунаи саҳеҳ бозгӯи он аст, ки устод Садриддин Айнӣ то чӣ ҳад ба тарбияи ҷавонони эҷодкор таваҷҷуҳ дошт ва барои ба майдони адабиёт ворид шуданашон дилсӯзиву ғамхории ҷамаҷониба зоҳир мекард.

Як хусусияти хоси шахси устод дарки амиқи масъулиятшиносӣ буд ва ҳар хоҳишу дархостеро, ки аз ӯ тақозо мекарданд, новобаста ба синну сол ва мартабаи шахси муроҷиаткунанда, дар вақти таъйиншуда онро иҷро мекард, вале агар баҳри иҷрои он имкон надошта бошад, сари вақт посухи худро мерасонд. Минҷумла, ӯ бо вучуди масруфияти зиёд корҳои дипломии хатмкунандагони факултаи филологияи тоҷики Университети давлатии Самарқанд Холиқ Мирзозода, Баҳром Ҳочизода ва Лутфулло Бузургзодаро ҷиддан мутолиа намуда, ба онҳо тақризи мусбат навишт. Устод дар симои эшон мутахассисони варзидаи ояндаи илму адабро ба мушоҳида гирифт ва онҳоро барои ба Тоҷикистон рафта, ба илми тоҷик хизмат кардан ҳидоят намуд (6, 81).

Расул Ҳодизода дар соли охири таҳсил дар хусуси нақши асарҳои илмӣ ва таҳқиқии Садриддин Айнӣ дар омӯзиши таърихи адабиёти тоҷик ва симоҳои бузурги он навиштани кори дипломиро ба уҳда мегирад ва баъди интиҳоби мавзӯ ба устод мактуб навишта, хоҳиш мекунад, ки роҳбарии корро лутфан қабул кунад. Баъди чанд рӯз ба толибилми ҷавон аз устои бузург номае расид, ки бо узру маъзарати зиёд иншо шудааст: «Рафиқ Ҳодизода, мактуби 21-уми феврал навиштаатон 27-уми феврал расид. Бо афсӯс маҷбурам ба шумо маълум кунам, ки ман дар бораи дипломи работетон ба шумо роҳбарӣ карда

наметавонам. Сабаби аввалин ин пирӣ ва набудани вақт аст: ман мувофиқи шартнома маҷбурам, ки қисми чоруми «Ёддоштҳо»-ро тайёр карда ба нашриёт супорам (қисми севвумро 10-уми феврал супурдам). Ғайр аз ин барои ба чоп тайёр карда додани қисмҳои 1-3-и «Ёддоштҳо» ба наздикӣ бо нашриёти давлатии Ёзбекистон шартнома бастам. Бинобар ин аз УзГу (Донишгоҳи Самарқанд), ки ман коркунӣ иштотӣ он ҷо мебошам, барои роҳбарӣ ягон дипломни работоро қабул накардам ва ба аспирантҳои худам, ки кори асосии ман дар УзГу бо онҳо кор кардан аст, имсол роҳбарӣ карда натавонистам. Ба болои ин номзадӣ ман ба депутати Совети Олӣ монда шуд, ки барои мақолаҳо навиштан, бо интиҳоботчиён мулоқот кардан ва барои сессияи якум ба Москва рафта омадан якуним - ду моҳ вақт меравад.

Ман умедворам ва боварӣ дорам, ки шумо ин узрҳои маро мефаҳмед ва барои рад карданам қоратонро аз ман намеранҷед.

Дувум ин ки модом ки кори шумо таҳқиқи асарҳои илмӣ ман аст, худи ман роҳбарӣ карданам он қадар муносиб нест. Модом ки Москва рафта омаданатон мушкил аст, ман маслиҳат медиҳам, ки профессор Семёновро ба худ роҳбар қарор диҳед. Ё дар мавзӯи таҳқиқи илмӣ хуб роҳбарӣ карда метавонад. Бо саломи рафиқона Айнӣ. 27/ феврал 50.

Илова: Панҷакент рафта истода будам (барои мулоқот бо интиҳобчиён), бинобар ин хатро ба таъҷил бад навиштам. Мебахшед. А.

Ба САГУ фаҳмонед, ки ба ман хатти расмӣ накунамд, чунки барои рад карда ҷавоб навиштан ҳам вақт даркор мешавад. А.» (Х. 147-148).

Аз зерматни ин номаи саршори меҳр, ки бозгӯи садоқату ихлос, тавозуъу фурӯтанӣ, футуввату ҷавонмардӣ ва мавридшиносии устод Айнӣ мебошад, маълум мешавад, ки ӯ мавзӯи барои кори дипломӣ интиҳобшударо ҷонибдорӣ мекунад ва ба оғози фаъолияти ҷиддиву пурсамари илмӣ муҳаққиқи ҷавон Расул Ходизода фотехаи нек медиҳад. Бе тардид, танҳо фарзонагони асил амсоли устод Айнӣ ба ин кор қодиранд. Қобили зикр аст, ки роҳбарии кори дипломии мазкурро шарқшиноси маъруф А.Н.Болдирев, ки барои дарсгӯӣ аз Донишгоҳи Санкт-Петербург ба Тошканд омада буд, ба зимма гирифт ва Расул

Ҳодизода онро бо баҳои аъло ҳимоя намуд. Натиҷаҳои ин кор соли 1950 дар мақолае таҳти унвони «Таҳқиқоти илмии устод Айни оид ба таърихи адабиёти тоҷик» дар маҷаллаи «Шарқи сурх» chop шуд ва ба пажӯҳандаи ҷавон барои омӯзишу таҳқиқи ҷиддии адабиёти тоҷик роҳро боз намуд.

Минбаъд Расул Ҳодизода бо устод Садриддин Айни мунтазам вомехӯрд ва байни онҳо муҳаббату ихлоси самимӣ, ҳамдиливу ҳамдигарфаҳмӣ ва садоқати бепоси арзи вуҷуд намуд. Баъди хатми Донишгоҳи Тошканд Расул Ҳодизодаро барои идомаи таҳсил ба аспирантураи ҳамин мактаби олии даъват намуданд, вале устод Айни ин пешниҳодро напазируфт ва ба муҳаққиқи ҷавон рӯй оварда гуфт: -Шумо агар таърихи адабиёти тоҷикро омӯхтанӣ бошед, бояд хатман ба Сталинобод, ба маркази фарҳангу адабиёти Тоҷикистон биравед. На танҳо бо таърихи адабиёт, балки бо ҳаёти ҳозираи адабӣ, бо аҳли илму адаби он ҷо шинос шавед, дар ҷараёни корҳои ҳаррӯзаи онҳо иштирок кунед. Дар он сурат як кадри даркорӣ шуданатон мумкин аст.

Бо ин ҳидоят Р.Ҳодизода ба Сталинобод омад ва ба аспирантураи Институти забону адабиёт, таърих ва археологияи Академияи илмҳои Тоҷикистон шомил гардид ва роҳбарии илмиашро ҳам расман ҳуди устод Садриддин Айни ба уҳда гирифт. Барои ҳар унвонҷӯ масъалаи асосӣ муайян кардани мавзӯи рисолаи илмӣ мебошад. Устод Садриддин Айни ба шогирдон дар кадом мавзӯ ва ришта кор карданро тавсия намекард, балки ҷаҳдаш ин буд, ки ҳар ҷӯяндаи илм бештар мустақилона фикр кардану навиштанро омӯзад ва фикру мулоҳизаи илмии худро дошта бошад. Вале чун ӯ аз Расул Ҳодизода дар ҷодаи илми адабиётшиносӣ умеди зиёд дошт, барои муайян кардани самти фаъолияти минбаъдааш бетафовут буда наметавонист. Пажӯҳишгари ҷавон таҳқиқи ғазалиёти Мавлоно Ҷомиро дар дил мепарварид ва чун ин матлабро ба устои роҳнамояш баён намуд, Садриддин Айни баъди андак тафаккуф гуфт: -Барои омӯхтан ва таҳқиқи Ҷомӣ таҷрибаи илмиатон камӣ мекунад. Шумо ба омӯхтани адабиёти асри XIX-и тоҷик машғул шавед. Ин кор барои шумо мувофиқ ва барои илм зарур аст. Маслиҳати ман ин аст, ки ин корро аз омӯзиши тазкираҳо сар кунед. Дар вақти таълифи «Намунаи адабиёти тоҷик» баъзе аз ин тазкираҳоро аз назар гузаронида будам.

Бисёр санаду ахбори тазкираҳо то имрӯз дуруст омӯхта нашудааст. Таҳқиқи ин тазкираҳо бисёр масъалаҳои адабиёти он даврро равшан мекунад. Корро сар кунед, баъд худатон ба ин мавзӯ шавку ҳавас пайдо мекунад [4, 179].

Бад-ин минвол, Расул Ҳодизода ҳам шогирди расмӣ ва ҳам шогирди маънавии сардафтари адабиёти давраи нави тоҷик гардид, аз роҳнамоии илмӣ, файзи суҳбат ва одоби муошират, тарзи зиндагии ниҳоят хоксорона ва тартиби қору фаъолияти ҳамарӯзааш баҳраҳо бардошт.

Пас аз чанд муддат Расул Ҳодизодаро бо пешниҳоди устод Садриддин Айнӣ ба Институти шарқшиносии шаҳри Маскав фиристоданд. Муҳити илмӣ пойтахти кишвари шӯравӣ ва файзи суҳбату маслиҳатҳои тоҷикшиносони варзида аз қабили Е.Э.Бертелс, И.С.Брагинский, А.Стариков, О.Акимускин, ҳамнишинӣ бо ҳамсабақҳои фозил Муҳаммаднурӣ Османов, Ғазанфар Алиев, Андрей Бертелс, Рустам Алиев ва дигар муҳаққиқони маъруф барояш беасар намонданд. Роҳбари илмиаш устод Садриддин Айнӣ тарҳи рисолаи унвонҷӯро ҳам қашида буд, вале азбаски дар Сталинобод мезист, Расул Ҳодизода қори илмиашро асосан мустақилона пеш мебурд. Расул Ҳодизода моҳи апрели соли 1954 дар Шӯрои илмӣ ҳамин маркази бузурги илми филологияи шӯравӣ дар мавзӯи «Маъхазҳои адабиёти нимаи дуюми асри XIX-и тоҷик» рисолаи номзадиро бомуваффақият Ҳимоя кард ва аз натиҷаҳои ин кор устод Айнӣ низ хеле қаноатманд буд. Волидон низ аз қомеъии писарашон меболиданд ва чун Расул ба эшон аз нақши устод Айнӣ дар қори илмиаш бо ҳарорат нақл намуд, падар бо тамкину оромӣ гӯш кард. Вале «модарам ба ҳаяҷон омад магар, ки дар чашмонаш ашк пайдо шуду гуфт: -Домулло Айнӣ одами табарруку худоназаркарда ҳастанд. Валӣ гӯем ҳам мешавад. Марҳамату инояти Худо будааст, ки тӯро ба ин хел одам наздик кардааст. Ҳазор бор ба Худо шукр кун. Агар аз пасашон гардӣ, пайи қадами он касро зер карда рав, ки қорат бобаракат шавад» [4, 186].

Дар ҳамин давра устод Мирзо Турсунзода бо назардошти қобилияти истеъдоди ғавқулдаташ Расул Ҳодизодаро дар Комиссияи адабиёти халқҳои шӯравии Иттифоқи нависандагонии ИҶШС ба вазифаи мушовири адабиёти тоҷик тавсия намуд. Расул Ҳодизода бо риояи шартҳои адаб барои қабули ин кор ба

устод Айни нома навишта, иҷозати эшонро пурсид. Вале ин даъфа ҳам устои фарзона раъи мутахассиси ҷавонро напазируфт ва дар бистари беморӣ барояш номае навишта, тақозо намуд, ки ҳарчи зудтар ба пойтахти тоҷикон баргардад ва дар рушду такомули мактаби адабиётшиносии тоҷик саҳмгузор бошад.

Аз ҳар сатри ин нома то кадом андоза нисбат ба ояндаи илми тоҷик ва мутахассисони варзидаи адабиёт дилсӯзу ғамхор будани устод Садриддин Айни ба сурати возеҳ ошкор мегардад. Расул Ҳодизода дар китоби хотироти худ ин номаи устод Айниро овардааст, ки на фақат барои ӯ азиз аст, балки дар давраи соҳибистиклолии кишвар арзишу моҳияти бештаре касб намуда, барои ҳар як ҷавони толибилми имрӯза ҳам сабаки ибратомӯзе буда метавонад:

«Ба рафиқ Расул Ҳодизода! Мактуби 21-уми феврал навиштаатон 27-уми моҳи мазкур расид (дар зимистон пӯхтаи ҳавой аз пӯхтаи муқаррарӣ дер мемонад). Ман дар бораи пурсиши шумо сатрҳои зеринро менависам.

Ҳар кас, ки дар як замони маълум ва вақти муайян барои таҳсили илм дар Москва истода бошад ва ҳақиқатан ӯ толиби илм ва хоҳиши пеш рафтан дошта бошад, албатта, дар он ҷо монданро хоҳиш мекунад. Аммо ман дар шароити ҳозираи беодамӣ, қаҳтурриҷолӣ (камодамӣ - *III.III.*)-и Тоҷикистон ин фикри шуморо қабул карда наметавонам. Ман ҳам аз нуқтаи назари он, ки яке аз коркунони ҷавобгари Академияи Тоҷикистон мебошам, ҳам ба сифати ин ки шуморо «кадри тайёр» гуфта, «ҳой-ҳоя бай-бай» гӯён ба аспирантураи он ҷо тақдим кардаам, ҳам аз ҷиҳати он ки дар вақти пур шудани муддати аспирантураатон шахсан кӯшиши ғавқулодат карда, муҳлатро шаш моҳ дароз кунонидаам, ин фикри шуморо қатъиян қабул карда наметавонам. Зеро дар он сурат ҳам худам дар миёни касони ба ин кор дахлдор ва роҳбарони боло расо ва хандахариш мешавам, ҳам дар ҳолати ҳозираи Тоҷикистон вичдонам дар азоб мемонад.

Бояд шумо ҳам дар ин кор аз нуқтаи назари манфиати шахсии худ, ки дар Москва зудтар пеш меравед ва ҳам зиндагонии он ҷо нисбат ба Сталинобод маданӣ ва осуда аст, қатъи назар карда, фақат ҷиҳати қаҳтурриҷолии Тоҷикистонро

ба назар гирифта, зуд биёед... Ва баъд аз он худро дар даруни ҷамъияти Тоҷикистон бо кори худ хуб нишон диҳед. Дар он вақт (баъд аз 3-4 сол) метавонед ба докторантӣ равед.

Дар бораи нишон додани асархотон ба Брагинский бошад, шумо метавонед бо мактуб алоқа бандед ё командируфка гирифта рафта оед. Дар ҳар ҳол ҳозир он гуна фикрхоро аз майна бароред...

Як масъалаи дигар аст, ки ман вайро то ҳол чандин бор ба шумо бо мисолҳо ба тарзи ишора гуфта бошам ҳам, он масъаларо дар пеши шумо қатъӣ ногузошта будам. Акнун вақти қатъӣ гузоштани он масъала ва ҳал кардани он расид. Ин масъала масъалаи забони тоҷикӣ аст. Ҳозира дониши русиатон барои дар Тоҷикистон кор кардан муваққатан кифоя кунад ҳам, барои коркуни ҳақиқатан илмӣ адабиёти тоҷик шудан забони тоҷикиатон кифоя намекунад. Дуруст аст, ки ин камбудӣ дар бисёр коркунони илмӣ адабиёти тоҷик ҳаст. Аммо онҳоро акнун ислоҳ кардан хеле душвор аст. Агар шумо дар айёми зинда будани баъзе коркунони куҳансоли тоҷик дар Сталинобод бошед, ин камбудиро дар андак муддат метавонед ислоҳ кунед. На танҳо худро ислоҳ кунед, бо ғайрати ҷавонии шумо дигар ҷавонон ҳам дар ислоҳи камбудии забониашон кӯшиш кунанд.

Ин масъаларо дар пеши шумо дар замони аспирантиатон мондан мумкин набуд, зеро дар он вақт муҳимтарини корҳо бо муваффақият тамом кардани аспирантура буд. Акнун замони ислоҳи он камбудӣ расидааст. Ва ин кор дар Москва ҳеҷ мумкин нест.

Ба рафиқ Брагинский аз ман саломи самимона расонед. Аз забони ман гӯед, ки ба кадрҳои ба назар намоёни Тоҷикистон дар вақти бекасии ва беодамии Тоҷикистон ин гуна маслиҳатҳо надиханд.

Бо саломи рафиқона Айни Садриддин, 27-уми февроли 54, шаҳри Самарқанд» [4, 227-228].

Хулосаи қатъии устод Айни ҳамин буд ва ӯ ин матлабро баъдтар дар Самарқанд зимни суҳбати рӯёруй бо Расул Ҳодизода бори дигар таъкид намуд: -Ман дар хатам фикри худамро дар бораи хоҳиши дар Москва монданӣ шуданатон навишта будам. Гап дар ин аст, ки кас фақат аз китобхонику китобхона рафтан донишу таҷриба ҳосил намекунад. Донишу илму таҷрибаи рӯзгор дар корубор дар миёни одамон ҳосил

мешавад. Шумо тахассуси худро аз адабиёти классик интихоб намудаед. Агар кӯшиш кунед, кор кунед, дар адабиёти классик мутахассиси хуб мешавед. Кори Иттифоқи нависандагон ба тахассуси шумо ҳеҷ кӯмак карда наметавонад. Шумо котиби Тихонов мешаведу бас. Ин вазифа, албатта, бари Иттифоқи нависандагони ҳам Москва, ҳам Тоҷикистон зарур аст. Барои иҷрои он ҷавоне лозим аст, ки бо адабиёти муосир машғул бошад. Маслиҳат ин аст, ки ҳарчи зудтар ба Сталинобод бозгардед. Дар академия барои омӯхтани адабиёти классикӣ кор хеле зиёд аст. Шумо дар ин ҷо заруртар ҳастед, на дар Иттифоқи нависандагони ИЧШС. Ман ба Сталинобод рафтани ҳастам. Дар ин ҷо Турсунзодаро дида гап мезанам, ки шуморо аз ин кор озод кунад.

Ҳамин тавр, маҳз бо пешниҳоди устод Айнӣ Расул Ҳодизода аввал аз Тошканд ва пасон аз Москва ба пойтахти бахти тоҷикон - шаҳри Душанбе омад ва тамоми умри бобаракати хешро аввал дар Институти шарқшиносӣ ва пасон дар Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдуллоҳ Рӯдакии Академияи илмҳои кишвар ба омӯзишу пажӯҳиши ҷанбаҳои мухталифи таърихи адабиёти классикӣ ва муосири тоҷик, таълифи осори бадеӣ, ба ҷоп омода кардани осори ниёгон, таҳрири асару мақолаҳои ҳамкорону шогирдон, роҳбарӣ ба корҳои илмӣ унвонҷӯён, тарҷумонӣ ва дарс гуфтан ба донишҷӯёни макотиби олӣ бахшид.

Як хусусияти дигари фарқкунандаи Садриддин Айнӣ ин буд, ки ӯ чун устои асилу пуртаҷриба нисбат ба шогирдон хеле серталаб, вале дар айнӣ замин хеле меҳрубон буд. Ба таъкиди Расул Ҳодизода, ӯ зимни суҳбат бо шогирдон хеле озод ва кушодарӯй буд ва ба ҷуз рафти таҳсилу кор аз зиндагии ҳамаҷуза, шароити рӯзгор ва ҳатто хурду хӯроки онҳо пурсон мешуд ва дар мавриди муносиб барояшон дасти ёрӣ дароз мекард ва маслиҳати судманд меод. Устод боре ба Расул Ҳодизода мегӯяд: «шунидам, ки шумо хеле кам хоб мекардаед, шабҳои бедорхобӣ нишаста мақола навишта, дарс тайёр мекардаед. Ин коратон дуруст нест. Одам барои он ки кораш бобаракат бошад, бояд аз хоб сер шавад, шаб нағз истироҳат карда, бардаму болидарӯх аз ҷой хезад. Агар шумо хоби шабонаро хуш гузаронид, саломату бардам хезед, дар рӯз ҳафт-

ҳашт соат коратон аз чандин соатҳои кори бедорхобӣ бобаракаттар ва хушсифаттар мешавад. Шумо ба тадриҷ бояд тартиби кору истироҳатро ба танзиму эътидол дароред».

Устод дар мавриди дигар ба шогирдаш чунин рохнамоиро муносиб медонад: «Барои одам дӯсту ошноӣ бисёр доштан бисёр хуб аст. бо дӯстон баъзан суҳбатҳои шеърӣ мусиқӣ оростан ва каме маю шароб хӯрдан рӯҳи касро, ҷисми одамро ғизо медиҳад. Аммо дар шаробхӯрӣ одам бояд ифрот накунад. Касе, ки бо кори фикрӣ машғул аст, бояд арақ нахӯрад» [4, 152].

Садриддин Айнӣ бисёр меҳост, ки ҳамаи аҳли савод, баҳусус, олимону нависандагони забони адабии муосири тоҷикиро хуб донанд ва дар асарҳояшон ҳатман ба меъёрҳои он риоя кунанд, то навиштаҳояшон «дилчаспу шавқангез бароянд» [7, 238]. Ӯ ба Расул Ҳодизода низ (чун ба дигар нависандагону олимони ҷавони он айём) маслиҳат медиҳад, ки забони адабии худро такмил диҳад ва дар ин замина ҳарчи бештар саъю талош намоя, то дурри мақсуд ба каф ояд. Расул Ҳодизода тавре зикр шуд, дар солҳои донишҷӯӣ дар ба сифати шореҳи адабии барномаҳои тоҷикии радиои Тошканд фаъолият дошт. Соли 1948 адиб ва рӯзноманигор Тоҷӣ Усмон, ки баъди адои хидмати ҳарбӣ аз Эрон омада буд, сармуҳаррири барномаҳои ахбори сиёсӣ ва иттилоотии тоҷикӣ таъйин мегардад ва дастур медиҳад, ки барои ба шунавандагони бурунмарзии тоҷик расидани барномаҳо забони онҳо бояд ба форсии эронӣ наздик бошад. Дар ин маврид забони тоҷиӣ мақола ва ахбори сиёсӣ иҷтимоӣ ранге гирифт на тоҷикиву на эронӣ. Устод Айнӣ дар як мулоқот бо Расул Ҳодизода забони адабии ин радио саҳт танқид карда мегӯяд: «Кори беҳуда мекунад Тоҷӣ Усмон, ки гӯё барои мардуми Эрон шуда забони тозаӣ тоҷикиро вайрон мекунад. Агар ба забони тозаӣ форсии тоҷикии ҳудумон нависем ва сухан кунем, ҳар як эронӣ забони моро мефаҳмад. Агар кор ба ҳамин тарз равад, забони шумо (яъне забони радиои тоҷикии Тошканд) на забони форсии эронӣ ва на форсии тоҷикӣ мешавад. Чунин забонро на эрониву на тоҷик қабул мекунад [4, 150-151]. Дар айни ҳол иддае аз рӯшанфикрони тоҷик иддио доранд, ки забони тоҷикӣ асолату бунёди таърихӣ надорад ва беҳтар аст забонамонро форсӣ биномем. Ба назари мо, ба ин масъала ҳанӯз устод Садриддин Айнӣ ҷавоби саҳеҳу қатъӣ дода,

нуктаи таммат гузошта буд. Ў дар мақолаҳои «Дар атрофи забони форсӣ ва тоҷикӣ», «Забони тоҷикӣ» ва ғайра бо далелҳои равшан ба субут расонид, ки «забонҳои тоҷикӣ ва форсӣ таърихан аз як мабдаъ ибтидо гирифта ва осори илмиву бадеии пешина барои ҳар дуи ин халқ муштарак бошанд ҳам, бо мурури замон ин забонҳо вобаста ба шароити махсуси ҷуғрофӣ ва иҷтимоии ҳар кадом аз халқҳои мазкур роҳи махсуси инкишофро паймуда, барои ранги мустақил гирифтани онҳо сабаб шудаанд» [8, 10].

Маълум аст, ки заминаи омӯзиши рӯзгори ибратомӯз ва осори баландғояи Аҳмади Донишро устод Садриддин Айни гузошта, ўро яке аз бунёдгузорони инқилоби фикрӣ ва илмӣ Бухоро номида буд. Шогирди муваффақи эшон Расул Ҳодизода баъди бозгашт аз Маскав бо амри дил «Наводир-ул-вақоеъ»-ро мутолиа намуд ва ин асар хонандаи закиву ҳушмандро ончунон шефтаи худ сохт, ки минбаъд сӣ соли расо болои мизи кориаш қарор дошт. Мутолиаи ҳамина асар самти пажӯҳиши минбаъдаи муҳаққиқи ҷавонро муайян намуд ва номбурда ба омӯзиши ҷиддии рӯзгор ва осори Аҳмади Дониш, замон ва давраи адабии ў, муносибатҳои гуногунҷанбаи байни Бухоро ва Русия машғул гардид ва соли 1969 дар мавзӯи «Аҳмади Дониш ва адабиёти маорифпарварии тоҷик» рисолаи докторӣ Ҳимоя кард. Профессор Расул Ҳодизода чун устод Садриддин Айни марди бисёрфан буд ва агар дар рисолаҳояш «Баъзе масъалаҳои омӯхтани таърихи адабиёти тоҷики нимаи дуюми асри XIX», «Аҳмади Дониш», «Шоҳин» масоили умда, мавзӯъ, мундариҷа ва муҳимтарин хусусиятҳои бадеии адабиёти асри XIX-ро муайян карда бошад, бо таълифи «Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ» (дар ҳамкорӣ), рисолаву маҷмӯаҳои «Адабиёти форсу тоҷик дар асрҳои XII-XIV», «Аз гузашта ва имрӯзаи адабиёти тоҷик», «Аз Рӯдакӣ то имрӯз», «Тасаввуф дар адабиёти форсу тоҷик», «Ҷалолиддини Румӣ» дар таҳқиқи муҳимтарин масъалаҳои адабиёти гузаштаву муосири тоҷик хидмати босазоеро ба сомон расонид. Дар солҳои ҳафтодуми асри гузашта зарурати таълифи силсилаи «Очеркҳо аз таърихи адабиёти тоҷик» бо роҳи дастаҷамъӣ ба миён омад. Бо роҳбарӣ ва иштироки бевоситаи Расул Ҳодизода ёздаҳ китоби ин

силсила, ки ба давраҳои мухталифи рушди адабиёти классикӣ марбутанд, чоп шуданд.

Шогирди садоқатпешаву заҳматписанди устод Айнӣ Расул Ҳодизода дар таҳия ва нашри илмию интиқодӣ ва оммавии адабиёти классикӣ, ба хусус, осори Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Ҷалолиддини Балхӣ, Анварии Абевардӣ, Аҳмади Дониш, Шамсиддини Шохин, Муҳаммадсиддиқи Ҳайрат, Муҳаммад Иқбол, асари маърифӣ «Калила ва Димна» ба забонҳои тоҷикиву русӣ низ саҳми босазо гузоштааст. Тавре маълум аст, профессор Расул Ҳодизода дар баробари пажӯҳиши илмӣ ба таълифи осори бадеӣ низ даст зада ва дар ин ҷода низ то андозае муваффақ гардида буд. Китобҳои «Танбӯри дилкаш», «Бӯи ҷӯи Мӯлиён», қиссаҳои «Сапедадам», «Парвози Шохин», «Мансури Ҳаллоҷ», драмаҳои «Бахт дар чист?», «Маздак» агар кӯшиши босамаре баҳри дар қолаби бадеӣ рӯшан намудани чехраҳои бузурги таърихӣ миллат бошанд, ӯ бо таълифи асарҳои калонҳаҷми бадеӣ - роман-диалогияи «Ситорае дар тирашаб» (1983) ва «На ситораҳо мерезанд» (1991) дар рушду такомули насри таърихӣ тоҷик хидмати шоиста намуд. Чун Расул Ҳодизода аз рӯзгору осори Садриддин Айнӣ аз наздик ошно буд ва маводи фаровоне низ дар ихтиёр дошт, ба муносибати садумин солгарди устод қиссаи драмавии «Ба сӯи офтоб»-ро дар се қисмат иншо кард. Воқеаҳои он таърихи солҳои 1909-1917 дар Бухоро, Когон ва Қизилтеппа мегузаранд ва ҳадафи аслии муаллиф нишон додани кӯшишҳои ҷоннисоронаи устод Айнӣ ва ҳаммаслақонаш Абдулвоҳиди Мунзим ва Аҳмадҷони Ҳамдӣ дар бунёди мактабҳои нав ва бо усули ҷадид ба илму донишомӯзӣ роҳнамоӣ кардани оммаи васеи мардум дар ҷаҳлободии аморати Бухоро, муборизаи наву қуҳна - таассубу хурофот ба илму дониши муосир ва пирӯзии хираду адолат мебошад. Ин қисса бо озодии устод Айнӣ тавассути аскарони рус аз обхонаи амирӣ, ки баъди 75 зарба хӯрданааш дар он ҷо ниғаҳдорӣ мешуд, бо садоқат додани суруди «Марши хуррият»-и ӯ бо оҳанги «Марселеза»-и фаронсавӣ ба поён мерасад [9].

Нигорандаи ин сатрҳо худро хеле босаодат медонад, ки шогирди шогирди устод Садриддин Айнӣ мебошад. Боре зимни суҳбат бо профессор Расул Ҳодизода сухан аз боби шахсият, қисмати илмиву адабӣ ва иҷтимоии Аҳмади Дониш рафт ва ӯ

ба нақли қавл аз устод Айнӣ, ки Аҳмади Донишро «ситораи тобоне дар уфуқи тираи Аморати Бухоро» номида буд, ёдовар шуд, ки ин адиби номвар иллатҳои иҷтимоии замон, нобарорӣ ва беадолатии ҷомеа, пастравии сатҳи илму фарҳанг, тарзи таълиму тадрис дар мактабу мадрасаҳо, асли зоҳиру ботини табақаҳои ҳукмрон, ҷаҳолату ғафлатзадагии он давраро дар асарҳояш мазаммат намуда, ҳамзамон чун мутафаккири ислохотҷӯ бо ҷасорати ошкоро роҳу усулҳои аз рӯи адолат ва тартиби муайян идора кардани давлат ва ҷомеаро нишон додааст. Дар нигоштаҳои ӯ як навъ таҷзияи фарҳангу давлатдории Машриқу Мағриб ба мушоҳида мерасад. Мутафаккир дар натиҷаи омӯзиши таҷоруби зиндагӣ ва сафарҳояш ба Русия итминони комил ҳосил намуд, ки мардуми Машриқзамин, алалхусус, Бухоро, ҳанӯз дар қайди ҳоби гарону ғафлатзадагии асримиёнагӣ мондаанд ва ақвоми кишварҳои аврупоӣ дар ҷодаи пешрафту тараққӣ гомҳои устувор мегузоранд, шаҳру кӯшк, қасрҳои олишон, муассисоти фарҳангиву маърифатӣ месозанд ва ин ҳама аз равнаки маорифи он кишварҳо, арҷгузорӣ ба илму дониш ва тамаддуни бунёдкор дарак медиҳад. Аҳмади Дониш ислоҳи ҳама иллату нобасомонӣ ва барқарор намудани мақоми Бухорои шарифро ба ҳайси ғахвораи илму тамаддун ба равнаки маърифату маориф марбут медонист. Ӯ ба ҳайси як зиёии сарсупурдаи замони хеш ба ҷуз ободиву сарсабзии қаламрави Аморати Бухоро ва аз сатҳи пасти сиёсиву иҷтимоӣ ва маънавӣ ба авҷи тараққиву инкишоф рӯй овардани мардуми он ҳадафи дигаре надошт.

Шубҳае нест, ки устод Садриддин Айнӣ низ ба ҷуз сарбаландии миллату сарзамини хеш, ободиву осудагии кишвар, пешрафти илму маориф ва дар ҳушиву рифоҳ зистани ҳамаи мардуми сайёра ҳадафи волотари дигаре надошт. Инсони комил аз дидгоҳи кутуби осмонӣ касест, ки вазоиҳои фардиву иҷтимоии худро хуб мешиносад ва тибқи онҳо амал мекунад, яъне ӯ бар иловаи адои ибодат дар ҷодаи хидмат ба мардум низ ҷамвора омода аст. Пир барои мурид аз муаллиму муршид хеле мукаддамтар аст. «Пир дар тасаввуф дар ҳақиқат инсони малакутиву нуронист, ки дар ғайб аст, вале мурид доим ҳузури ӯро дар қалби худ эҳсос мекунад» [10, 280-281]. Агар тасдиқ дорем, ки Шамси Табрезӣ пири Мавлонои Балхӣ буд, пас устод

Садриддин Айниро «пири хирадманди Шарқи мо» [11, 181] номидани нависандаи маъруфи қирғиз Чингиз Айтматов низ заминаи воқеъ дорад. Устод Айни барои мо – тоҷикон ва тамоми мардуми хирадпешаи гетӣ мазҳар ё оинаи инсонии комили малакутиву нуронӣ - пири рӯҳонист ва ҳамин тавр дар ёдхovu хотираҳо боқӣ хоҳад монд.

Китобнома:

1. Бухорӣ, Муҳаммадҷон Шакурӣ. Равшангари бузург. / Бухорӣ, Шакурӣ Муҳаммадҷон. -Душанбе: «Адиб», 2006. -340 с.
2. Аслонова Н. Андешаҳои адабӣ-эстетикӣ Садриддин Айни. / Н. Аслонова. -Душанбе: «Шуҷоӣён», 2012. -355 с.
3. Шухрати ҷаҳонии Айни. Мураттибон А.Маниёзов, В.Белан ва К.Юсупов. -Душанбе: «Ирфон», 1978. -128 с.
4. Ҳодизода Р. Худоё, худро бишносам. / Р. Ҳодизода. - Душанбе: «Деваштиҷ», 2006. -372 с.
5. Ҳодизода Р. Дар ёди устод// Ҳодизода Р.Танбӯри дилкаш. -Душанбе: «Ирфон», 1967, 144 с. – С.107-141.
6. Кӯчаров А. Аз фаъолияти омӯзгорӣ Садриддин Айни. Дар кит. «Маориф – гавари пешрави ҷомеа». / А. Кӯчаров. - Душанбе: «Маориф», 2015, 244 с. -С.51-128.
7. Айни С. Мактуби кушода ба рафиқ Толис // Айни С. Аҳгари инқилоб. -Душанбе: «Ирфон», 1974, 264 с. –С.230-238.
8. Ғаффоров Р. Устоди бузурги сухан. / Р. Ғаффоров. – Душанбе: «Дониш», 1978, -64 с.
9. Ҳодизода Р. Ба сӯи офтоб// Ҳодизода Р. Парвози шохин. - Душанбе: «Ирфон», 1980, 232 с. -С.129-178.
10. Насруллоҳи Пурҷаводӣ. Шамси Мавлоно// Маҷаллаи «Бухоро»,1396 (2017), №117. –С.280-285.
11. Айтматов Ч. Два мастера // Айтматов Ч. Полное собр.соч. в 8 томах. Т.8: Статьи, эссе, выступления. -Алматы, 2008, 608 с. -С.179-181.

УСТОД АЙНИ - ПИРИ ХИРАДМАНДИ ШАРҚ

Садриддин Айни на фақат шоир, нависанда, муҳаққиқ ва муҳаррири пуртаҷриба, балки яке аз шахсиятҳои варзида дар сарғаи худшиносии милли буд. Нақши ӯ дар таълиму тарбияи насли нави адибону олимони давраи нав дар Тоҷикистон хеле

мондагору пурфайз мебошад. Дар ин мақола саъй шудааст ба баъзе вежагиҳои хоси мактаби бузурги илмиву адабии эшон дар мисоли осори профессор Расул Ҳодизода рӯшанӣ андохта шавад.

Калидвожаҳо: Садриддин Айни, Расул Ҳодизода, зиндагинома, ёддошт, забон ва адабиёти тоҷик, шахсият, мукотибот, таълиму тарбия.

АЙНИ - СТАРЫЙ МУДРЕЦ ВОСТОКА

Садриддин Айни не только поэт, писатель, исследователь и блестящий редактор он ещё стоят последующего за нами у источников весьма велика. В статье автор попытается выявить некоторые характерные черты его школы на примере воспитания Расула Хадизаде как ученого научной и литературной школы на примере творчества профессора.

Ключевые слова: Садриддин Айни, Расул Хадизаде, биография, воспоминание, таджикский язык и литература, личность, переписка, обучение и воспитания.

THE GREAT WISE MAN OF THE EAST

Sadriddin Aini was not only a poet, writer, researcher and experienced editor, but was one of the leading figures in Tajik self-knowledge. His role in the education of a new generation of writers and scientists in the new period of development of Tajikistan is very large. In this article we tried to highlight some peculiarities of its great scientific and literary school in the example of the work of Professor Rasul Hodizoda.

Key words: Sadriddin Aini, Rasul Hodizoda, biographie, memory, Tajik language and literature, personality correspondence, education and upbringing.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шокирзода Шодӣ Нуъмонпур – сардабири маҷаллаи «Маорифи Тоҷикистон», номзоди илми филология, тел.: + 992 93-404-52-40, e-mail: shodi.shokirzoda@mail.ru

Сведения об авторе: Шокирзода Шоди Нуъмонпур – главный редактор журнала «Маорифи Тоҷикистон», кандидат филологических наук, тел.: + 992 93-404-52-40, e-mail: shodi.shokirzoda@mail.ru

About the author: Shokirzoda Shodi Nu'monpur – Chief Editor of the “Maorifi Tojikistan” magazine, candidate of philology sciences, phone.: + 992 93-404-52-40, e-mail: shodi.shokirzoda@mail.ru

УДК:891.550

**БАЪЗЕ АНОСИРИ ТАСВИРҲОИ ИШҚИЯИ АДАБИЁТИ
ФОРСИИ ТОЧИКӢ ДАР АШЪОРИ ШОИРОНИ**

БАДАХШОН

Л. Давлатбеков

Донишгоҳи давлатии забонҳои Тоҷикистон

ба номи С. Улугзода

Яке аз мавзӯҳое, ки аз оғози пайдоиши хеш дар адабиёти форсии тоҷикӣ ба суннати адабӣ табдил ёфта, дар ягон давраи замон бо тақозои ҳаводиси сиёсӣ иҷтимоӣ ва авомили дигар коста нагардидааст, ишқ ва ҷилоҳои он дар жанрҳои гуногуни адабӣ мебошад. Дуруст аст, ки вобаста ба рушди нумӯи адабиёт ва тағйири такмил ёфтани арзишҳои иҷтимоӣ фарҳангӣ мазмунофарӣ ва адои матлаб дар ашъори ишқия нозуктару латиф гардид. Аллома Шиблии Нуъмонӣ ба масъалаи мавриди назар таваҷҷӯҳ намуда навиштааст: «Ишқу муҳаббат ҷузъи ғаризаи инсон аст ва бинобар ин ҳар кучо инсон ҳаст, ишқу муҳаббат ҳам аст ва чун ҳеҷ миллате ҳолӣ аз суҳанварӣ нест, бад-ин ҷиҳат ҳам миллате ҳам ёфт намешавад, ки аз шеърҳои шоирӣ ишқӣ бебаҳра бошад...» [10, 38].

Мавзӯи ишқу ошиқӣ бо арзишҳои ҷовидонии худ кӯҳнашавӣ надорад ва ҷилоҳои он, агарчи устодона набованд ҳам, дар ашъори шоирони Бадахшон мушоҳида мешаванд. Қаблан бояд қайд намуд, ки маҳсули эҷодии шоирони Бадахшон охири асри XIX ва нимаи аввали асри XX дур аз ҳавзаҳои пушқуввати адабӣ тасниф гардидаву бо шеърҳои шоирони маъруф қобили қиёс нест, зеро он дар робита бо завқу тафаккури мардуми музофот шакл гирифтааст. Ковиши паҳлуҳои ашъори шоирони ин минтақа гувоҳи медиҳанд, ки суҳанварон ба ҳадди қобилият ва тавоноии ҳунари хеш бархе аз унсурҳои тасвири марбут ба шеърҳои ишқияи форсии тоҷикиро чун суннати адабӣ дар ашъори худ идома додаанд.

Аз намунаҳои нахустини шеъри форсии тоҷикӣ қитъаи машҳури ошиқонаи Ҳанзалаи Бодғисӣ то замони мо расидааст, ки дар он аз расми қадимии ба оташ афкандани сипанд барои пешгирии чашмзаҳм ишора мешавад. Аз ҳамон айём ҳазориспанд дар ин навъи шеъри форсии тоҷикӣ ба муомилоти адабӣ ворид гардид:

*Ёрам сипанд агарчи дар оташ ҳамефиканд,
Аз баҳри чашм то нарасад мар варо газанд.
Ўро сипанду оташ н-ояд ҳаме ба қор,
Бо рӯйи ҳамчу оташу бо ҳоли чун сипанд [3, 27].*

Дар тӯли таърихи зиёда аз ҳазорсолаи адабиёти форсии тоҷикӣ сипанд ё ҳазориспанд ба ғайр аз хусусияти табобатияш ҳамчун чузъи тасвир дар шеъри ошиқона қарор гирифт, чунон ки Мавлонои Балх гӯяд:

*В-он сафои орази ин дилбарон,
Ки бисӯзад чун сипандон дил бар он [8, 242].*

Ё ин ки Туғрал гӯяд:

*Сӯхт андар миҷмари шиқаш дилам ҳамчун сипанд,
Маҳрами ин май накардам соғару бутхонаро [8, 242].*

Тавре ки аз ду байти боло мушоҳида мегардад, сипанд дар ашъоре, ки суҳан аз баёни эҳсоси нозук ва латифи ошиқона меравад, бо калимаи дил муносибати ҳамнишинӣ дорад, аз ин ҷиҳат шоирон хангоми ба доираи образ кашидани ин мафҳум онро аз қаринааш дар аксари маврид ва бе зарурат чудо намекарданд, зеро дар акси ҳол ҷавҳари ҳаёлангезии тасвир аз байн мерафт. Назари сатҳӣ ба ашъори шоирони музофотӣ нишон медиҳад, ки аз сабаби надониستاني баъзе қонунҳои тасвир, ки замоне ба доираи суннати адабӣ шомил гардида буданд, ҳамнишинии алфози образдор қисман аз мадди назари андешаи шоир дур мондааст, вале дар ин ҳолат ҳам суҳанварони музофотӣ барои идома додани тасвирҳои ба низом даромадаи шоирони гузашта риштаи асосии образро, ки масалан «сӯхтан» аст, аз даст нагузоштаанд. Масалан, Шохфутур Муҳаббатшоҳзода, ки байни мардуми навоҳии Бадахшон чун шоири шинохта маъруф будааст, дар ғазале сипандро ба доираи муомилоти бадеӣ кашидааст, ки мебоист тибқи талаботи тасвирҳои анъанавии гузаштагон дар ҳайати каломи ҳунарий чузъи ҳамнишини он – дил истифода мешуд, вале шоири номбурда ба тақозои таносуби суҳан на калимаи дилро, балки фақат сӯхтани танро қайд намудааст. Дар ин ҳолат низ шоир як

хусусияти муҳими сипандро, ки барои дафъи чашмзаҳм дуд кунанд, ба эътибор гирифта, тани худро ба сипанд ташбех намудааст, ки суҳан аз ҷанбаи ҳаёлангезӣ оӣ нест:

*Ман бе ту ҳамеша дардмандам,
Бечораю зору мустамандам.
Дарёб, ки дар ҳавои рӯят,
Худро ба дами бало фикандам.
Эй отаиши ишқ, тезтар шав,
Сӯзон тани ман, ки ман сипандам [1,51].*

Азбаски мавзӯи ишқу ошиқӣ асосан ҳоси жанри ғазал ё тағаззули қасидаҳо аст, истифодаи каламоту таркибот ва тасвиrotи ҳоси ошиқона низ маҳз дар ҳамин жанр бештар мушоҳида мешавад.

Дар ашъори ошиқонаи суннатӣ, ки дар меҳвари он эҳсосу андешаи қаҳрамони лирикиро баён намудаанд, маъмулан калимаҳои мавриди корбурд қарор мегиранд, ки ба ҳамдигар таносуб, наздикӣ ё қаробати мустаҳкам доранд. Дил дар ин гуна ашъор бо калимаҳои қаринагӣ меҳвари асосии тасвири шоир қарор мегирад, чунончи дар тағаззули қасидаи Қоонӣ омадааст:

*Диле мабод гирифтори ишқ чун дили ман,
Ки ҳар дамаш ба самок аз самак равад шеван...
Маҳе намонда, ки ўро дилам накарда суҷуд,
Буте набуда, ки ўро дилам нагашта шаман.
Ба ҳар кучо лаби лаъле, дар ў гирифта қарор,
Ба ҳар кучо сари зулфе, дар ў гирифта ватан...
Диле надидаам аз субҳ то ба ман девон,
Чу соя аз пайи хуршедчеҳрагонӣ Хутан [3,57]*

Дил дар шеърҳои ошиқона ва суфӣонаи форсии тоҷикӣ бо калимаи «ғам», «ранҷ», «ишқ», «бут», «гиря», «беқарор», «махзун», «доғ», «фироқ», «хор», «ханҷар» ва амсоли инҳо ҳамрадиҳои ҷовидонӣ мебошад ва устодони суҳан дар робита бо он ҷилоҳои ҷолиби суҳанро ба вучуд овардаанд:

*Ғамат дар ниҳонхонаи дил нишинад,
Ба нозе, ки Лайлӣ ба маҳмил нишинад.
Маранҷон диламро, ки ин мурғи ваҳиӣ,
Зи боме, ки барҳост, мушқил нишинад.
Халад чун ба по хоре осон барорам,*

*Чӣ созам ба хоре, ки дар дил нишинад.
Ба дунболи маҳмил чунон зор гирям,
Ки аз гирям ноқа дар гил нишинад [9, 14].*

Равиши корбурди калимаҳои қаринагии истилоҳоти ишқӣ аз ҷониби шоирони Бадахшон қадре риоя гардидааст. Ин амал аз чашмандози сатҳӣ агар аз як тараф тақлид бошад, аз ҷониби дигар риоя намудани талабу тақозои як қонуни эҷоди бадеӣ – анъанаву урф ва ё суннати адабӣ мебошад. Бе тардид метавон гуфт, ки идома додани суннатҳои адабӣ чи дар мазмун ва чи дар шакл як навъ тақлид ба гузаштагон мебошад ва Сируси Шамисо дар фасли ҳафтуми китоби «Сайри ғазал дар шеъри форсӣ» дар робита бо ғазали даврони муосир ин гуна ашъорро «ғазали тақлидӣ» номида, ашъори Шаҳриёр ва Раҳии Муйиро намунаи он нишон додааст: «Мақсуд аз ғазали тақлидӣ ин аст, ки дар ғазал касоне, ки ба тақлиди намунаҳои шеъри ироқӣ ва ҳиндӣ пардохтаанд ва тавонистанд нусхаи бадалҳое аз ашъори кудамонӣ ин ду сабк ба вучуд оваранд. Намунаҳои маъруфи ин ду навъи тақлид Шаҳриёр ва Раҳии Муйирӣ ҳастанд. Шеъри Шаҳриёр дунболоӣ ҳамон сабки ироқӣ аст, мунтаҳо бо забоне мубтазилтар (ҳатто нисбат ба шоирони давраи бозгашт), ки дар он луғот ва истилоҳоти омиёна ҳам дида мешавад ва ба таври кулӣ забони софи зулол ва ҷо афтода нест» [7, 205].

Аз ғазали зер, ки ба қалами шоири охири асри XIX ва ибтидои асри XX Мирзоибоди Шидзӣ муталлиқ аст, идомаи ин суннати адабиро баръало мушоҳида метавон намуд:

*Дидаам ашқбор мемонад,
Синаам доғдор мемонад.
Аз ғами он нигори зӯҳраҷабин,
Дили ман беқарор мемонад.
Ҳар замон аз муҳаббатӣ ғами ишқ,
Бар мани дилфигор мемонад. ҷ
Бар дили беқарори маҳзунам,
Ханҷари обдор мемонад.
Сад ҳазорон ҳазор доғ ба дил,
Аз ғами гулӯзор мемонад.
Аз фироқи ту чун дилам пурхун,
Мисли Маҷнун шиор мемонад.
Ҷон, Мирзо, кунун ба ҷонон дод,
Ин хатам ёдгор мемонад [1,33].*

Агар калимаҳои дар ҷодаи ишқ қаробатдоштаи ин ғазалро аз назар гузаронем, шабоҳати томо бо ду ғазали боло метавон мушоҳида намуд:

Дида – ашкбор; дил – бекарор; дил – маҳзун; ханчар бар дил; доғ бар дил; дил – пурхун ва амсоли инҳоро дар тамоми шеъри ошиқонаи форсии тоҷикӣ ба касрат метавон мушоҳида намуд. Бояд қайд намуд, ки дар шеъри ошиқонаи шоирони Бадахшон тасвири аъзои маъшук камтар ба назар мерасад ва бештар шоирон ба тасвири ҳолатҳои рӯҳии қаҳрамони лирикӣ машғуланд, агарчи ғазалҳое низ ҳастанд, ки дар онҳо аъзои маъшук тибқи завқи омиёнаи мардуми русто мавриди тасвир қарор гирифтааст. Дар ғазали зер агар қоди хушнамо ва ду зулфи сиёҳ, сарви чаманболо барин тавсифҳои маъмулии шеъри ошиқонаро сарфи назар кунем, абёти боқимондаи ғазал аз баёни эҳсоси андешаи қаҳрамони лирикӣ дар шакли нисбатан омиёна буруз намудааст:

*Қоди хушнамо дорӣ, хушам омадӣ, дилбар,
Ду зулфи сиёҳ дорӣ, хушам омадӣ, дилбар.
Ай дилбари гулрухсор, ширинқаду хушрафтор,
Дар ишқи туям бемор, хушам омадӣ, дилбар.
Ту лолаи боғи ман, ту нури чароғи ман.
Ту марҳами доғи ман, хушам омадӣ, дилбар.
Ай сарви чаманболо, аз дур шудӣ пайдо,
Андар назарам чун моҳ, хушам омадӣ, дилбар.
Ай дилбари бепарво, дар ишқи туям воло,
Пеши мардумон расво, хушам омадӣ, дилбар.
Аз хона ғитодам дур, в-аз ишқи туям ранҷур,
Сӯзад дили Шохфутур, хушам омадӣ, дилбар [1, 77].*

Тафовути бузурге, ки дар ашъори ишқии шоирони Бадахшон мушоҳида мешавад, ба ҷашм нарасидани образи турк ва истилоҳоти марбутҳои ҳарбии ӯ ба монанди тир, ханчар, камон, каманд ва амсоли инҳо мебошад. Агар баъзе унсурҳои силахшӯрии марбут ба образи турк дар ашъори ошиқонаи шоирони ин минтақа аҳёнан истифода шаванд ҳам, хусусияти умумӣ надоранд. Як хусусияти муҳими шеъри ошиқонаи шоирони ин минтақа дар он зоҳир мегардад, ки мард ба сифати меҳвари асосии маъшук истифода нагардидааст, ҳол он ки дар шеъри асри X мард будани маъшук ошкоро зикр гардидааст [2, 536].

Албатта, агар тасвири образи турки хубрӯ ба адабиёти то асри XV хос бошад, пас дар аъсори минбаъда ин ин образ ҷояшро ба эронӣ ё тоҷик дод ва чашми танги мудаввар низ тадричан аз муомилоти адабӣ берун баромад. Аз ҳамин сабаб аст, ки баъди ин образи турк ва истиораи наргис камтар мавриди тасвир қарор мегирад. Дар адабиёти хаттии нимаи дуҷуми асри XIX ва ибтидои асри XX Бадахшон, ки аксаран дар сабки хуросонии шабеҳи асрҳои X ва XI эҷод гардидаанд, ин образ ба чашм намерасад. Таваҷҷӯҳ шавад ба як ғазали Мирзоибоди Шиддӣ (Рӯшонӣ):

*Ду зулф чу мушки тоб кардӣ,
Шаб ҳалқаи офтоб кардӣ.
Лаъли даҳанат чу мим ё гул,
Беҳтар зи гулу гулоб кардӣ.
Дар фурқати хеш, эй симинбар,
Ду дидаи ман пуроб кардӣ.
Андохтаӣ ба дил чу отаи,
Дар шиқ дилам кабоб кардӣ.
Маҷнуну қаландару асирам.
Хумори лаби шароб кардӣ.
Дар ҳасрати рӯят, эй дилором,
Мирзо ба ғамат чу об кардӣ [1, 33].*

Чун ашъори шоирони асрҳои номбурда маъшуқи тасвирнамуда дар шеъри шоирони ин минтақа ҳусни худодод дошта, ниёзе ба ороиш надорад. Дар адабиёти асрҳои X ва нимаи аввали асри XI аз ҷамеи аъзои маъшуқа махсусан зулф зиёдтар ба муомилоти адабӣ роҳ ёфтааст ва ин ҳолатро суҳаншиносон низ қайд намудаанд [6, 737].

Намунаҳои зиёди ашъори Рӯдакӣ ва ҳамасронаш ба ин гувоҳӣ медиҳанд:

*Зулфаи бикашӣ шаби дароз андозад,
В-ар бикшӣ, ҷангали боз андозад.
В-ар печу хамаи зи якдигар бикшояд,
Доман – доман мушки Тароз андозад [4, 35].*

*Зулфат дидам сар аз чамон печида,
В-андар гули сурх аргувон печида.
Дар ҳар банде ҳазор дил дар бандаи,*

Дар ҳар пече ҳазор чон печида [4, 165].

Ё:

*Зулфайни баришкаставу қади санавбарӣ,
Зери ду зулфи ҷаъдаш дар хатти анбарӣ* [4, 350].

Ин равиши адабии шеъри ошиқонаи форсии тоҷикӣ зиёда аз ҳазор сол низ дар адабиёти хаттии Бадахшон дар робита бо таҳаввулоти зиёди сиёсӣ иҷтимоӣ ва фарҳангӣ дигар нашуд, балки ба ҳамон анъанаҳои гузашта содиқ монд. Шоирони Бадахшон – Адими Шугнонӣ, ки ашъораш дар доираи адабии Бадахшони Афғонистон парвариш ёфтааст, дар ғазал чун суҳанварони пешин ба ин унсури тасвири шеъри ошиқона таваҷҷӯҳ намуда кӯшидааст, ки баъзе ҷузъҳои марбутан онро ба доираи тасвир кашад. Дар шеъри суннатии гузаштагонӣ мо зулф ба дому хол ба дона ташбеҳ гардидааст ва шуароӣ давран классик дар атрофии ин тасвир маъноҳои зиёдеро эҷод намуданд.

*...Оҳиста шуд боди сабо, бардошт аз рӯйи ниқоб,
Дидам миёни турраи он орази гулфомро.
Баҳри шикори мурғи дил аз тори зулфу холи лаб,
Як сӯ ниҳода донаву як сӯ ниҳода домро.
Шоми ғаму субҳи тараб дидам, ки рӯи мӯйи ўст,
Дигар надорад хотирам парвои субҳу шомро...* [5, 54].

Аз абёти ғавқӣ порои ғазал равшан аст, ки шоир агарчи бозёфти нави шоирона надошта бошад ҳам, аз мавқеи идома додани суннатҳои адабии қаламкашони гузаштаи адабиёти мо, ки дилро ба мурғ, зулфро ба дому холро ба дона, мӯйро ба шоми ғаму рӯйро ба субҳи тараб монанд намуда буданд, комилан содиқ мондааст.

Хулоса, дар осори шоирони Бадахшон мазомини ошиқона ва ҷилоҳои рангини ондар асоси суннатҳои ғании адабиёти форсии тоҷикӣ ба доираи муомилоти адабӣ кашида шудаанд.

Китобнома:

1. Гулчини ашъори шоирони Вилояти Автономии Бадахшони Кӯҳӣ, ҷопи мошинӣ, моли шахсии сокини кишлоқи Шивроҷи ҷамоати Сучони ноҳияи Шугнон, Рустамбеков Ҷойбон. – 144 с.

2. Зарринкӯб А. Аз гузаштаи адабии Эрон. / А. Зарринкӯб. – Техрон, 1375. – 558 с.
3. Муллоаҳмадов М. Суннатҳои пайдори даврони пурбори адабиёт. / М. Муллоаҳмадов. – Душанбе: Дониш, 2008. – 320 с.
4. Осори Рӯдакӣ, Сталинобод, 1958. – 441 с.
5. Сайид Замониддини Адими Шугнонӣ. Ашки ҳасрат. Ҷилди аввал ва дувум. – 358 с.
6. Сайид Маҳмуди Нишот. Зулф дар адабиёти форсӣ. / Сайид Маҳмуди Нишот. // Маҷаллаи «Ваҳид» - Техрон, 1348, №9, – С. 737.
7. Сируси Шамисо. Сайри ғазал дар шеъри форсӣ. / Сируси Шамисо. – Техрон, 1376. – 418 с.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди II. – Москва, 1969. – 947 с.
9. Шарифов Х. Балоғат ва суҳанварӣ. / Х. Шарифов. – Душанбе: Ирфон, 2002.
10. Шиблии Нуъмонӣ. Шеърӯлаҷам ё таърихи адабиёти Эрон. Ҷилди панҷум. Тарҷума ва нигориши Сайид Муҳаммадтақии Фаҳри Доии Гелонӣ. / Шиблии Нуъмонӣ. – Техрон, 1368. – 204 с.

БАЪЗЕ АНОСИРИ ТАСВИРҲОИ ИШҚИЯИ АДАБИЁТИ ФОРСИИ ТОҶИКӢ ДАР АШӢОРИ ШОИРОНИ БАДАХШОН

Дар мақола роҷеъ ба мавқеи мавзӯи ишқу ошиқӣ дар ашъори шоирони соҳибдевони Бадахшон ва ҷилоҳои он аз мавқеи муқоиса бо ашъори шуарои машҳури форсии тоҷикӣ андешаҳо баён шудаанд. Муаллиф саъй намудааст, ки идомаи суннатҳои адабии гузаштагонро дар эҷодиёти шоирони ҳавзаи адабии Бадахшон ба тавассути далелҳо собит созад.

Калимаҳои калидӣ: қад, дилбар, дил, зулф, рух, дому хол, дона, турра.

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ЛЮБОВНЫХ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В СОЧИНЕНИИ БАДАХШАНСКИХ ПОЭТОВ

В статье высказываются мысли на тему любви и влюбленности в произведениях талантливых поэтов Бадахшана и анализируется сходство этих произведений со сочинениями великих таджикско-персидских поэтов. Автор попытался

выяснит продолжение художественной традиции в произведениях поэтов Бадахшанцев посредством конкретных фактов.

Ключевые слова: рост, любимая, сердце, прекрасное лицо, взгляд, притяжение.

**SOME ASPECTS OF THE LOVE CONCEPTIONS OF THE
PERSIAN-TAJIK LITERATURE IN THE POETRY OF THE
BADAKHSHAN POETS**

The article expresses thoughts on the theme of love in the works of talented poets of Badakhshan and analyzes the similarity of these works with the works of great Tajik-Persian poets. The author tried to find out the continuation of the artistic tradition in the works of the poets of Badakhshan by means of concrete facts.

Key words: growth, beloved, heart, beautiful face, look, attraction.

Маълумот дар бораи муаллиф: Давлатбеков Лоло - дотсенти кафедраи назария ва таърихи адабиёти Донишгоҳи давлатии забонҳои ба номи Сатим Улуғзода, номзади илми филология,; тел.: (+992) 93 192 48 84.

Сведения об авторе: Давлатбеков Лоло - ведущий преподаватель кафедры истории и теории литературы Института языков по имени Сатим Улугзаде, тел.: (+992) 93 192 48 84.

About the author: Davlatbekov Lolo – Leading lecturer of the Historical and Theory Literature Department of the Institute of languages by name Satim Ulugzade, phone: (+992) 93 192 48 84.

УДК:891.550

**ИНЪИКОСИ МУНОСИБАТИ ФИРДАВСӢ ВА СУЛТОН
МАҲМУД ДАР «ШОҲНОМА»**

Ҷургосиев М. Ҷ.

*Институти забон ва адабиёти ба номи
Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ*

Мадҳи Маҳмуд дар дастнависҳо ва чопҳои гуногуни «Шоҳнома» микдоран якхел ва баробар наомадааст. Дар бархе нусхаҳои «Шоҳнома» даҳ маротиба ва дар нусхаи тасҳеҳнамудаи Холиқии Мутлақ ва чопи Маскав, ки айни замон боэтимодтарин нусхаҳои «Шоҳнома» маҳсуб мешаванд, дар 13 маврид васфу ситоиши султони мазкур ба назар мерасад. Дар «Шоҳнома»-и чопи Холиқии Мутлақ калонтарин мадҳияҳои ба султон Маҳмуд бахшидаи Фирдавсӣ аз 72 байт ва кӯтоҳтарини ин мадҳаҳо аз 3 байт иборат аст. Адабиётшиноси маъруфи тоҷик Худои Шарифзода аз мавқеи шеършиносии гузаштагон мадҳияҳои мазкурро ба ду даста тақсимбандӣ кардааст «1. Шеърҳое, ки онҳоро ба дастаи қасидаҳои комил ё пурра даровардан мумкин аст. Ин навъ мадҳаҳо аз 19 то 72 байт доранд ва ҷамъи онҳо то 5 пора дар 201 байт аст. 2. Боқӣ 7 мадҳаи хурд дар 42 байт сар меоянд». [8, 323] Ҳамчунин донишманди мазкур барҳақ фармуда, ки «Мадҳи Султон Маҳмудро Фирдавсӣ дар дохили достон ва ё дар оғози он ва то ҷое муносиби сабқу равиши сухани нақлӣ сурудааст. Бо вучуди ин мадҳи Султон Маҳмуд нишон медиҳад, ки Фирдавсӣ мактаби қасидасароёни форсигӯй ва шоирони арабро дар мақоми устодӣ аз бар кардааст» [8, 323].

Аввалин васфу ситоиши Султон Маҳмуд дар ҳудуди 48 байт дар «Дебача»-и «Шоҳнома» омадааст:

*Бад-ин нома ман даст бурдам фароз,
Ба номи шоҳаншоҳи гарданфароз [5, 32].*

Дар ин байт ишора шудааст, ки гуё ба ин нома даст бурдани шоир барои ба номи шоҳаншоҳ гуфтан бошад. Аммо ин сухан ситоиш аст, на асли ҳақиқат. Чун ки аз муҳтавои «Шоҳнома» ва осори тадқиқотӣ бармеояд, ки ханӯз Маҳмуд ба сари қудрат наомада нусхаи авали «Шоҳнома» омода шуда буд.

Сипас Фирдавсӣ Маҳмудро дар байтҳои зерин мадҳ мекунад:

*Ҷаҳнонофарин то ҷаҳон офарид,
Чун ӯ шаҳриёре наёмад наид.*

*Чу хуришед бар гоҳ бинмуд тоҷ,
Замин шуд ба кирдори тобанда оҷ [5, 32].*

Мисраъҳои зайл ба пайдо шудани маъдани заре ишора мекунад, ки ба назари Фирдавсӣ ин падида аз бахти баланди Маҳмуд дарак медиҳад.

*Абулқосим он шоҳи пирӯзбахт,
Ниҳод аз бари тоҷи хуришед тахт.
Зи ховар биёрост то Бохтар,
Падид омад аз фарри ӯ кони зар [5, 32].*

Падидор шудани зар дар оғози салтанати Султон Маҳмудро донишманди эронӣ Сайидмуҳаммад Дабири Сиёкӣ [1, 57-58] низ таъйид карда аст ва ба назари мо ҳам ин рӯйдоди муҳим воқеият дорад. Зеро аз пайдо шудани чунин маъдан дар оғози фаъолияти султони мазкур ба ғайр аз Фирдавсӣ, Фарруҳии Систонӣ, Унсурӣ Балхӣ ва Ҳамдуллоҳи Муствафӣ низ хабар додаанд.

Ҳамдуллоҳи Муствафӣ дар «Таърихи гузида» овардааст: «Дар аввали соли ҳукуматаш дар Систон маъдани зари сурх ба шакли дарахте дар замин падида омад. Чунон ки ба шеб мерафтанд қавитар буд ва зари холис бар меомад. То чунон шуд, ки давраш се газ гашт. Дар замони Султон Масъуд аз зилзилаи кӯҳ нопадид шуд» [7, 395]

Унсурӣ низ дар ин бора чунин мефармояд:

*Гуфтам, ки ҳадди Ғазнин аз фарри ӯ чӣ кард,
Гуфто, ки зари сурх падида оварид кон [3, 245].*

Фарруҳии Систонӣ дар панҷ қасида ин маъданро бо сифатҳое аз қабилӣ «зари рӯянда», «зари конӣ», «зари рӯён» зикр карда ва маҳалли онро кӯҳи Ғазнин ба қалам додааст. Аз ҷумла дар яке аз қасидаҳои ба мадҳи Маҳмуди Ғазнавӣ бахшидааш боматлаъӣ:

*То гирифтам санамо васли ту фархунда ба фол,
Ҷуз ба шодӣ насупурдам шабу рӯзу маҳу сол [4, 215].*

овардааст, ки

*Кӯҳи Ғазнин зи пайи он ки бибахӣ ба мурод,
Зари рӯянда падида овард аз санги ҷибол [4, 217].*

Мусаллам аст, ки тибқи урфу одати эронӣ, Фирдавсӣ хоб дидан ва таъбири онро бисёр ҷиддӣ мегирифт. Шоир Султон Маҳмуд ва дарбори бошукӯҳашро ба хоб дида аст ва қайд мекунад, ки Фириддуни бедордил аз нав зинда шуда аст.

Фаридуни бедордил зинда шуд,

Замону замин пеши ӯ банда шуд [5, 649].

Аз ин рӯ, аз ситоишҳои Фирдавсӣ дар «Шоҳнома» роҷеъ ба ин султон ба ҳуби эҳсос мешавад, ки дар оғози салтанати Маҳмуд шоир ба султон таваҷҷуҳи хосса дошта ва умедвор ҳам будааст, ки бо баробари ба тахти салтанат расидани Маҳмуд тартибу низом ва махсусан, адолат дар мамлакат ҳукмфармо мешавад. Шоир султонро шоҳи Руму Ҳинд, Турону Кашмир ва ҳудованди Чину Эрон ва Туронзамин медонад.

Яке гуфт ин шоҳи Рум асту Ҳинд,

Зи Қонуҷ то пеши дарёи Синд.

Ба Эрону Турон варо бандаанд,

Ба рою ба фармони ӯ зиндаанд [5, 33].

Ҳудованди Ҳинду ҳудованди Чин,

Ҳудованди Эрону Туронзамин [5, 650].

Фирдавсӣ Султон Маҳмудро подшоҳи одил ва нобиғаи шоистаи Эрон шуморида, ўро ҳамчун подшоҳ ва марзбони Эрон мешиносад.

Қаҳонофарин то қаҳон офарид,

Чун ӯ марзбоне наёмад надид [5, 32].

Ба Эрон ҳама ҳуби аз доди ӯст,

Кучо ҳаст мардум, ҳама ёди ӯст [5, 33].

Шоир бо боварии комил иброз медорад, ки ман ин номаро фоли нек гирифтам ва солҳои тӯлонӣ ранҷ бурдам ва ягон инсонии воломақоми сазовору бахшанда пайдо накардам, ки ин номаро ба номаш гардонам. Бинобар ин, ин номаи бо заҳмати зиёд эҷоднамудаамро тули бист сол нигоҳ доштам, то Султон Маҳмуд ба сари қудрат омад ва ҳосили ранҷи бисёрсолаамро бад-ӯ тақдим кардам.

Ман ин нома фарруҳ гирифтам ба фол,

Ҳама ранҷ бурдам ба бисёр сол.

Надидам сарафроз бахшандае,

Ба гоҳи каён бар дурахшандае [5, 795]

Суханро нигоҳ доштам сол бист,

Бад-он то сазовори ин ранҷ кист [5,795].

Дар воқеъ, Фирдавсӣ инсоне буд, ки ватанаш ва миллаташро бо ҷону дил дӯст медошт ва кӯшиш мекард, ки барои пойдории ватани аҷдодӣ тамоми ҷашну маросимҳоро эҳё намуда барои ривочу равнақи фарҳанги миллии саҳми арзанда гузорад. Аз ин рӯ, агар ӯ Маҳмудро шахси бесавод ва фотеҳи бегона медонист, ҳаргиз асари арзишманди худро ба вай тақдим намекард. Ба қавли Алиризо Шопури Шаҳбозӣ «...шоири куҳансол ниҳоятан «Шоҳнома»-ашро ба султоне тақдим мекунад, ки аз назари ӯ сазовори чунин ганҷинае аст» [9, 111].

Тасмими эҳдои ин ганҷи шойгон аз ҷониби Фирдавсӣ ба Султон Маҳмуд дар соли 394 ҳиҷрӣ (1003-1004 м) иттифок афтада, ки он замони шоир 65 - сола будааст. Дар ин бора дар муқаддимаи достони Ҷанги бузурги Кайхусрав шоир фармудааст:

Чунон сол бигзоштам шасту панҷ,

Ба дарवेशиву зиндагонӣ ба ранҷ.

Чу панҷ аз бари соли шастам нишаст,

Ман аз шасту шаши сусти гаштам чу маст [5, 649].

Лекин аз байтҳои анҷоми «Шоҳнома» маълум мешавад, ки Фирдавсӣ дар синни 71 - солагиаш нусхаи ба Маҳмуд тақдимкардаашро ба анҷом расонидааст.

Чу сол андар омад ба ҳафтаду як,

Ҳама зери шаър андар орам фалак.

Зи ҳиҷрат шуда панҷ ҳафтад бор,

Ба номи ҷаҳандовари кирдгор [5,1515].

Ин нуктаро дар асоси маълумоти «Зиннат-ул-маҷолис»-и Маҷдуддин Муҳаммади Ҳусайнӣ фирдавсишинос Муҳаммадамини Риёҳӣ низ таъйид намуда қайд кардааст, ки «Бинобар ин маълум мешавад, ки Фирдавсӣ дар 65 - солагӣ дар соли 394 ҳиҷрӣ тасмим ба эҳдои «Шоҳнома» ба номи Маҳмуд гирифта ва ба муддати шаш сол онро ба сурати қобили писанди Маҳмуд дароварда ва дар соли 400 ё 401 ҳиҷрӣ онро ба подшоҳ ҳадя кардааст» [2, 118].

Аз ишораҳои худ Фирдавсӣ дар «Шоҳнома» бармеояд, ки вазъи шоир дар он солҳо хеле ногувор будааст. Зеро шоир ҳам пиру нотавон шуда буд ва ҳам ба қаҳтиву тангии саҳту тоқатнопазир дучор гардид. Илова бар ин марги 37-сола

фарзанди азизаш ва марги охирин подшоҳони сомонӣ, ки «Шоҳнома» мебоист ба онҳо тақдим карда мешуд, маҷмуан сабаби озурдахотирӣ ва навмедиҳои шоир гардиданд. Дар баробари ҳамаи ин ноумедиҳо ба тахти салтанат нишастани подшоҳи муктадире чун Маҳмуд, ки ба кулӣ муҳолифонаш зафар ёфта, оромӣ субботро дар мамлакат барқарор карда буд ва ҳудудро вориси Сомониён ҳомии забону фарҳанги форсӣ медонист, сабаб шуд, ки дар қалби шоир шуълаи умед фурузон шавад. Аз ин рӯ, Фирдавсӣ «Шоҳнома»-и ҷовидонаашро ба номи ӯ кард. Аммо дақиқан аз ҷониби фирдавсишиносон қайд нагардида аст, ки ин нусха чӣ гуна ба султон дастрас шудааст. Аз муҳтавои «Шоҳнома» бармеояд, ки Фирдавсӣ бо амир Наср бародари Султон Маҳмуд, ки сипаҳсолори Хуросон ва муқими Нишобур буд, муносибати хубе дошта аст. Бинобар ин, эҳтимоли қавӣ меравад, ки ин ганҷи шойгон тавассути амир Наср ба Султон фиристода шуда бошад.

*Нахустин бародари ӯ кехтар ба сол,
Ки дар мардуми кас надорад ҳамол.
Зи гетӣ нарастанди фарри Наср.
Зияд шод дар сояи шоҳи аср.
Касе к-аш надар Носириддин³ бувад,
Сари тахти ӯ тоҷи парвин бувад [5, 33].*

Мавриди қайд аст, ки афсонаҳои сохташуда дар асрҳои баъдӣ, аз ҷумла рафтани Фирдавсӣ ба Ғазнин барои тақдими «Шоҳнома» ва рӯйдодҳои пас аз он ба амал омада воқеият надоранд. Аммо расидани «Шоҳнома» ба дарбори Султон ва дастрас гардидани ин асар ба Маҳмуд воқеияти инкорнашаванда аст.

Сабаби камтаваҷҷуҳии Султон Маҳмуд нисбат ба Фирдавсӣ дар он аст, ки ин шоири бузург диққати шоҳро ба мувафакқиятҳо ва шукӯҳу азамати қаҳрамонони эронӣ дар «Шоҳнома» ҷалб мекард. Зеро ин ҳақими фарзона умедвор буд, ки Султон Маҳмуд зебоии шеърӣ вайро дарк карда, аз таърих сабақ мегирад ва ё ба таъбири дигар равишу қоидаҳои мамлакатдориро, ки дар «Шоҳнома» омада буд сармашқи қори худ қарор медиҳад. Масалан дар «Гуфтор андар ситоиши

³ Сабуктегин

Маҳмуд» дар оғози подшоҳии Ашкониён шоир хитоб ба Маҳмуд чунин мефармояд:

*Ситам номаи азли шоҳон бувад,
Чу дарди дили бегуноҳон бувад.
Ситоиш набурд он ки бедод буд,
Ба ганҷу ба тахти меҳӣ шод буд [5, 977].*

Аммо Маҳмуд насихатҳои шоирро беҳурматӣ ба мақому мартабаи хеш дониста, ба асари ҷовидонии Фирдавсӣ, ки натиҷаи чандинсола заҳмати шоир буд, таваҷҷуҳ зоҳир накард. Ҳамчунин таҳаввулоти сиёсӣ низ боиси дигаргунии алоқаи Маҳмуд ва тағйири рафторҳои шахсии ӯ шуд.

Ҳаким Фирдавсӣ дар соли 394 ҳиҷрӣ тасмим гирифт, ки «Шоҳнома»-ро ба Султон Маҳмуд эҳдо кунад ва барои ба султон писанд омаданааш зиёда аз шаш соли дигар заҳмат кашида, абёти ҷолибе дар бораи Маҳмуд суруда дар ҷо ҷои асари ҷовидонааш илова кард. Лекин дар оғози достони Ашкониён сухан аз ҳодисаи бахшидани хирочи яқсола меравад, ки марбут ба ҳодисаи қаҳтии Хуросон будааст. Бино ба иттилои Абӯнасири Утбӣ [10, 216-217] дар соли 401 қамарӣ //1010 м. қаҳтии шадиде билоди Хуросон ва умуман Нишобурро фаро гирифтааст. Дар Нишобур қариб 1000 нафар аз гуруснагӣ вафот кардаанд. Дар ин лаҳзаҳои душвор аз ҷониби Султон Маҳмуд фармоне содир шудааст, ки бояд маъмурони давлат дарҳои анбори ғалларо боз кунанд ва ғаллаҳои захираро байни фуқаро ва сокинони мамлакат тақсим намоянд. Ин амри Султон боис гардидааст, ки ҷони сокинони мамлакат аз ҷанги марг начот ёбад. Аз ин иқдоми хуби Маҳмуд Фирдавсӣ низ хушҳол гардида ин амали неки ӯро дар «Шоҳнома»-и безаволаш мавриди ташвику таҳсин қарор додааст.

*Гузашта зи шаввол даҳ бо ҷаҳор,
Яке офарин бод бар шаҳриёр.
Аз ин муждае дод баҳри хироч,
Ки фармон буд аз шоҳи бофарру тоҷ.
Ки соле хироче нахоҳанд беи,
Зи диндори бедору в-аз марди кеш [5, 976].*

Бинобар ин, бархе аз донишмандон, аз ҷумла Саид Ҳасан Тақизода ва Забеххуло Сафо соли 400-ро барои эҳдои китоб ба Маҳмуд тақрибӣ медонанд. Муҳаммадамини Риёҳӣ навиштааст,

ки «...судури ин фармон ба муносибати фатҳи қалъаи Баҳимнигар дар Ҳинд соли 400 ҳичрӣ буда, ки ғаноими бекарон ва зарру сими бекарон ба чанги Маҳмуд афтода будааст». [2, 121] Ба ҳар сурат ин қаҳтии шадид дар соли 401 рӯй дода аввали соли 402 ба поён расидааст. Лекин аз байтҳои анҷоми «Шоҳнома» маълум мешавад, ки Фирдавсӣ дар соли 400 асари ҷовидонаашро ба Маҳмуд тақдим кардааст. Аз ин рӯ дар ин масъала дар байни муҳаққиқон ихтилофи назар пайдо шудааст. Ба андешаи мо Фирдавсӣ маҳз дар солҳои 400-401 ҳичрӣ «Шоҳнома»-ашро ба Султон Маҳмуд тавассути Амир Наср (бародари Султон Маҳмуд) ирсол кардааст. Ҳамчунин абёте, ки дар боло зикр кардем воқеан ба қаҳтии шадиди Хуросон марбут аст. Зеро Фирдавсӣ пас аз тақдими «Шоҳнома» низ бекор наништа, пайваста асари пурмӯҳтавоашро тақмил меодааст. Ҳарчанд, ки асари ҷовидонаи Фирдавсӣ мақбули Султон ва дарбориёнаш нагардида бошад ҳам, ин ҳамосасарои бузург ноумед нашуда буд. Чун ки шоир умедвор буд, ки солори шоҳ (яъне амир Наср бародари хурдии Маҳмуд) аз шоҳ хоҳиш намояд, ки суҳанҳои нағзи вайро ботааммул мутолиа намояду шоирро аз ганҷ бениёз гардонад.

*Чу солори шоҳ ин суҳанҳои нағз,
Бихонад бубинад ба покиза мағз.
Зи ганҷаи ман эдар шавам шодмон,
К-аз ӯ дурбодо бади бадғумон.
В-аз он пас қунад ёд бар шахриёр,
Магар тухми ранҷи ман ояд ба бор [5, 1447].*

Мутаассифона, Маҳмуд қадри шоирро нашинохт. Зеро ӯ худаашро аз ҳама бузургтар мепиндошт ва такаббуру озмандӣ вайро аз доираи инсонӣ фарсахҳо берун бурда буд. Илова бар ин ҳасудон ва бадҳоҳоне, ки нисбати шоири тавоно назари нек надоштанд, «Шоҳнома»-ро дар назди шоҳ як асари нолозим ва камарзиш муаррифӣ намуданд. Аз ин рӯ, Маҳмуд ба «Шоҳнома» ва «Шоҳнома»-гӯи тамоман тавачҷуҳ намекард.

*Накард андар ин достонҳо нигоҳ,
Зи бадгӯю бахти бад омад гуноҳ.
Ҳасад бурд бадгӯй дар қори ман,
Табаҳ шуд бариш шоҳ бозори ман [5, 1447].*

Ҳамчуни шоири бузург ботаассуф қайд менамояд, ки агар роҳи бадгавҳарон баста мешуд, дил аз шоҳ хуррам мешуд.

*Дил аз шоҳ Маҳмуд хуррам шудӣ,
Агар роҳи бадгавҳарон гум шудӣ [5,1266].*

Сареҳтарин ишорот дар накӯҳиши Маҳмуд «Дар номаи Рустам пури Ҳурмуз ба бародараш» ба назар мерасад, ки шоир қайд менамояд, ки агар бандаи беҳунар шахриёр шавад нажоду бузургии ӯ ба кор намеояд.

*Шавад бандаи беҳунар шахриёр,
Нажоду бузургӣ наёяд ба кор [5,1493].*

Ва дар замони чунин шахриёрӣ нажоде, ки на тозӣ, на турку ва на эронӣ аст падид меояд, ки суҳанҳояш ба кирдори бозӣ аст.

*Зи эрону аз турку в-аз тозиён,
Нажоде падид ояд андар миён.
На деҳқон на турку на тозӣ бувад,
Суҳанҳо ба кирдори бозӣ бувад [5,1493].*

Пас аз достони Рустам ва Исфандёр, шоир дар ситоишҳояш ба тадриҷ бо рамзу киноёт суҳан гуфтааст ва аз ашъори ӯ бармеояд, ки дар ин айём шоир аз таваҳхуҳу силаи Султон ноумед гаштааст. Аммо ӯ ҳамчун шахси гармиву сардии рӯзгори дурангро аз сар гузаронида ва ҳаками доно аз андеша дилашро танг намедорад.

*Аз андеша дилро мадор эҷ танг,
Ки дурӣ ту аз резгори дуранг [5,1266].*

Дар маҷмӯъ ҳамаи ашъоре, ки Фирдавсӣ дар ситоиши Маҳмуд эҷод кардааст, дар қолаби назми баландпоя суруда шудаанд, ки аз камоли устодии шоир дарак медиҳанд. Баъзе аз абёти ин маҷмӯъа то ҳаде ироғомез мебошанд:

*Ҷаҳнофарин то ҷаҳон офарид,
Чун ӯ шахриёре наёмад падид [5,32].*

*Чу кӯдак лаб аз шири модар бишуст,
Зи гаҳвора Маҳмуд геяд нахуст [5, 33].*

Албатта, дар ин маврид сарзаниш ба шоир раво нест. Зеро шоир агар чунин мадҳияҳоро дар «Шоҳнома» ворид намекард, интишор ва ривочи ин асари калонҳаҷм, ки саросар ситоиши подшоҳони пешини ниёғони моро дар бар мегирад, дар он аср

душвор буд. Бо вучуди ин ҳосили заҳмати 30 солаи бузургтарин шоири форсу тоҷик, ба сифати таърихи азим ба Султон Маҳмуд тақдим карда шуд. «Шоҳнома»-и эҷодкардаи Фирдавсӣ 60 ҳазор байти ҳамосӣ ва ғиноии ҷолибро дар бар мегирад. Пас аз ин қадар заҳматҳои бегаразона Фирдавсии 71 сола, солхӯрда, танҳову парешон, аз тарафи подшоҳе, ки ўро Фариддуни дуюм медонист интизори подоши хубе буд. Аммо мутаассифона бар ивази подоши хуб ба шоири бузург аз дарбори Маҳмуд танҳо ғаму ранҷи бепоен насиб гардид ва аз ин баъд ин шоири шаҳир толаҳзаҳои вопасини умр дилозурда буд.

Ба ҳар сурат агар Фирдавсӣ чунон ки Маҳмуд рағбат дошт дар ситоишгарӣмонанди дигар шоирони муосири худ мебуд, ҳаргиз аҳамияту мақоми ҳақонӣ намеёфт ва таърих гувоҳ аст, ки чунин тавфиқи осмонӣ насиби камтар шоире гаштааст.

Китобнома:

1. Дабирсиёқӣ, Сайид Муҳаммад. Зиндагиномаи Фирдавсӣ ва саргузашти «Шоҳнома». / Сайид Муҳаммад Дабирсиёқӣ. – Техрон: Нашри катра 1383.- 454 с.

2. Риёҳӣ Муҳаммадамин. Фирдавсӣ (зиндагӣ, андеша ва шеърӣ) бо алифбои крилии тоҷикӣ баргардони Дорои Дӯст. / Муҳаммадамин Риёҳӣ. – Душанбе: «Шуҷоӣён». 2010. – 338 с.

3. Унсурӣ, Абулқосим Ҳасан ибни Аҳмад. Девони Унсурии Балхӣ. Бо ҳавошӣ ва таълиқоту тарҷумаи аҳвол ва фаҳорису луғатнома ва муқобала бо нусхаҳои хаттӣ ва чопӣ. Тасҳеҳ ва муқаддимаи Сайидмуҳаммад Дабири Сиёқӣ. / Унсурии Балхӣ.- Техрон: 1363.- 435 с.

4. Фарруҳӣ, Абулҳасан ибни Ҷулӯғ. Девони Ҳаким Фарруҳии Систонӣ. Бо тасҳеҳи Алӣ Абдулрасулӣ.- / Фарруҳии Систонӣ.-Техрон: 1311.- 435 с.

5. Фирдавсӣ, Абулқосим. «Шоҳнома». Аз рӯи нусхаи Москва ва Жюл Мол. Бо кӯшиши Фаромарз Нидой. / Абулқосим Фирдавсӣ. - Техрон: 1385.- 1016 с.

6. Фирдавсӣ, Абулқосим. «Шоҳнома». Бар асоси нусхаи нуҳчилдаи чопи Москва. Ҷилди 1 ва 2 зери назари Е. Э. Бертельс. Ҷилди 3, 4, 5, 6, 7 ва 9 зери назари А. Нушин. Ҷилди 8 зери назари А. Озар. / Абулқосим Фирдавсӣ.- Техрон: Интишороти қақнус, 1380.-2176 с.

7. Ҳамдуллоҳ, Муставфӣ Қазвинӣ: Таърихи гузида. Ҷ. 1. Бо саъй ва эҳтимоми Эдвард Броун./ Ҳамдуллоҳи Муставфӣ - Лейдан: 1910. 853 с.

8. Шарифзода Худой. «Шоҳнома» ва шеърӣ замони Фирдавсӣ./ Худой Шарифзода. - Душанбе: 2014.- 400 с.

9. Шаҳбозӣ, Шопури Алиризо. Зиндагиномаи таҳлилии Фирдавсӣ. Аз

забони англисӣ ба форсӣ тарҷумаи Ҳоида Машоих. / Алиризо Шопури

Шаҳбозӣ. - Техрон 1390.-189 с.

10. Ҷурфодиконӣ, Абӯшараф Носеҳ ибни Зафар. Тарҷумаи таърихи яминӣ. Муқаддима, таҳия, таҳшия, таълиқот, луғат ва феҳристи Н. И. Ғиёсов. / Абӯшараф Носеҳ ибни Зафари Ҷурфодиконӣ. – Хучанд: 2013.- 420 с.

ИНЪИКОСИ МУНОСИБАТИ ФИРДАВСӢ ВА СУЛТОН МАҲМУД ДАР «ШОҲНОМА»

Муаллиф дар мақолаи мазкур муносибати Фирдавсӣ ва Султон Маҳмудро аз рӯи ишораҳои шоир дар «Шоҳнома» мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додааст. Аз ситоишҳои Фирдавсӣ дар «Шоҳнома» роҷеъ ба ин султон ба хуби эҳсос мешавад, ки дар оғози салтанати Маҳмуд шоир ба султон таваҷҷуҳи хосса дошта ва умедвор ҳам будааст, ки бо баробари ба тахти салтанат расидани Маҳмуд тартибу низом ва махсусан, адолат дар мамлакат ҳукмфармо мешавад. Аммо, мутаассифона, Маҳмуд қадри шоирро нашинохт ва ба «Шоҳнома»-и ӯ таваҷҷуҳ накард. Зеро ӯ ҳудахро аз ҳама бузургтар мепиндошт ва такаббуру озмандӣ вайро аз доираи инсонӣ фарсахҳо берун бурда буд. Илова бар ин ҳасудон ва бадхоҳоне, ки нисбати шоири тавоно назари нек надоштанд, «Шоҳнома»-ро дар назди шоҳ як асари нолозим ва камарзиш муаррифӣ намуданд.

Калидвожаҳо: Фирдавсӣ, Султон Маҳмуд, Шоҳнома, дастанвисҳо, ҷопҳо, васфу ситоиш, мадеҳа.

ОТРАЖЕНИЕ ОТНОШЕНИЙ ФИРДОУСИ С СУЛТОНОМ МАХМУДОМ В «ШАХНАМЕ»

Автор попытается выяснить отношения Фирдоуси с Султоном Махмудом на основе намеков самого поэта, разбросанных по всей «Шахнаме». Из восхвалений Фирдоуси Султана Махмуда в «Шахнаме» явствует, что в начале правления Султана Махмуда проявлял особый интерес к тому и даже питал надежду, что будет порядок, и что справедливость восторжествует. К сожалению,

Махмуд не ценил как следует поэта и не проявил должным образом интереса к его “Шахнаме”. В развитии отношений Махмуда с поэтом особую роль сыграли как его скесь и чванство, так и определенные круги, питающие зависть и неприязнь к поэту, в результате чего “Шахнаме” было представлено Султану как низкопробное произведение.

Ключевые слова: Фирдоуси, Султон Махмуд, Шахнаме, рукопись, издание, восхваление, хвала.

THE REFLECTIONS OF FIRDOUSI AND SULTON MAHMUD'S ATTITUDE IN “SHAHNAME”

In this article the author analyzed Firdousi and Sulton Mahmud's attitude under the poets thoughts. From Firdousi's praises in “Shahname” about Sulton Mahmud's everyone feels that in the beginning the well-known poet had good relationship with Mahmud and also he wished that the people life will improve in all spheres of life. But unfortunately Mahmud didn't respect the poets opinions in his legacy, because he had the worst character and he felt himself as the greatest person. Indeed the people, who didn't find the poet meaning they behave themselves so cruel and unmoral as also they didn't understand “Shahname” deep meaning. Therefore they showed this poem to Sultan Mahamud in another and bed side. **Keywords:** Firdousi, Sulton Mahmud, Shahname, legacy, establishments, praises.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Чурғосиев Муллоаҳмадшох Чурғосиевич** – унвонҷӯи Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдулло Рӯдакӣ, тел.: + 992 93-601-59-01, e-mail: mullo.ahmad@mail.ru.

Сведения об авторе: **Джурғосиев Муллоаҳмадшох Джурғосиевич** – соискатель Института языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки, тел.: + 992 93-601-59-01, e-mail: mullo.ahmad@mail.ru.

Information about the author: **Jurgosiev Mulloahmadshoh Jurgosievich** – is a competitor of the Institute of the languages and literature by name Abuabdullo Rudaki of the Academy of Sciences of Tajikistan, phone: + 992 93-601-59-01, e-mail: mullo.ahmad@mail.ru.

ФОЛКЛОРШИНОСӢ

УДК:398(575.3)

ДУНӢИ РУБОИӢОИ ХАЛҚӢ

Фатҳуллоев С.

*Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло
Рӯдакии АИ ҚТ*

ДунӢи рубоиӢо чи дунӢи зебову марғуб аст. Дар ҳар мисраъ садои дил ва орзую умеди гӯяндаҳо бозгӯ шудаанд. Рубоӣ жанрест, ки дар фолклор ва адабиёти китобӣ мавқеи махсус касб кардааст. Ба қавли баъзе муҳаққиқин «рубоиро мардуми эронинажод, ниёғони халқи тоҷик офаридаанд» [1].

Кас меҳоҳад гаштаю баргашта рубоиҳоро хонад, то ин ки китоби сарнавишти худро варақгардон кунад. Айёми ҷавониро пеши назар эҳё намуда, аз зебоиҳои он баҳравар гардад. Забони рубоиӢо содаву фаҳмоанд. Ибораю таркибҳо аз ҳаёти ҳаррӯза гирифта шудаанд. Масалан дар ин рубоӣ омадааст:

*Ёракма бубин айлоқи боло рафтаст,
Ин қаҳра ба мо кардаст, танҳо рафтаст.
Гуфтам биравам, дар сари роҳаш тур кашам,
Моҳӣ шудасу таҳ-таҳи дарё рафтаст [3].*

Вақте хонанда калимаи «айлоқ»-ро меҳонад, манзараи кӯҳистони сард пеши назар ҷилвагар мегардад. Ҷойе, ки майсаҳои навруста мисли қолин заминро пӯшониданд. Гулҳои гуногун майли шукуфтан дошта, гулҳои ятимак (тағорашиканак, ҳавоборонак) аллакай ҳама ҷойро пур кардаанд. Табиат ҳам гӯё ба ҳоли ятимакҳо раҳм карда, онҳоро зуд ба олами ҳастӣ бароварда, чунин гуфтан меҳоҳад: «Чун ятим ҳастед, шумоёнро аз дигар гулҳо барвақттар ҳаст кардам, ки аз ҳаёт бештар баравар гардед». Бисёр ачиб аст, ки бузургсолон мо кӯдаконро аз чидани гулҳои ятимак манъ карда буданд: -Гулҳои ятимакро начинед, убол аст, -таъкид мекарданд онҳо. Ҳамаи ин гуфтаҳои калонсолон маънӣ ва мафҳуме дар замири доштанд. Дар онҳо ақидаҳои анимизмӣ аҷдодони мо таҷассум ёфтаанд, танҳо як калимаи «айлоқ» тахайюлотӣ бою рангинеро дар тафаккури кас бедор мекунонад...

Мисраи «Ин қахра ба мо кардаст, танҳо рафтаст» низ нозу итоби маъшуқаро ифода карда, ҳикоят аз ҳаёти воқеии деҳотиён менамояд. Дар тобистони тамуз деҳотиён чорвои худро ба айлоқ ронда, дар он ҷой муддати 4-6 моҳ зиндагӣ ба сар мебаранд. Ин анъана тайи садсолаҳо ба вучуд омада, ба ҳукми як амри ногузир даромадааст. Зиндагӣ (бигузор он кӯтоҳмуддат бошад ҳам) дар айлоқ нисбат ба деҳа ташвишу мушкilotи зиёде дорад. Албатта, зиндагӣ дар айлоқ саршор аз лаҳзаҳои романтикист, вале аз чунин лаҳзаҳо баҳравар шудан дар бадали талошу заҳмати зиёде муяссар мегардад. Нарафтани маъшуқа ба айлоқ сабабҳои воқеӣ дорад. Зиндагӣ дар айлоқ нисбат ба деҳа фарқ мекунад. Дар айлоқ ташвишу мушкilot хеле зиёд аст. Масалан, дар баландкӯҳҳо ҳамин, ки пораи абре пайдо шуд, ҳатман борон ва ё жола меборад. Омадани сел ҳам эҳтимол дорад. Дар чунин вазъият бояд нон ва хӯрок пухт. Шири аз чорвоҳо дӯшидаро пухта, ҳосилашро бояд ба даст оварда, ҳамаи онро ба деҳа фиристодан лозим меояд. Аз деҳа ба айлоқ боист озуқаворӣ интиқол дод. Хулоса, дар айлоқ ҳам зиндагӣ кайфияту камияти худро дорад, бинобар ҳамин на ҳар наварӯс тобу тоқати зиндагӣ дар айлоқро таҳаммул карда метавонад. Барои ҳамин наварӯс на танҳо ҳудаш, балки рафтани ҷавони дӯстдошташро низ раво намебинад:

-Гуфтам биравам, дар сари роҳаш тур бикашам.

Вале бунёди ҳама гуна оиладориро пуштувонаи иқтисодӣ ташкил менамояд ва ҷарҳи рӯзгорро фақат бо «ишқу ошиқӣ» гардонидан амрест муҳол. Аз ҳамин сабаб ҷавон алорағми майлу хоҳиши маъшуқааш ногузир азми сафари айлоқ кардааст:

«Моҳӣ шудасу таҳ-таҳи дарё рафтаст».

Дур аз шаҳр, дур аз деҳа дар доманаи кӯҳҳо зиндагӣ кардан имконият медиҳад, ки инсон ба афсункориҳои табиат аз наздик шинос шавад. Лаҳзае ҳам бошад, ташвишу саргардониҳои шаҳри пурғавғоро фаромӯш созад. Тамошои манзараҳои дилфиреби кӯҳистон эҳсоси зебоипарастии касро эҳё намуда, ба кас қувваю илҳом мебахшад. Ҳамин романтикаи айлоқ боис мешавад, ки иддае аз мардум зиндагӣ кардан дар онро дӯстдоранд. Сайру гардиш дар талу тепаҳои сарсабзи айлоқ касро ба вачд оварда, илҳоми шоиронаи ўро бедор месозад. Беихтиёр рӯбиҳо ба ёди кас меоянду инсонро эҳсосоти

ачибе фаро мегирад. Рубоиҳо ҳар як-як такрор ба такрор ба забон меоянд. Дар яке аз рубоиҳо қаҳрамони лирикӣ аз ишқи духтаре ба фиғон омадааст:

*Офтоби сари агба сияҳтобам кард,
Ишқи духтари мардум ба ин ҳолам кард.
Ишқи духтари мардум илоҳӣ сӯзад,
Охир ба балои бад гирифторам кард [4].*

Бале, чавон аз интизориҳои зиёд «сияҳтоб» шуда бошад ҳам, аз раъияш нагашта, аз «ба балои бад» гирифтор шуданаш ҳам наҳаросидааст.

Дар рубоии дигар қаҳрамони лирикӣ аз зебоии духтари мардум изҳори қаноатмандӣ карда, бехтарин сифатҳоро ба ӯ нисбат медиҳад:

*Офтоби сари агба сияҳтобум кард,
Ишқи духтари мардум ба ин ҳолум кард.
Хушрӯ духтари мардум, хушрӯ номакуш,
Хушрӯ қади болову лаби хандонакуш [5].*

Дунёи рубоиҳои халқӣ дунёи зебӣ ва зебопарастист, дунёест пур аз лаҳзаҳои гувории айёми чавонӣ, дунёест аз сӯхтану сохтанҳо дунёест аз бурду бохтҳо, дунёест чилвагоҳи ишқу ошиқӣ.

Фикру андешаҳои ошиқона, тасвирҳои шоирона ба рубоиҳо зебу фар бахшида онҳоро ба дилҳо наздик мегардонад. Агар гӯянда дар рубоӣ фикреро ифода карда бошад, пас гӯяндаи дигар мувофиқи завқи худ онро тағйир медиҳад. Масалан, рубоии зикраш дар боло рафтаре гӯяндаи дигаре ба ин шакл овардааст:

*Офтоби сари қалъа сияҳтобам кард,
Ишқи духтари мардум ба ин ҳолам кард.
Офтоби сари қалъа боби ману ту,
Як косада об бошаду ман бошаму ту [6].*

Тавре мебинем, ин рубоиҳо яке аз дигаре бехтару хубтар буда, дар онҳо ягонагии мазмун ва таносуби суҳан хуб риоя шудааст. Самимияти гуфтор дар онҳо ба ҳаддест, ки кас меҳонад онҳоро гаштаю баргашта вирди забон карда, кайфияти рӯҳӣ бардорад. Ба ҳавои ин қабил рубоиҳо мардум тайи ҳазорсолаҳо умр ба сар бурда, ба муроди дил расидаанд. Рубоиҳо занги дилро зудуда, орзуҳоро борвар мегардонанд. Дар рубоиҳо

эсосоти латифу гуворои инсонҳо мунъакис ёфтааст. Хусусияти дигари рубоиҳо аз он иборат аст, ки онҳоро метавон ба оҳанг даровард. Оҳанг ба рубоиҳо ҳозиба бахшида, таъсириҳои онҳоро афзуда, доираи густаришашонро тавсеа медиҳад. Рубоие нест, ки дар замиран оҳанг надошта бошад. Ҳамин оҳанг аст, ки ошиқонро ба коми дил мерасонад. Рубоиҳо дар ҳамаи рушду такомули худ мавзӯҳои муҳталифро фаро гирифтаанд. Дар бархе аз онҳо мавзӯҳои иҷтимоӣ ниҳоят тезу тунд таҷассум ёфтаанд. Чунин дар ин рубоӣ даврони Осиёи Марказиро истило кардани муғулҳо бағоят равшан ифода ёфтааст:

*Дар дашт будам, зилозили занг омад,
Шамшери муғул ба гарданам танг омад.
Мардбача будам, гурехтанам нанг омад,
Хуни ҷигарам ба ҳар сари санг омад [7].*

Ин рубоиро метавон як санади пураарзиши таърихӣ номид, зеро дар он муборизаи аҷдодони мо алайҳи муғулони ғосиб басо ғўё равшан нишон дода шудааст. «Мардбача будам гурехтанам нанг омад» гуфтани қаҳрамони лирикӣ ҳикоят аз он мекунад, ки мардуми бонангу номуси мо бар зидди муғулони истилогар то вопасин нафас ҷангида ватани аҷдодиамонро муҳофизат намудаанд. Ин қабил рубоиҳо аҳамияти калони тарбиявӣ дошта, дар қалби ҷавонон меҳри ватану ватандориро талқин мекунанд.

Китобнома:

1. Бертельс Е.Э. История персидско- таджикской литературы, / Бертельс Е.Э. -М., 1960.
2. Энциклопедияи советии тоҷик, ҷ. 6, - с 1257.
3. Н. Москва (феълан ноҳияи Ҳамадонӣ), Барот Нозимов < Вадуд Шарипов, 1965, муаллим.
4. Мастҷоҳи нав, 1961. Насриддинов Садриддин < Бобохонова Очакалон, 48-сола, бесавод.
5. Қ. Сафедорон, 1947, Н. Маъсумӣ < Раҳимов Халил, с/т 1917, босавод.
6. Қ. Пастигав, 1955, Р. Аҳмадов < Одинаев Давлат, с/т 1908, саводи арабӣ дорад, колхозчӣ.
7. Н. Ховалинг, 1950, Р. Амонов < Муқимов Сайид, с/т 1904.

ДУНӢИ РУБОИӢОИ ХАЛҚӢ

Дар ин мақола дар бораи рубоиҳои халқӣ мавқеъ ва густариши онҳо суҳан меравад.

Рубой жанрест, ки дар фолклор ва адабиёти китобӣ мавқеи махсус касб кардааст. Ба қавли баъзе муҳаққиқин «рубоиро мардуми эронинажод, ниёғони халқи тоҷик офаридаанд». Беҳтарин ва зубдатарин намунаҳои рубоиҳои китобиро дар эҷодиёти устод Абӯабдулло Рӯдакӣ дучор омадан мумкин аст. Маврид ба тазаккур аст, ки муҳит ва заминаи пайдоиши рубоиҳои халқӣ аз рубоиҳои китобӣ фарқ мекунад. Рубоиҳои халқӣ на дар пушти мизи таҳрир, балки дар чараёни қорҳои саҳроӣ, ҳашарҳои гандумдаравӣ, алафдаравӣ, чашну маросимҳои мухталиф бадохатан арзи вуҷуд кардаанд. Аз ин сабаб рубоиҳои халқӣ ба ҳаёт ва зиндагии мардум наздиктаранд. Дар онҳо арзу ниёзи ошиқони шайдо, дарду алами ғарибафтадагон ва амсоли он ифода ёфтаанд.

Калидвожаҳо: Адабиёт, фолклор, жанр, рубой, халқ, ишқ, бадохатан.

ПРЕКРАСНЫЙ МИР НАРОДНЫХ ЧЕТВЕРОСТИШИЙ (РУБОИ)

Четверостишие является поэтическим жанром распространившийся в фольклоре и письменной литературе ираноязычных народов то есть таджиков. По мнению выдающегося русского востоковеда Бертельса Е. Э. создателями жанра рубои являются непосредственно предки таджикского народа. Наилучшие образцы этого жанра можно встретить в творчестве корифея классической литературы Абуабдуллоха Рудаки, и других поэтов как Хаяма, Джами и др.

Классические четверостишия отличаются от народных тем, что последние имеют иную среду бытования. Они чаще всего исполняются экспромтом во время полевых работ, за жатвой хлеба, во время сенокоса (эти работы раньше производились вручную) и многочисленных празднеств. В четверостишиях в основном воспеваются любовные взаимоотношения лирических героев. В этой статье рассмотрены многообразие народных четверостиший и их популяризации. Таджикские народные четверостишия по своему

содержанию и форме исполнения очень схожи с русскими народными частушками.

Ключевые слова: литература, фольклор, жанр, рубаи, народ, любовь, экспромт.

THE WONDERFUL WORLD OF FOLK'S QUATRAIN (RUBAI)

Quatrain is known as a poetic genre spread in folklore and written literature of Persians, especially Tajik people. According to the outstanding Russian orientalist Bertels E.E. the creators of the rubai are ancestors of the Tajik people. The best examples of this genre can be found in the work of the creative activities of the classical literature as Abuabdulloh Rudaki and Khayyam, Jami, and other poets.

Classical quatrains are differ from folk songs and they have a different environment of being. They are most often performed offhand during fieldwork for the harvest of wheat, during collecting (these works were done earlier by hand) and numerous festivals. In this quatrain the lovers have the mutual relations of lyrical heroes. In this article the variety of folk quatrains in their content and from of performance are very similar to Russian folk songs.

Key words: literature, folklore, quatrain, genre, people, love, see.

Маълумот дар бораи муаллиф: Фатхуллоев Салоҳиддин - ходими пешбари илмӣи шӯъбаи фолклори Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ.

Сведения об авторе: Фатхуллоев Салоҳиддин - ведущий научный сотрудник отдела фолклора Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН Р.

About the author: Fathulloev Salohiddin – Leading Specialist of the Folklore Department of the Institute of Language and Literature by name Abuabdullo Rudaki of the Academy of Sciences of Tajikistan.

МАРСИЯСАРОӢ ДАР МАРОСИМИ МОТАМ

Мажнунов Абдуламин
Институти забон ва адабиёт ба номи Абӯабдулло
Рӯдакӣ АИ ҶТ

Матнҳои фолклориро бидуни расму ойин ва дигар анъанаи мардумӣ тасаввур кардан номумкин аст. Тибқи мушоҳидаҳо ва мутолиаҳо маълум гардид, ки дар гузашта тамоми анвои фаъолияти инсонӣ дар раванди расму ойинҳои мардумӣ мегузаштааст. Матнҳои фолклорӣ низ дар чараёни маросимҳо иҷро мешуданд, ё баён мегардиданд. Яке аз маросимҳое, ки аз замони қадим дар байни мардум роиҷ аст, маросими мотам мебошад. Дар байни ҳамаи мардумони олам, аз ҷумла тоҷикон, низ маросими мотам лаҳзаҳои намоиширо дар бар мегирад. Баробари ғавти шахси наздики хонавода, ҳешон доду ғиғон мебароранд, ғиряву нола мекунанд, сару рӯйи худро меҳарошанд ва дар ситоиши шахси ғавтида бо садои аламовар суҳанҳо меғӯянд, ки шунавандаро таҳти таъсири худ қарор мегирад.

Назари яғнобшинос Сайфиддин Мирзоев оид ба азодорӣ ва маросими мотами мардуми шимол ҷунин аст: “Дар баъзе ноҳияҳо дар ин маросим аҳли хонаводаи шахси ғавтида либосҳои азодориро аз тан бадар мекунанд ва либосҳои дигар мепӯшанд. Ин расм дар бархе аз ноҳияҳои шимолӣ Тоҷикистон «азобаророн» ном дорад. Дар Конибодом ва баъзе аз навоҳии атрофи он ин маросим пас аз чил рӯзи вафоти шахс одатан дар ҳонаи духтар ё ҳоҳари ӯ гузаронида мешавад” [4, 97].

Маросими мотам дар ҳар минтақа ба таври гуногун мегузарад. Дар ин мақола ба таври мухтасар масъалаи мавқеи марсия дар маросими мотами мардуми Бадахшон мавриди баҳс қарор дода мешавад. Дар вақти аз хона баровардани майит занҳо рақси сӯғвориро дар атрофи тобут иҷро менамоянд. Пешопеши тобут ду-се ҳофиз рубоб навохта месароянд. Аз паси онҳо тобутро мебаранд, аз қафои он мардҳо ва каме дуртар занҳо равона мегарданд. Занҳо то сари қабр нарасида бармегарданд. Мадеҳаҳои ва сурудҳои дар ҳонаи шахси

фавтида се шаби баъди дафн идома меёбад. Ҳофизон сурудҳои ғамангез месароянд. Ба ақидаи бархе аз донандаҳои расму оин ва маросимҳои мардумӣ, гӯё рӯҳ (ҷон) ба воситаи навои мусиқӣ аз он берун меояд ва ба олами малакут мепайвандад. Ва боз ақидае аст, ки ҳангоми фавти шахс аз хешу табор, агар гиряву нола карда ашки бисёр резанд, боиси ноободии макони охирати марҳум ва монеаи роҳи рӯҳи вай ба сӯи малакут мегардад. Онҳо маҳз, ғаму ғуссаи худро ба воситаи рақси мотам беовоз ифода мекарданд. Дар ноҳияи Шӯғнон ва Роштқалъа бошад, мадҳиясароӣ, одатан дар шаби дуом, ҳангоми ба ҷо овардани маросими чароғравшанкунӣ воқеъ мегардад. Дар шаби аввали азодорӣ ҳофизи мадҳияхон танҳо бо иҷозаи соҳиби азо як даври мадҳия аз ҷониби ӯ ба ҷо оварда мешудааст. Ин гуна суҳанҳо, ки баъдан дар қолаби назм гуфта шудаанд, онро марсия номидаанд. Фолклоршинос Асадулло Сӯфизода дар китоби «Фолклор-маҳзани суҳан» дар бораи сурудҳои мотам чунин қайд мекунад: «Оҳу ҳасрат ва дарду ғами одам дар сурудҳое, ки дар мавзӯи марг гуфта шуда, ҳиссиёти ашхоси мотамзадари ифода мекунанд, махсусан, диққатовар аст. Дар ин мавзӯъ суҳан гуфтан, чунон ки маълум аст, аз давраҳои қадим анъанаи ҳамаи халқҳои олам қарор гирифтааст» [5, 23].

Дар асл марсия ва марсиясароӣ дар байни тамоми халқҳои олам мавҷуд аст. Мутолиаҳо нишон дод, ки аз нахустин лаҳзаҳои ҷонсупорӣ то гузаронидани расму оинҳои дигаре, ки пас аз дафн баргузор мешавад, бо суҳанҳои оҳангдор, яъне марсия, нолиш қардан дар байни халқҳои гуногуни олам, аз ҷумла, тоҷикон мавҷуд будааст. Баргузориҳои маросими мотам на фақат дар байни халқҳои дигар, балки дар байни мардуми минтақаҳои Тоҷикистон низ тафовут дорад, ки дар ҳар кадоме марсия ба таври махсус ба кор бурда мешавад. Барои он ки асли мақсадро хубтар дарк карда бошем, дар бораи баъзе ҷиҳатҳои назарраси маросими мотами тоҷикон андешаҳои худро баён мекунем.

Маросими мотами тоҷикон марҳилаҳои гуногун дорад, ки ҳоло дар бораи баъзеи онҳо андаке ишорат мекунем [2, 48]. Муҳаққиқони тоҷик маросими мотамро ба се марҳила ҷудо кардаанд:

1. Марҳилаи аввал аз дуогирӣ, васиятгузорӣ ва видоъ бо бемор оғоз ёфта, баъд тағйир додани либос (аз тарафи хешу

табор), бо аломати андӯх навҳаву нидо бардоштан, хондани сурудҳои пурҳасрат, чамъ омадани зану мард дар ҳавлии мотамзадагон шурӯъ мешавад.

2. Дар рафти самаъ (садир) рафтан ё чор кашидан, дар ин маврид хондани суруд ва марсия ва ба амал овардани якчанд одатҳои анъанавӣ - бо фӯта миён бастан, гирди тобут суруд хонда рақсидан, худро азоб дода ғигон бардоштани мотамдорон, ба рӯй сиёҳии дег молидан, кушодану буридани гесу, давра кардани мурда, баровардани тобут, чанозахонӣ, ба қабр гузоштани майит аст.

3. Расму оинҳое, ки баъди дафн ташкил мекунанд: Бегоҳи се, Оши ҳафт ё бист, маросими либосшӯӣ, чилладорӣ ва чиллабардорӣ, ид кардан, сафедпӯшон, кабудпартоён ё азобаророн ва баъзе маърақаҳои динӣ, монанди «**Хатми Қуръон**» ва ғайраро иҷро мекарданд.

Дар замонҳои гузашта одамон маргро хости илоҳӣ ва натиҷаи таъсири қувваҳои ногаҳонӣ дониста, бо мақсади пеши роҳи онро гирифтанд, як қатор расму одатҳоро ба ҷо меоварданд. Чунончи барои аз бемор дур кардани зиён, таъсири қувваи бад ва ин гуна амалҳо, ки дар онҳо сабаби асосии ба фалокат дучор омадани беморро медиданд, одатҳои «кӯч-кӯч», «алас», «қирна» ва ғайраро иҷро мекарданд. Дар эҷодиёти даҳанакии халқ, марсияҳо аз тарафи модар, падар, хоҳар ва занони шахсони ғавтида суруда шудаанд. Омӯхтани маросими мотам ҳар минтақа ва таҳлили типологии он барои масъалаҳои рӯзгори гузашта ва пайванди он бо имрӯз равшанӣ хоҳад андохт. Барои инсон марг ду гуна мешавад, яке марги табиӣ ва дигаре марги ногаҳонӣ. Маросими мотам дар ҳар ду ҳолат хусусиятҳои махсуси худро дорад.

Марсияҳое, ки дар маросими мотам, чун суруди фалак иҷро мешаванд, асосан, аз номи замон гуфта шуда, дар онҳо модар, хоҳар ё ҳамсари марҳум навҳасароӣ мекунад. Вақте ки ягон кас вафот мекунад, марду зан дар ҳавлии ӯ чамъ шуда, канорагирӣ ва гардангирӣ мекунанд. Меҳмонҳо, агар хешовандони марҳум бошанд, ба наздики хонаи ӯ расидан ҳамоно овозандозӣ мекунанд. Овози онҳо бо овози занони дар азохонабуда ҷӯр шуда, як манзараи ғамангезро ба амал меоварад. Дар вақти канорагирӣ замон даст бар китфи ҳамдигар

гузошта, хислатҳои хуб ва некӣ марҳумро баёнкунон мегирянд. Азодорон номи азизи ғавтидаашонро (падар, модар, бародар ва ё фарзанди худро) зикр карда, дарду аламро аз дили пурдарди худ ҳолӣ мекунанд.

Онҳо тавассути марсия аз тақдири бадфарҷом нолида, аз шахси азизи худ ҷудо гаштанашонро бо сӯзу гудоз изҳор мекунанд. Чунончи, дар марсияи зерин зане аз ҷаври ғалак нолида, рӯзи сиёҳи ба сараш омадаро чунин тасвир кардааст:

Имсол ғалак ба мо чӣ дилсӯзӣ кард?

Шодира буриду ғам ба мо рӯзӣ кард.

Медӯхт либоси мардумиро ба сафед,

Навбат, ки ба мо расид сиядӯзӣ кард.⁴

Дар марсияи дигар мотамзадае, бо вучуди дили пурдард ва ҷигари пурхун доштан, худро тарзе вонамуд кардааст, ки рақибонаш ўро музтару очиз набинанд ва аз ҳоли зораш шод нашаванд:

Се моҳи муҳаррам аст, ман дар бандам,

Аз ҷати шарикон камар мебандам.

Гар гиря кунам, душманон шод шаванд,

Дорам дили пурхуну ба лаб меҳандам.⁵

Бахше аз ин марсияҳо аз номи шахсе гуфта мешавад, ки ўро аҷал дар камин аст. Гӯяндаи ағлаби чунин марсия низ хонумҳоянд, ки дар онҳо сухан аз забони шахси ба марги рӯ ба рӯ шуда меравад. Дар ин гуна марсияҳо сухан аз боби ночору нотавон будан дар назди аҷал, бурида шудани таноби умр, насиб нагаштани обу хоки ватан, бекасӣ, ҷудоии абадӣ ва ғайра меравад.

Оху ҳасрат ва дарду ғами одам дар сурудҳое, ки дар мавзӯи марг гуфта шуда, ҳиссиёти ашхоси мотамзадаро ифода мекунанд, махсусан диққатовар аст.

Марги бемаҳал, хусусан, ҷавонмарг шудан ба сари оила ғаму андӯҳи зиёде меорад. Бинобар ин, падар, бародар ва ҳешовандони марҳум дар васфи ў марсия мегӯянд. Марсияҳо одатан пас аз се - чор рӯзи дафни марҳум гуфта мешаванд.

⁴Гӯянда: Асадбеков Давлатбек, 1968, ноҳияи Роштқалъа, деҳаи Тусиён. Сабти А. Маҷнунов.

⁵ФШ1:3471,2 Роштқалъа, деҳаи Бартавдем, 1969, Ширин Бунёд < Давлатбеков Асадбек, 68-сола.

Шахсоне, ки марсия мегӯянд, аз давраи бачагӣ то ба камол расидани ҷавон сар карда, хулку хислатҳои беҳтарини марҳум ва орзуҳои амалӣ нашудаи ӯро то давраи нокомӣ ва ҷавонмарг шуданаш баён менамоянд. Дар марсия маъмулан сифатҳои беҳтарини марҳум аз тарафи гӯянда ба ёд оварда мешавад. Масалан, як банд аз марсияе, ки Тошмуҳаммад дар ҷавти фарзанди худ мулло Собир гуфтааст:

*Ҳамчун Яъқуб аз фироқат моҳи Канъони падар,
Булбули боғи Ирам, тӯтии газалхони падар.
Сунбули хушбӯи ман, ҳам мушку райҳони падар,
Эй, ҷароғи даргирони шамъи айвони падар,
Эй, ниҳоли нозпарвар, зеби майдони падар [6].*

Дар ин порча падар меҳрубони фарзанди азизи худро, ки риштаи ҳаёти вай аз ин дунё абадӣ канда шудааст, бо ибораҳои «булбули хушхони боғи Ирам», «Сунбули хушбӯӣ» ва ниҳоле, ки зеби майдон дорад, васф менамояд. Ҳеҷ кошонае нест, ки оқибат марг бар остонааш қадам нагузорад ва гарди андӯху хичрон бар ӯ наборад ва ҳеҷ қавме нест, ки дар марги азизону рафтагони хеш ва барои бузургдошти онон маросиме барпо накунад. Ин маросимҳо бар шаклҳои мухталиф дар марсияҳо бидуни донишони ин маросимҳо муҳол аст.

Як қисми дигари фолклори маросими мотамро сурудҳои таърихӣ (сурудҳои ғамангез) ташкил мекунанд. Дар назми халқӣ як навъ асарҳое ҳастанд, ки онҳо дар илми фолклоршиносӣ номи сурудҳои таърихиро ба худ гирифтаанд. Дар сурудҳои таърихӣ масъалаҳои иҷтимоӣ барҷастатар ифода гардида, нуқтаи назари халқ дар бораи ҳодисаҳои ҷамъиятии ҳаёт ва амалиёти таърихӣ ашхоси ҷудогона инъикос меёбанд. Қисме аз қаҳрамонони сурудҳои таърихӣ сардорони шӯришҳои халқиянд, одамонеанд, ки дар роҳи мубориза барои озодӣ ва истиқлолияти халқ чони худро фидо кардаанд.

Дар назми халқӣ як навъ асарҳое ҳастанд, ки онҳо дар илми фолклоршиносӣ номи сурудҳои таърихиро ба худ гирифтаанд. Сурудҳое, ки оид ба «Шӯриши Усмон» мебошанд, низ ба воқеаи муҳими таърихӣ ба шӯриши деҳқонон, ки дар охири солҳои 1920 бо сардории Усмон ба муқобили амир ва маҳали бекнишини Қаротегин ба вучуд омада буд, бахшида шудаанд.

Халқи меҳнаткаши Қаротегин дар бораи Усмон ду суруд эҷод кардааст, ки ҳарду дорои оҳангу услуби марсия буда, басе ғамангез бо дарду алам ва нафрату адоват нисбат ба золимони замони амирӣ гуфта шудаанд:

*Ин кӯтали Файзобод сар кард, Усмонҷонуме,
додарҷонум-ой!
Дар вақти саҳар ҷанг андохтай, Усмонҷонуме,
додарҷонум-ой!
Ҷанге кардаю газо- газое кардане,
Усмонҷонуме,
Бо шашпар зада дилиа адое кардане,
додарҷонум-ой!
Бо ханҷар зада макиа хатое кардане,
додарҷонум-ой!
Бо шамъу чароғи лав-лави резаи кардане,
Усмонҷонуме,
Дар тағи бедои қатор гумаи кардане,
додарҷонум-ой!
Дар ов мерава чакмани моҳут дорае,
додарҷонум-ой!
Дар даштаки Янғолик гӯраи кардане,
Усмонҷонуме,
Дар Қаротегин сағири гириҷи дорае
Усмонҷонуме, додарҷонум-ой [1, 116].*

Аз ҷумла, сурудҳое, ки диққати аҳли ҷамъиятро ба худ кашида, ба дили мардум таъсир гузоштаанд, ба ганҷинаи эҷодиёти халқ ниғаҳ дошта шудаанд.

Асари Ҳабибулло Назаров «Дар ҷустуҷӯи Карим Девона» яке аз асарҳои намоёни адабиёти саветии тоҷик мебошад. Нависанда дар пайи ҷустуҷӯи шоири гумноми халқӣ як асари бадеӣ-тадқиқотӣ ба амал овардааст. Дар ин асар чанд марсияи ғамангези шоири халқӣ Карим Девона, ки бо як сӯзу гудоз суруда шудаанд, оварда шудааст. Ҳамаи марсияҳо аз номи ҷавоне, ки дар сари чорсӯ чун оҳуи захмдори ба хоку хун ҷӯлида ба хангоми назъи ҷон бо модару падар, хоҳару бародаронаш хайру хуш мекунад, гуфта шудаанд, ки ин лавҳаи ниҳоят аламангез аст. Ҷавони ба хун ҷӯлидаю чун лола рангин гардида аз умри бебақо, аз давраи фиребгарону қаллобон ва зулму

ситам, аз ғаму кулфат, аз умри хазонгардидаи худ бо дили пурҳасрат шикоят кардааст, ки ин мисраъҳо далели он мебошанд:

*Ба умри бебақо имрӯз чун булбул зор менолам.
Дилам хуноби ҳасрат шуд, ба кӯи ёр менолам,
Кучо шуд волидам имрӯз, бар хок сина мемолам,
Барои дӯстонам монд номам ёдгор имрӯз
Ки ман дар қайғуи чонам, халоиқ бар сарам гавго,
Ба баҳри нестӣ Абдулмаҷид аз олами сахро,
Ки марҳум аз гулу гулишан, чу булбул дар чаман шайдо,
Ба умри хаста менолам Карим дар кӯи ёр имрӯз [3, 66].*

Шоир худро ба он булбуле, ки ба ёди гул дар фиғон аст, нисбат дода, аз умри кӯтоҳу зуд хазонгардидаи худ нолидааст. Ҳоло аз кучо будани Абдулмаҷидро муайян намудан имконият надорад. Ғайр аз ин, шеърӣ бо сарлавҳаи «Нолаи модар», ки дар вафоти Абулмаҷид гуфта шудааст, бисёр аламовару барҷаста ба назар мерасад. Ин оҳу фиғон ва нолаи дилхарош хусусияту рӯҳияи шарқӣ дорад ва хоси мардони Машриқзамин мебошад. Ин нишона дар тамоми жанру намудҳои назми шифоҳӣ ҳувайдост. Мо дар боло қайд кардем, ки як гурӯҳи марсияҳои халқӣ ба фарзандону хешон бахшида шудаанд. Намунаи беҳтарини чунин марсияҳо марсияи «Абдулмаҷидчо нам балам» мебошад, ки аз тарафи модар суруда шудааст. Ҳангоми ғавти ҳар инсон, дар ҳар синну сол, наздикон ҳатман садо бароварда бо суҳанҳои ғамангез майитро ситоиш мекунам.

Яке аз навҳои суруд мадҳия ё «мадо», «марсия» мебошад, ки он на фақат дар таъйин намудани паҳлӯҳои гуногуни ҳаёти маънавӣ ва фарҳангии аҳолии навоҳии Кӯхистони Бадахшон чун як манбаи муҳим нақше дорад, балки аз таҳқиқ ва баррасии он маълум хоҳад гашт, ки аҳолии ин вилоят аз ҷумлаи халқҳои воқеии ориёнасл будааст. Аксарияти гӯяндагони марсия ё суруди ғамангез мардҳо ҳастанд, синни гӯяндагони марсия аз 35 сол боло аст. Суруд мусиқӣ дар ҳонаи шахси ғавтида се шаби баъди дафн идома меёбад. Ҳофизон сурудҳои ғамангезро дар рӯзи мотами шахси ғавтида месароянд. Инро «қасоид», «маддохӣ» ва хонандаи онро дар Ишқошим «қасидахон» дар Рӯшону Шугнон «маддохон» меноманд.

Китобнома:

1. Асрорӣ В., Амонов Р. Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик. / В. Асрорӣ, Р. Амонов. - Душанбе: Маориф, 1980. -287с.
2. Дастуруламал оид ба ҷамъ кардани эҷодиёти даҳанакии халқ. Дар зери таҳрири Амонов Р. Сталинобод, 1960 с.
3. Карим Д. Сатрҳои оташин. / Д. Карим. - Сталинобод, 1961. -100 с.
4. Мирзоев.С.Суннатҳои маҳаллии мардуми Яғноб / С. Мирзоев.-Душанбе: Деваштич, 2007.
5. Сӯфизода А. Фолклор - маҳзани сухан. / А. Сӯфизода. - Душанбе: Адиб, 2007, -112 с.
6. ФФУ. Материалҳои Панҷакент, Ҳақдодова Бибимоҳ, соли 1894. дар деҳаи Порвен таваллуд шудааст.

МАРСИЯСАРОӢ ДАР МАРОСИМИ МОТАМ

Дар замонҳои гузашта одамон маргро хости илоҳӣ ва натиҷаи таъсири қувваҳои ногаҳонӣ доништа, бо мақсади пеши роҳи онро гирифтанд, як қатор расму одатҳоро ба ҷо меоварданд. Аз баррасии мавзӯи ҷавоб бармеояд, ки марсия на фақат дар маросими мотам мавқеи муҳим дорад, балки он авзои рӯҳи муносибатҳои гуногуни одамонро ба маросим алаҳхусус, ба марҳум, ашхоси азодор барҷаста ифода мекунад. Чанде аз сурудҳои мансуби он, ба дигар расму оин, маросимҳои анъанавии мардумӣ бевосита дар алоқамандии зич қарор дошта, аз онҳо эҳсосоти нозуки мардумӣ ба зухур омада, шавқу нияту матлабашон баён меёбад ва ба воситаи онҳо пос доштани расму оинҳои ҷудогонаи ниёгон тарғиб мешавад.

Вожаҳои калидӣ: мотам, марсиясароӣ, марҳум, ашхоси азодор, расму оин.

ЭЛЕГИЯЧТЕНИЕ В ТРАУРНЫХ ОБРЯДАХ

В древние времена большое количество людей знали смерть как творение Бога, а также разные ритуалы, а также круглый стол, лопату, прогулку и пели разные ритмы. Мы можем сделать вывод, что скорбные песни используются не только и имеют важное место в печальных церемониях, но также используются в психологических отношениях людей церемонии и посвящены умершему человеку. Некоторые из этих видов

песен известны как традиционный значимый из наших людей, которые ведут высокие чувства и интересы идентифицируют племенных. Поэтому мы должны сохранить наши церемониальные песни и все традиционные вещи и передать их следующему поколению.

Ключевые слова: трагедия, траурные песни, умерший человек, печальные люди, обычаи и традиции.

MOURNFUL SONGS

In ancient time a large number of people knew death as the God's creation and they different rituals as well as a round table, a spade, a walk-in, and sang various rhythms. We can make a conclusion that mournful songs is not only used and has the important place in mournful ceremonies, but also used in psychology relationship of people of ceremony and dedicated to the died person. Some of these kinds of songs are known as a traditional significant of our people, which conduct the high feelings and interests of identify tribal. Therefore we should save our ceremonial songs and all traditional things at all and gave them to the next generation.

Keywords: tragedy, mourning songs, died person, sorrowful people, customs and traditions.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мажнунов Абдуламин – мудири шуъбаи фолклори Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илми филология, тел.: + 992 93 564 81 28, e-mail: majnunov-1001@mail.ru.

Сведения об авторе: Маджнунов Абдуламин – заведующий отделом фольклора Института языка и литература имени Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук, тел. : + 992 93 564 81 28, e-mail: majnunov-1001@mail.ru

About the author: Majnunov Abdulamin – is head of the Folklore Department of the Institute of the languages and literature by name Abuabdullo Rudaki of the Academy of Sciences of Tajikistan, candidate of Philology Sciences, phone.: + 992 93 564 81 28, e-mail: majnunov-1001@mail.ru

СУННАТҲОИ НАВРӢЗӢ

Тӯраев Б.Б. (Бузургмехр)

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АИ ҶТ

Наврӯз аз куҳантарин ва муқаддастарин ҷашнҳои миллии тоҷикон ва сойири кишварҳои форсизабон ба шумор меравад ва аз миёни идҳову ойинҳои суннати ориёиамон, ба мисли Меҳргон, Сада ва ғайра бо шукуҳу шаҳомати малакутии худ фарқе хоса дорад.

Ҷашни Наврӯз дар замони қадим дар тамоми паҳнои Ориёно, яъне дар давлати Модҳои қадим, Порт (Парфия), Хоразм, Суғд, Бохтар, Сакстон, Порс ва хосатан дар замони импротурии бузурги Ҳахоманишиён ва Сосониён (зиёда аз 400 сол) ва ҳатто берун аз он, дар кишварҳои дар вақташ тобеи Ҳахоманишиён ва баъдан тобеи импротурии Сосониён – нимҷазираи Араб, Миср, Ошӯр, Бобул, Африқои Шимолӣ, Юнон, Рум, Арманистон, Чин, Ҳинд ва Турон (Сибири Шарқӣ) бо тантана ҷашн гирифта мешуд ва дар рӯзи Наврӯз аз тамоми Ориёно ва аз кулли марзҳои тобеи импротурҳои ориёи Ҳахоманишиҳо ва баъдан Сосониён бочу хироч ва тӯхфаҳо ба дарбори шоханшоҳи замин ба Истаҳр (Шероз) – маркази Порс ворид мешуд. Баъдан ин ҷашнро аз тоҷикон, яъне порсиён туркҳо (туркманҳо, озариҳо) ва муғулнажодони туркизабоншудаи тотор, ўзбек, қирғиз, қазоқ ва ғайра мерос гирифтанд ва то ба имрӯз дар байни ин қавмиятҳои ғайриориёӣ низ Наврӯз ба таври хоса ҷашн гирифта мешавад. Дар Арманистон ва Қарсқоз ва Озорбойҷон низ ба Иди Наврӯз эҳтироми хосае доранд [3, 3-5].

Хушбахтона, ҷашни Наврӯз ҷой ва мақоми аслии ва азалии худро аз нав соҳиб шуд ва аз гузашта зиёд имрӯз бо қарори ЮНЕСКО дар тамоми кишварҳои рӯйи олам, яъне дар тамоми кураи Замин ҳамчун иди муқаддас ва осмонӣ ҷашн гирифта мешавад. Дар ҷаҳонишавии Ҷашни Наврӯзи оламафрӯз 26 – феввали соли 2010 дар Ассамблеяи генералии СММ пеш аз ҳама хидмати Раисҷумҳури мӯҳтарами мо Ҷаноби Олӣ Эмомалӣ Раҳмон ва сарони кишварҳои ҚИ Эрон, ҚИ Афғонистон, Туркманистон ва Озорбойҷон хеле калон аст.

Чуноне ки мушоҳида мешавад, Наврӯз чашни басо зебо ва кудсиест, ки аз оғози офариниш то зуҳури дини мубини ислом ва аз оғози дини ислом то ба имрӯз, яъне дар тӯли зиёда 1400 сол ин чониб бо як меҳру муҳаббати ниҳоят хосу самимӣ ва бо дилу чон истиқбол ва чашн гирифта мешавад. Бале, агар чашни Наврӯз як базму сур ва як иди бузургу осмонии муқаддас намебуд онро тамоми азизу авлиёҳо, инсонҳои комил, орифони вораста, уламову фузало ва удабову шуаро аз замони одамушшуаро Рӯдакӣ то ба имрӯз, яъне хосатан 1400 уламо, шуаро ва авлиёаллоҳ қадасаллоҳу сирруҳу руҳул – азиз васфу ситоиш намекарданд.

Наврӯз ин рӯзи оғози офариниш (Дар Куръони Маҷид рӯзҳои офариниш, ки 6-рӯз аст дар сураҳои шарифи «Аъроф, Ояи 54», «Юнус, Ояи 3», «Худ, Ояи 7», «Фурқон, Ояи 59», «Қоф, Ояи 38», «Сачда Ояи 4», ва сураи шарифи «Фуссилат», баён шудааст, С.Б.Б.), рӯзи Хилқати Ҳазрати Одам (ъ-с), рӯзи пирӯзии равшанӣ бар торикӣ, рӯзи вусъатёбии замин, рӯзи таҷдиди оини яздопарастӣ, рӯзи нигоҳи гарму нарми Хуршед, рӯзи оғози соли нав ва эътидоли баҳор, рӯзу соатҳои оғози розгӯйҳои булбул ба гӯши гул, баробарии шабу рӯз, рӯзи фуруд омадани фуруҳарҳо (фариштаҳо, малоик), рӯзи шодӣ, рӯзи шаккаршикани, рӯзи додгарию адолат, рӯзи ғалабаи некӣ бар бадӣ, яъне мағлубияти аҳримани зишт, рӯзи парвоз ба осмонҳо, рӯзи сулҳу ошӣ, рӯзи ба тахти адлу дод нишастани Ҷамшедшоҳи Пешдодӣ, рӯзи ҷуфтбаророни марди деҳқон ва донаҳои умед пошидани кишоварзон, рӯзи поении сармову оғози гармо, чашни поении хушксоливу оғози неъматҳои фаровон, рӯзу соатҳои бедории набототу кулли махлуқот, рӯзи тақсими некбаҳтӣ, рӯзи нигаристани Кайхусрав дар «Ҷоми Ҷаҳоннамо», рӯзи чашни раҳойи аз «Тӯфон»-и Ҳазрати Нӯҳ (ъ-с), рӯзи ёфт шудани ангуштари Ҳазрати Сулаймон (ъ-с), рӯзи ба тахти шаҳаншоҳӣ нишастани Ҳушанги Пешдодӣ, рӯзи ба тахт нишастани Фаридуни ҳумоюннаҷоди фархундапай, рӯзи тавлиди Ҳазрати Исмоили Забехуллоҳ (ъ-с), рӯзи ба маснади вилоят ва хилофат нишастани ҳазрати Мавло Муртазо Алӣ саломуллоҳ ва рӯзи шукргузориҳои бе ҳаду ҳисоб ба даргоҳи Қозиюлҳочот аст.

Чашни Наврӯз дар даврони исломӣ ҳам хеле хубу шоиста чашн гирифта мешуд ва иди Наврӯзро амирону хулафои ҳукуматҳои Уммави, Аббосӣ, Дайламиҳо, Сомониён, Ғазнавиҳо, Салҷуқиҳо, Хоразмшоҳиён, Элхонон, Сафавиҳо, Афшориҳо, Зандиҳо, Қочориҳо, Дуррониҳо, ҳукумати Носируддиншоҳ ва пас аз Қочория бо тантана истикбол мегирифтанд. Устои зиндаёд Садриддин Айнӣ дар «Ёддоштҳо»-и худ қайд мекунад, ки дар Бухорои Шариф Иди Наврӯзро дар «Наврӯзгоҳ»-и мирӣ, яъне дар майдони берун аз шаҳр бо тантана чашн мегирифтанд ва он рӯз мардум либосҳои сабзу арғувонӣ пӯшида шодӣ мекарданд, хонаву ҳавлиҳои худро рӯбучин мекарданд ва ба якдигар шириниҳо тақдим карда обпошӣ ҳам мекарданд.

Абӯрайҳони Берунӣ роҷеъ ба Наврӯз ва иртиботи он бо ислом хотирнишон кардааст, ки Абдуссамад бинни Алӣ (р) ривояте ба ҷадди худ Ибни Аббос онро мутааллиқ медонад. Ривоят кардааст, ки дар Наврӯз ҷоми симине, ки пур аз ҳалво буд, барои Ҳазрати Пайғамбар (с) армуғон оварданд ва он Ҳазрат (с) пурсиданд, ки ин чист? Гуфтанд: - Имрӯз рӯзи Наврӯз аст. Пурсиданд, ки Наврӯз чист? Гуфтанд: - Иди бузурги эронӣ аст ва қавми Салмони Форс ин рӯзро ид кунанд. Он Ҳазрат (с) фармуданд: - Оре, дар ин рӯз буд, ки Худованд аскараро зинда кард. Пурсиданд: - Аскара чист? Он Ҳазрат (с) фармуданд: - Аскара ҳазорон мардуме буданд, ки аз тарси марг тарки диёр карда ва сар ба биёбон ниҳоданд ва Худованд ба онон гуфт: «- Бимиред», мурданд. Сипас Худованд ононро бо яди қудрати хеш зинда кард ва абрҳоро амр фармуд, ки ба онон биборанд. Аз ин рӯст, ки пошидани об дар ин рӯз расм шуда. Пас аз он ҳалво тановул карда ва ҷомро, ки пур аз ҳалво буд, миёни асҳоби кироми худ қисмат карда гуфтанд: «- Кош, ҳар рӯз барои мо Наврӯз бувад» [2, 84-96].

Устод Саид Нафисӣ менигорад: «Дар давраи хилофати Бани Аббос, махсусан, дар замоне ки вузарои эронӣ, аз ҷумла Бармакиён ба сари қор буданд, Наврӯз дар дарбори эшон шукӯҳи хоса дошта ва дар адабиёти он замон, хоса дар осори Ҷоҳиз ва бештар дар «Китоб-ул-маҳосин ва-л-азод»-и мансуб ба ӯ, дар ашъори суҳансароёни маъруфи дарбори Бағдод ва бештар аз ҳама Абӯнӯвос ва Бӯхтурӣ ишораи бисёр дар шукӯҳ ва замони Наврӯзу Меҳргон дар ин давра ҳаст».

Ҳамчуни дар китоби муътабари Абӯусмон Ҷоҳиз «Ал-Маҳосин ва-л-азод» (чопи Миср, сах. 238) манқул аст, ки дастае аз деҳгонони эронӣ ба Ҳазрати Алӣ ибни Абӯтолиб саломуллоҳ чомҳои симини хабис (хурмои бо равшан омехташуда, яъне чанголи) ба ҳадя бурданд. Ҳазрат пурсиданд, ки ин чист? Гуфтанд: - Ҳадоёи Наврӯзӣ аст. Фармуданд: Ҳар рӯз Наврӯзи мост. Ва хабисро тановул фармуд ва ба ҳозирон низ доду чомхоро дар байни муслимин тақсим фармуд ва онҳоро ба ҷои хирочи деҳгонони мазбур ба ҳисоб овард. Баъдҳо дар асри Хучҷоҷ ибни Юсуфи Сақафӣ, ки бар Ироқайн ҳукумат дошт (солҳои 72-95 ҳ.қ.) тақдими ҳадяҳо ва тӯхфаҳо дар Наврӯз ва Меҳргон ба ҳукми анъанаи расмӣ мушаххас гардид. Ин расми неки ҳадяи шириниҳо ва нону намак то замони хилофати Амр ибни Абдулазиз (99-101ҳ.қ.) идома дошт. Ин халифаи нақор дастури ҷилавгирии онро дод («Таърих-и тамаддуну-л-исломӣ» ҷ.2, сах. 22).

Ҳамчуни Имом Содиқ мефармоянд: «Наврӯз рӯзи некуист барои ҳама қорҳо, хариду фурӯш, ғарси (қоштани) ашқору зироат ва ғайра, Исмоил алайҳиссалом – фарзанди Иброҳим алайҳиссалом дар ин рӯз ба дунё омад» («Биҳору-л-анвор», ҷ.14, Амину-з-зарб с.206).

Дар «Таърихи Бағдод» (ҷилди 13, с.326 ва «Бадеъу-л-луғот», с.148) ривояте омада, ки Нӯмон ибну-л-Марзбон Ал-форсӣ (ҷадди Ҳазрати Имом Абӯҳанифа – соҳиби мазҳаб) хидмати Ҳазрати Алӣ саломуллоҳу алайҳ дар рӯзи Наврӯз полуда овард. Ҳазрати Амиралмӯъминин Алии Муртазо саломуллоҳ фармуданд: «Ҳама рӯзхоро Наврӯз барои мо қарор диҳед».

Дар китоби «Ал-Иқду-л-фарид» (ҷ.1, с.294) омада, ки саҳобаи гиромии Ҳазрати Расулulloҳ (с) Ибни Аббос, ки аз ривоеҳои ҳадис буд ва фақеҳи машҳур рӯзи Наврӯз дар Шом назди Муовия меравад ва Муовия барои ӯ Ҳадоёи зиёде ба муносибати Наврӯз мефиристад ва ӯ қабул мекунад.

Ризо Шаъбонӣ дар «Одоб ва русуми Наврӯз» бо далелҳои хеле зиёде дар даврони исломӣ нуфузу шухрати беандоза доштани ҷашни Наврӯзи оламафрӯзро исбот кардааст [9, 20 - 24].

Шайх Аббоси Қумӣ дар «Мафотиҳ-ул-ҷинон» оварда: «Ва аммо аъмоли иди Наврӯз! Пас чуни наст, ки Ҳазрати Имом Ҷаъфари Содик саломуллоҳ ба Муалло ибни Хунайс таълим фармуда, ки чун рӯзи Наврӯз шавад ғусл кун ва покизатарин чомаҳои худро бипӯш ва аз бехтарин бўйҳои хуш худро хушбӯй гардон ва дар он рӯз рӯза бидор. Пас чун аз намози зӯҳр (пешин) ва аср (намози дигар) ва нофилаҳои он фориғ шавӣ чаҳор рақъат намоз (бо ду салом) бигзор. Баъд аз намоз сачдаи шукр бирав ва ин дуъоро бихон ...» (ҳамин матлаб дар китоби «Васоил», таъби чадид, ҷ.2, с.960 ва дар китоби Ризо Шаъбонӣ «Одоб ва русуми Наврӯз» с. 187-188 низ муфассалан омадааст) [9, 187 - 188].

Аз он садҳо далел як далели қотеъи дигар ин аст, ки Шайх Абдурахмони Суютӣ нақл мекунам, ки ҳини ки рӯзи Наврӯзи оламафрӯз назди Мавло Алӣ саломуллоҳ ширинӣ оварданд, ишон таъбире хуб (ба монанди «Ҳар рӯзатон Наврӯз бод!») гуфтанд, ки он чуни наст:

«-Наврӯзул-ано кулла явмин» яъне: - Худоё ҳар рӯзи маро Наврӯз бигардон. Ин таъбирро аз Ҷалолиддини Суютӣ пештар Аллома Фирӯзободӣ (724-817) дар китоби худ «Қомус-ул-муҳит» қайд кардааст.

Гузашта аз ин дар осори тамоми классикони адабиёти оламшумуламон оид ба Наврӯз меҳрномаҳои беназирро мушоҳида мекунем. Муҳаққиқи варзидаи риштаи

Шайх Саъдӣ (р) дар «Ғулистон» хеле аҷиб аз Наврӯз суҳан кардааст: «- Фарроши боди сабо фарши зумуррадӣ мегустарад ва дояи баҳорӣ баноти набот дар шаҳди замин мепарварад ва дарахтон ба хилъати Наврӯзӣ қабои сабз варақ дар бар мегирад...».

Алии Шариатӣ фалсафаи Наврӯзро чунин баён медорад: «... Аммо эҳсос такрорро дӯст дорад, табиат такрорро дӯст дорад, ҷомеа ба такрор ниёзманд аст, табиатро аз такрор сохтаанд, ҷомеа ба такрор нерӯманд мешавад, эҳсос бо такрор ҷон мегирад ва Наврӯз достони зебоӣ аст, ки дар он табиат, эҳсос ва ҷомеа ҳар се даст андар коранд...» [5, 68- 71].

Фасли сармо ҳам меравад ва хуршед аз равзанаи абрҳои найсонӣ ба мо салом мегӯяд ва бо хондани зебову рӯи сурху гарми хеш ба яқояки мо муждаи баҳор медихад, яъне Наврӯз фаро мерасад. Ба қавли Ҳазрати Мавлавӣ Ҷунунӣ:

Бишқуфад фардо ба чандин ранг гулҳо дар баҳор,

*Чуръанӯшон булҷаҷоиб масту муғмо дар баҳор.
Субҳгоҳон гунҷаи ҳар гул табассум мекунад,
Бар сари ҳар гунҷае як мурғи хоно дар баҳор...* [6, 34 -35].

Китобнома:

1. Байтбараки Наврӯзӣ. Наврӯзӣ Байтбарак. -Душанбе: Меҳвар, 2012, -206 саҳ.
2. Берунӣ, Абурайҳон. «Осор-ул-боқия». / Абурайҳон Берунӣ. -Душанбе: Ирфон, 1990, - 430 саҳ.
3. Бузургмеҳр С.Б. Наврӯз чашни қудсист // «Илм ва ҳаёт» №3-4, с.1995.
4. Бузургмеҳр С.Б. Наврӯзи марзи Яғноб // «Ошно», - Техрон, 1374 (1996).
5. Бузургмеҳр Бурҳониддин. Наврӯз дар «Форснома»-и Ибни Балхӣ/Гулчини суҳан (Маҷмӯаи илмии кафедраи забони тоҷикии ДДОТ ба номи С.Айнӣ) / Бузургмеҳр, Бурҳониддин.- Душанбе, 2012.
6. Дастовези Наврӯзӣ./Маҷмӯаи ашъори наврӯзии адабиёти классики тоҷик /Нашрияи «Сарват», -Душанбе, 1991, 63 с.
7. Дастури Наврӯзӣ. Дастури методӣ-таълимӣ роҷеъ ба таҷлили чашни ҷаҳонии Наврӯзи Аҷам.-Душанбе: ДМТ, 2012, - 304 с.
8. Наврӯзи мо. Маҷмӯаи илмии наврӯзӣ /Душанбе: Меҳвар, 2012, -208 с.
9. Ризо Шаъбонӣ. Одоб ва русуми Наврӯз. Пажӯҳишгоҳи фарҳанги форсӣ-тоҷикии Сафорати ҶИ Эрон дар Тоҷикистон, Чопхонаи «Пайванд», чопи дуввум / Шаъбонӣ Ризо.- Душанбе, 2011, 259 с.

СУННАТҲОИ НАВРӢЗӢ

Чашни Наврӯз аз куҳантарин ва муқаддастарин чашнҳои миллии тоҷикон ва сойирӯи кишварҳои форсизабон ба шумор меравад ва аз миёни идҳову ойинҳои суннати ориёиамон, ба мисли Меҳргон, Сада ва ғайра бо шукуҳу шахомати малакутии худ фарқе ҳоса дорад.

Дар мақола муаллиф оид ба масъала пайдоиш ва тақомули суннатҳои наврӯзӣ дар байни мардум андешаҳои ҷолибе баён намудааст.

Вожаҳои калидӣ: ҷашни Навруз, дин, ойин, баҳор, фарҳанг, даврони исломӣ, суннатҳои Наврӯзи, донишмандони исломӣ, қадимтарин ҷашни мардуми тоҷик.

ТРАДИЦИЯ НАВРУЗА

Навруз один из древнейших праздников таджикского народа и народов иранского происхождения до исламского, который празднуется с великолепием и доблестью даже после распространения ислама и до сегодняшнего дня

Навруз праздник объединения и единения народов, радости, мира, безопасности, понимания между природой и людьми. более подробно о празднике Навруз написано в статье автора.

Ключевые слова: Наруз, религия, ислам праздник, весна, культура, традиция, древнейших праздников, таджикского народа.

THE TRADITIONS OF NAWRUZ

Nawruz is one of the oldest holidays of Tajik people and also Iranian origin to the Islam, which is celebrated with splendor and prowess even after the spread of Islam and till nowadays.

Navruz is a festival of unity and unity of people, joy, peace, security, understanding between nature and people. More details about the holiday Navruz written in the author's article.

Keywords: Navruz, religion, Islam, holiday, spring, culture, tradition, oldest holiday, Tajik people.

Маълумот дар бораи муаллиф: Тураев Бурхониддин – номзади илми филология, ходими пешбари илмии Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АИ ҶТ, тел: (+992) 93-522-38-00.

Сведение об авторе: Тураев Бурхониддин – кандидат филологических наук, ведущий научный сотрудник Института языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки АН РТ, тел: (+992) 93-522-38-00.

About the author: Turaev Burhoniddin – candidate of philological sciences, leading researcher at the Institute of Language and literature named after Abuabdullo Rudaki of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, phone: (+992) 93-522-38-00.

УДК:398(575.3)

ХАЙЁМХОНӢ

Мустафо Бобохонӣ

Донишгоҳи миллии Тоҷикстон

Хайёмхонӣ яке аз гунаҳои мусиқии Бушеҳр (шаҳре дар ҷануби Эрон дар канори Халиҷи Форс) аст, ки дар базмҳо ва маҷлисҳо ва ҳамнишиниҳои шабона ва ба таври кулӣ маҳфилҳои шодӣ ва саргармӣ ба сурати ҷамъӣ ва гурӯҳӣ иҷро мешавад. Ин гунаи мусиқиро бад-он сабаб «хайёмхонӣ» ва ё «хайёмӣ» номидаанд, ки дар он аз рубоиёти Ҳаким Умари Хайёми Нишопурӣ истифода мешавад [37, 81; 4, 29]. Албатта, Хайёмхонӣ сирфан хондани шеърҳои Хайём нест, балки дар он, аз шеърҳои шоирони дигар низ истифода мешавад [37, 82]. Бо ин тавзеҳ, ки маъмулан бархе аз матнҳои кӯҳани форсиро аз рӯйи асар меҳонанд ва гоҳе соз ва мусиқӣ низ бо он ҳамроҳ мекунанд, ҷунонки гунаҳое монанди «Шоҳномахонӣ», «Ҳофизхонӣ», «Маснавихонӣ» ва «Бедилхонӣ» дар миёни форсизабонон аз қадим роиҷ будааст ва айнан ҳамон матнро меҳонанд. Аммо Хайёмхонӣ фақат номи Хайёмро бар худ дорад ва дар он ба ғайр аз чанд рубоии Хайём, рубоиҳо ва ё шеърҳои маҷҳул-ул-муаллиф ва ё шеърҳое аз Ҳофиз ва Саъдӣ ва Ҳоҷа Абдуллоҳ Ансорӣ ва ғайраро низ меҳонанд. Албатта, ҳамаи шеърҳое, ки истифода мешавад бар вазни ҳамон рубоиёти Хайём аст ва агар бад - он вазн набошад ҳам, хонанда худ бо кашиш ва ё кӯтоҳ ва баланд кардани ҳичоҳо шеърҳоро бад-он вазн мебарад. Илова бар ин, шеърҳо ва таронаҳои омиёна ва бо ғӯйиши маҳаллӣ низ бо дигар шеърҳо омехта мешавад ва корбурди фаровоне дорад. Бархе ба хайёмхонӣ «шакӣ» ва ё «шакихонӣ» ҳам гуфтаанд [35, 421; 4, 29]. Шакиро, ки ҳам ба фатҳ ва ҳам ба касри шин хондаанд [35, 421; 2, 57], Аҳмадии Ришеҳрӣ ба «оҳанги рақсии тавъам бо пойкӯбии гурӯҳӣ ё фардӣ» маънӣ кардааст [1, 57]. Дар миёни курдҳо ҳам шакӣ ба маънии такон додан аст, масалан: «Ғаҳвораро шак деҳ», яъне ғаҳвораро такон бидеҳ. Шакӣ дар

гӯйишҳои курмонҷӣ ва лакӣ ва лурӣ ба ҳамин маъно корбурд дорад ва «шонашакӣ» дар миён курдҳо рақсе аст, ки шонаро тақон медиҳанд ва дар минтақаи Луристон шакӣ дар рақси дупо намуд меёбад (таҳқиқоти майдонии нигоранда). Шоёни тавачҷуҳ аст, ки дар забони англисӣ ҳам shake ба маънии тақон хӯрдан ва ларзидан ба қор рафтааст [29, 1523]. Шоистаи ёдоварӣ аст, ки дар китоби мусиқии Бушеҳр аз «шакии бушеҳрӣ» низ ёд шудааст. Аммо шеърҳои, ки овардааст, дар Хайёмхонӣ корбурде надорад ва бо оҳанги он созгор нест. Шеърҳо ва оҳанге, ки бо Хайёмхонӣ созгор аст дар ин китоб зери унвони «овози маҳаллӣ» омада ва овонависӣ шудааст [10, 92-95; 4, 30].

Таърихчаи Хайёмхонӣ

Аз таърихи таваллуд ва оғози шаклирии Хайёмхонӣ чун бисёре ҳунароҳои дигар иттилоӣ дуруст ва санади дақиқе дар даст надорем. Бархе ин гунаи ҳунароиро бисёр қадимӣ ва решадор шумурдаанд [22, 87; 37, 82] ва бархе баронанд, ки «қидмате ҳудуди сад сол дорад». Ҳамоса Ҳақпараст, ки аз ҳунаромандон ва ғаёлолони ҳавзаии мусиқии Бушеҳр аст ва дар ҷараёни ба сабти осори миллии расондани Хайёмхонӣ нақши муҳимме доштааст, бар асоси бархе мустанабот ва иттилооте, ки аз оғохонии бумӣ ва маҳаллӣ ба даст овардааст, бар он аст, ки Хайёмхонӣ ба давраи Қочория бармегардад (таҳқиқоти майдонии нигоранда). Ба назар мерасад, ки ин гунаи мусиқӣ набояд бисёр қухан бошад, зеро Муҳаммадалихони Садид-ус-салтана Кабобӣ (1253-1320 ш.) дар ҳеҷ ҷои китоби «Мағос-ал-лаъолий ва минор-ал-лиёлӣ (сарзаминҳои шимолии перомони Халиҷи Форс ва дарёи Уммон), ки фасли аввали он дар бораи Бушеҳр аст ва ба вежа дар сафҳаи 35 он, ки аз «муғанниёни Бушеҳр» суҳан рондааст, ишорае ба Хайёмхонӣ накардааст. Ҳамчунин, Хайёмхонӣ мунҳасир ба шаҳри Бушеҳр ва бархе аз маҳаллаҳои атрофи он (ба вежа Имомзода ва Боғмулло) аст ва на танҳо дар ҳеҷ ҷойи Эрон, балки ҳеҷ ҷойи дигари устони Бушеҳр чизе мушобеҳи он дида ва ё шунда нашудааст [22, 86; 37, 81; 15, 1651]. (Албатта, бархе аз пажӯҳишгарон оҳангҳои Хайёмхониро бо овозҳои «руҳузӣ», ки дар Техрон ва бархе ҷоҳои дигар ривож доштааст, мушобеҳ донистаанд ва дар бумии ин минтақа (Бушеҳр) будани

ин гунаи ҳунари бо тардид нигаристаанд [6, 83; 16, 212]. Бояд гуфт ин мушобеҳат фақат мумкин аст ба сабаби талфиқ бо шеърҳои омиёна бошад, ки маъмулан ин гуна ашъор аз назари вазн ва оҳанг ва ё ҳатто мазмун бо ҳам шабоҳат доранд, вагарна аз назари вежагиҳо ва сохтор ва наҳваи иҷро, ки дар руҳузи ба сурати намоиш буда ва ҳатто ҷойгоҳи иҷро, ки бар рӯи хавзҳои тахтапӯш ва мафруш ба унвони сахна будааст [17, 193], ҳеҷ гуна мушобеҳати байни онҳо вучуд надорад, мушкил битавон гуфт, ҳунаре, ки дар ҳеҷ ҷойи дигари Эрон мушобеҳ надорад, кидмати чандоне дошта бошад. Дигар ин ки Бушеҳр шаҳре ҷадид ва «навбунёд» аст. Гарчи кидмати сукувати инсон дар он «дасти кам ба ҷаҳорҳазор сол мерасад» [24, 12], аммо дар воқеъ ин шаҳр, ки ибтидо деҳкадаи сайёдии камаҳаммият ва бандари кучаке буд, аз соли 1734 м/ 1147 ҳ. қ. ба думболи тасмими Нодиршоҳи Афшор ба унвони пойгоҳе барои амалиёти дарёӣ ва истило бар Халиҷ Форс аз аҳаммияти зиёде бархӯрдор шуд ва тадриҷан тақомул ёфт [10, 14]. Ҳамчунин шўҳрати Хайём ва рубоӣташ дар даврони охир марҳуми тарҷумаи маъруфи Идвард Фитз Черолд, шоири англис аз рубоӣҳои Хайём аст, ки дар сол 1859 м. мунташир шуд [42, 107; 14, 1/929; 7, 7/10184]. Шоёни ёдоварӣ аст, ки аз Хайём ва рубоӣҳои ӯ дар бархе аз манобеи кӯҳани таърихӣ ва адабӣ ёд шудааст ва дар бархе аз таъриҳҳои давраи Сафавия, омадааст, ки рубоӣҳои ӯ «қариб ба ҳазор байт» мерасад ва «рубоӣҳои ҳар касро ба номи вай бисёр меҳонанд, хусусан он чӣ нисбат ба шароб дорад» [1, 2; 1207]. Аммо қатъан шўҳрати рубоӣҳои Хайём дар даврони ҷадид, дар Эрон ва хориҷ аз Эрон, аз интишори тарҷумаи Фитз Черолд аз рубоӣҳои Хайём оғоз мешавад. Ба вежа баъд аз омадани санъати чоп ва омадани китобҳои чопӣ, ки Бушеҳр худ, ки ҷузъи аввалин шаҳрҳоест, ки чопхона дар он доир шудааст. Чопхонаи Музаффарӣ пеш аз ҷанги ҷаҳонии аввал дар Бушеҳр таъсис шуд [35, 608] ва ҳам китобҳои ҷопии Бомбайи Ҳинд бад-ин шаҳр фаровон меомадааст. Бинобар ин кидмати Хайёмхонӣ намебоист он қадар зиёд буда бошад ва агар оғози шаклгирии онро ҳамон сад сол пеш дар давраи Қочор бидонем, мантиқӣ ба назар мерасад.

Сохтори Хайёмхонӣ

Хайёмхонӣ дар миёни мардуми Бушеҳр шӯҳрати босазое дорад ва тӯдаи мардум бад-он алоқаманданд ва метавонанд ба осонӣ онро иҷро кунанд. Ин гунаи мусиқие, ки бештар дар шакли маросим иҷро мешавад, ҳам аз назари «сохтори мусиқой» ва ҳам ба лиҳози «мафҳими дарунӣ ва коркардҳои он» аз анвои мусиқии навоҳии Эрон ба шумор меравад [37, 81; 12, 63]. Бархе аз пажӯҳишгарон Хайёмхониро бо мусиқии дастгоҳии Эрон муртабит донистаанд ва дар ин бора ақволи гуногуне баён доштаанд. Чунонки гуфтаанд, дар ғӯшаи «Ирок» ё «Курой» ва дар овози «Афшорӣ» ва ё «Даштӣ» ва дар дастгоҳи «Шур» ва ё «Биёти турк» ва ғайра иҷро мешавад [9; 28, 38; 27, 57; 22, 87]. Аммо ба сабаби ин ки сабки хондани Хайёмхонон бо ҳам мутафовит аст, овозҳо гуногун мешавад ва фазои оҳангҳо тағйир мекунад ва ҳамин масъала боис шудааст, то пажӯҳишгарон Хайёмхониро дар дастгоҳҳои гуногуни мусиқӣ таъриф кунанд. Аз ин рӯ набояд мусиқии навоҳӣ ё қавмиро, ки бо мусиқии дастгоҳӣ ихтилофоти бунёдӣ дорад, дар сохтори мусиқии дастгоҳӣ таъриф кард, зеро мусиқии дастгоҳӣ сохтори баста ва мунҷамид дорад, вале сохтори мусиқии қавмӣ баста нест. Бинобар ин, мусиқии навоҳӣ чун сохтори боз ва озоде дорад, бояд бар асоси хониши ҳар фарди бумӣ, ки он гунаи мусиқиро иҷро мекунад ва лаҳне, ки он фард дорад, таъриф шавад [30, 423-460; 31, 165, 179]. Дар Хайёмхонӣ низ бо таваҷҷуҳ ба сабке, ки хонандагони он доранд, бо лаҳнҳои гуногуне рӯбарӯ мешавем.

Дар Хайёмхонӣ барои ҳамроҳӣ бо овоз аз созҳои бодӣ, монанди фулут (най) ва найи чуфтӣ ва созҳои зарбӣ, монанди тунбак ва тимпов ва доира истифода мешавад. Бад-ин сурат ки ҳангом иҷро фақат як сози бодӣ ва як сози зарбӣ корбурд дорад, на ин ки ҳамаи созҳо бо ҳам навохта шавад [38, 35; 39, 30; 47] Таҳқиқоти майдонии нигоранда). Наҳваи иҷроҳо низ бо ҳам мутафовит аст. Гоҳе ибтидо найи чуфтӣ навохта мешавад, сипас зарб задан ва шап (чапак, даст задан) оғоз мешавад, баъд аз он хонанда шурӯъ ба хондан мекунад. Гоҳе флету зарбу шап бо ҳам оғоз мешавад ва баъд хонанда меҳонад. Гоҳе ибтидо флейта(най) ба танҳои навохта мешавад ва сипас хонанда бо

лаҳни ороме шеър мехонд ва баъд аз он зарб бо шап бо ҳолат ритмикӣ оғоз мешавад ва идома меёбад [23].

Шарифиён мусиқии феълии Бушеҳро «аз назари тааллуқи мелудӣ (оҳанг) ва низ мавзӯӣ ва мазмун» ба ҳафт даста тақсим мекунад: 1. Мусиқии чашн, 2. Мусиқии маҳфилӣ, 3. Мусиқии мазҳабӣ, 4. Мусиқии кор, 5. Мусиқии кӯдакон, 6. Мусиқии дармон, 7. Мусиқии азодорӣ ва Хайёмхониро аз гунаҳои «роиҷ ва матраҳ»-и мусиқии маҳфилие, ки «маъмулан хоси маҳофили дӯстона, ба вижа шабнишиниҳо ва гирдиҳамоиҳо», ба шумор меоварад (38 33-40; 39, 29-32; 22, 87). Хайёмхонӣ маъмулан дар маросим ҳинобандон, арӯсӣ, хатнасурон, аъёд, вилодат паёмбар (с) ва авлоди ӯ ва ба таври кулӣ ҳар базми шодмонӣ иҷро мешавад [4, 30; 2, 1, 55-61; 36, 79]. Ин гунаи мусиқӣ бо сохторе, ки дорад, «нисбат ба дигар мусиқии маҳаллии Бушеҳр, дорои хусусияти шаҳрии бештарест» [21; 5; 15, 2, 1651; 12, 63]. Аз ин рӯ, чунонки пеш аз ин ҳам ишорат рафт, мебинем, ки Хайёмхонӣ мунҳасир ба шаҳри Бушеҳр аст ва дар ҷойи дигари устон корбурде надорад. Дар воқеъ шароити ҷуғрофияи мавҷуд дар устони Бушеҳр дар мусиқии ин минтақа бозтоб ёфтааст. Хайрандеш бар ҳамин асос, се чехраи «кӯҳ, дашт ва дарё» - ро дар «саросари даштҳои шамолии Халиҷи Форс» нишон медиҳад ва баён медорад, ки кӯҳнишинон бештар аз ҷумлаи кӯчманчиҳо ҳастанд ва даштнишинон дар рустоҳо ва дарёнишинон дар шаҳрҳои бандарӣ сокинанд. Шароити ҳоким бар ин манотик «дар мусиқии се ноҳияи кӯҳ, дашт ва дарё инъикос ёфтааст, бад-ин маънӣ, ки асоси мусиқии кӯҳнишинонро ... мазомини размӣ, бо ритмҳои тунд, ки табула табира ва сурной онро ҳамроҳӣ мекунад, ташкил медиҳад. Дар ҳоле ки мусиқии дарёнишинон мафҳуме шодтар ва ритмҳои тунду зарбӣ дорад. Аммо мусиқии даштнишинон мазмуне аз ҳузн тавҷам бо сангинӣ ва виқорро дорад...». Бинобар ин, дар ин манотик метавон се лаҳн «размӣ, ҳузнӣ ва базмиро ба наҳв ғолиб шиносӣ кард» [26, 18-21]. Ин дидгоҳро ба равшанӣ метавон дар Хайёмхонӣ низ мушоҳида кард; Хайёмхонӣ оҳанги бисёр шод ва тарабангез дорад ва бо таваҷҷуҳ ба ритми он, ки ибтидо ором, мулоим аст ва дар марҳалаи баъд бо ҳамроҳии созҳои зарбӣ тунду пуршироб

мешавад ва ҳамоҳанг бо ҳаяҷони мухотибон ва ҳозирон дар маҷлис, ки бо шап задан нахуст ба сурати дасти так ва баъд рез ва дамгирифтан ва ҳамроҳӣ бо хонанда идома меёбад, ба шӯрангезии он афзуда мешавад ва дар ниҳоят ба язла хатм мешавад [21; 5, 7; 15, 2/1651; 37, 82; 23]. Язла, ки навъе ракси гурӯҳист, яке аз формҳои маҳаллии роиҷи Бушеҳр ба шумор меравад ва маъмулан ба василаи хонандагони ғайриҳирфай ва бо дастзаданҳои пайдарпаи гурӯҳ иҷро мешавад. Дар язла, ки метавон таъсири мусикии Африқоииро низ мушоҳида кард, беш аз ҳама чиз оҳанг муҳим аст ва матн аҳаммияти чандоне надорад [35, 688; 2, 1/64; 4, 27; 38, 29; 10, 16]. Дар воқеъ Хайёмхонӣ ба унвони гунае аз мусиқӣ метавонад пешдаромад ва муқаддимаи язла, ки гунае дигар аз мусикии Бушеҳр аст, бошад ва он гоҳ ки авҷ мегирад, ба язла мерасад. Язла низ пас аз ин «вориди ритми тундаш мешавад ва шеърҳои хонда мешавад, ки маъмулан ё маҷъулан ё мағоҳими мубҳаме ифода мекунад», монанди «Ин ноқасои шакар дузо / Чихоз умед нафъ дузо» [8, 290-291].

Матни Хайёмхонӣ

Матни Хайёмхонӣ аз теъдоди маҳдуди рубоиҳои Хайём ва Ҳоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ, байтҳои аз Саъдӣ ва Ҳофиз ва ба нудрат аз дигар шоирон классик ташкил ёфтааст. Ин маворид тақрибан шеърҳои шинохташудааст, ки гӯяндгонашон низ маълум аст. Аммо дар бисёре аз мавоқеъ, рубоиҳо ва шеърҳои низ хонда мешавад, ки гӯяндгонашон маълум нест. Албатта ҳамаи ин шеърҳо ва рубоиҳо аз назари авом аз они Хайём шумурда мешавад. Хонандагон ҳам ба ҳеҷ вачҳ муқайяд ба хондани дурусти шеърҳо мутобик бо он чи дар китобҳо ва девонҳо омадааст, нестанд ва мутаносиб бо вазну оҳанг ва ё фазое, ки пеш меояд, шеърҳои тағйир медиҳанд ва дар онҳо дахлу тасарруф мекунад. Шоёни тавачҷуҳ аст, ки ин мавзӯ ба мабҳаси таомули адабиёти китобӣ ва шифоҳӣ, ки «яке аз мабҳаси асосӣ дар фолклоршиносӣ ба таври омм ва адабиёти шифоҳӣ ба таври хосс аст», иртибот пайдо мекунад. Бо ин тавзеҳ, ки «бисёре аз аҷзои адабиёти катбӣ ва аз ҷумла бархе ашъор ҳангоми ворид шудан ба фарҳанги мардум ва адабиёти шифоҳӣ бо тағйироти бисёре ҳамроҳ мешаванд ва маъмулан бо ҳамин тағйирот забон ба забон мешаванд...» (Ҷаъфарӣ

Қанавотӣ, ҳашт 8). Барои мисол байтҳои «Шарбате аз лаб лаълаш начашидему бирафт/ Рӯи маҳпайкари ӯ сер надидему бирафт/ Гӯи аз сӯҳбат мо нек ба танг омада буд/ бор барбасту ба гардаш нарсидем, бирафт» аз Ҳофиз (с.138) дар хониши яке аз Хайёмхонон (Ҷаҳонбахш Курдизода (Бахшу)) ингуна тағйир меёбад: «Шарбате аз лаби лаълаш начашидаму бирафт/ Рӯи маҳпайкари ӯ сер надидаму бирафт/ Гӯи аз сӯҳбати мо нек ба танг омада буд/ Бори барбасту ба гардаш нарасидаму бирафт» (СД, Хайёмӣ (Хайёмхонӣ дар Бушеҳр), трек. 8). Ва ё рубоӣҳои «Афсӯс, ки номаи чавонӣ тай шуд / В-он тозабаҳори зиндагонӣ дай шуд / Он мурғи тараб, ки номи ӯ буд шубоб / Афсӯс надонам, ки кай омаду кай шуд» ва «Афсӯс, ки сармоя зи каф берун шуд / В-аз дасти аҷал басте чигарҳо хун шуд / Кас номад аз он ҷаҳон, ки орад хабаре / Ва аҳволи мусофирон бигӯяд чун шуд» (Умари Хайём, 15-16) ва ё табъи дигар «... Кас номад аз он ҷаҳон, ки пурсм аз вай / Аҳволи мусофирони олам чун шуд?» [9, 221]. Дар хониши хонандаи дигаре (Ғуломи Дурия) бо ҳам омехта мешавад ва ингуна тағйир меёбад: «Афсӯс, ки умри ногаҳонӣ тай шуд / В-аз дасти аҷал басте чигарҳо хун шуд / Кас номда з-он ҷаҳон, ки пурсм аз ӯ / Кай омаду кай рафт, чаро ин чун шуд?» (СД, Хайёмӣ (Хайёмхонӣ дар Бушеҳр)); Мебинем, ки дар байти аввал ҳатто қофия ҳам риоят нашудааст. Ин гуна аз шеърҳои матни Хайёмхонӣ ҳатман бояд дар қолаби рубоӣ бошад, чи аз назари теъдоди байтҳо ва чи аз назари вазн. Қолиби таваҷҷуҳ аст, ки агар аз шеърҳои Саъдӣ ва Ҳофиз ва ғайра низ истифода кунанд, фақат ду байт аз онро меҳонанд ва ҳеҷ вақт қуллӣ ғазал хонда намешавад, ба тавре ки гӯё ба рубоӣ хондан машғуланд. Магар ин ки дар оғози маҷлис бошад, ки ба унвони пешдаромад бо оҳанг ва лаҳни мулоиме меҳонанд, метавонад бо вазн ва оҳанги рубоӣ тафовут дошта бошад. Аммо он гоҳ, ки Хайёмхонӣ гарм шуд, ҳатман бояд бар вазн ва оҳанг рубоӣ хонда шавад. Агар ҳам аҳёнан ин байтҳо бо вазни рубоӣ муғоир буд, хонанда худ бо кашиш додан ва кӯтоҳу баланд кардани ҳичоҳо шеърро бо рубоӣ ҳамоҳанг мекунад, ки «ин кор, яъне кашиш додани калимот барои ҳифзи мусикии шеър ва ба истилоҳ вазни он, як суннати чандҳазорсолаи эронӣ аст ва гӯё тамоми шеърҳои қабл аз исломи Эрон дорои ҳамин хусусият

будааст...» [41, 483]. Ҳамчунин ҳеҷ кас дубайтиро, ки аз қолабҳои наздик ба рубой аст ва ҳар ду аз мутаффарреоти баҳри ҳазачанд, дар Хайёмхонӣ намехонад. Зеро рукҳои дубайтӣ шаштой ва рукҳои рубой ҳашттой аст ва бо ҳам ҳамоҳанг нестанд. Албатта дар шарвахонӣ (ғарибӣ), ки аз дубайтӣ истифода мешавад, рубойро ҳам метавонанд бихонанд. Ҷолиби таваҷҷуҳ аст, ки дар пешдаромади шарвахонӣ Маснавӣ ҳам мехонанд, аммо дар Хайёмхонӣ хондани Маснавӣ имконпазир нест. Аммо бесабаб нест, ки дар ин гунаи ҳунари аз шеърҳои Хайём ва ё шеърҳое, ки дар ҳолу ҳавои Хайём суруда шудааст, истифода мешавад; қатъан яке аз далоил қорбурди онҳо ҳамоно мазмунҳои чун дадро ғанимат шумурдан ва ғами гузаштаву ояндаро нахӯрдан ва шод зистан ва навиъ лаззату хушбошии ин ҷаҳонӣ аст, ки дар ин гуна шеърҳо ба фаровонӣ дида мешавад. Ҷолиби таваҷҷуҳ аст, ки бино ба гуфтаи огоҳони маҳаллии Бушеҳр, Хайёмхонӣ дар байни ричоли мутаайин ва саршинос ва ё мардуми муташарреъ ба ҳеҷ ваҷҳ роиҷ набудааст. Ҳатто бархе наваҳохонон, ки садои хуше доштаанд ва бештар дар маросими мазҳабӣ ширкат мекардаанд, гоҳе ба сахтӣ ва бо берағбатӣ ва бештар бо қасам додан ва таҳрик карданашон аз сӯи алоқамандон, Хайёмхонӣ мекардаанд. Балки бештар хароботиён ва афроди сархуш ва баъзан лоуболи, аз назари мардуми он замон ва ё ғайроне, ки нисбат ба умури дунявӣ беҳаёл будаанд ва низ ҷавонони хушбош Хайёмхонӣ мекардаанд ва ё дар ин маҷлис ширкат менамудаанд 23). Далели дигар, қорбурди қолаби рубой дар Хайёмхонӣ аст. Зеро ин қолаб ё фурум (шакл), илова бар ин ки дар худ бори андешаи фалсафӣ ва ирфониро дорад, ҳавии андешаи «хушбошӣ»-и мардумони Эронзамин низ ҳаст [31, 382]. Дар воқеъ рубой бо имтиёзҳо ва вижагиҳое, ки дорад, муносибтарин қолаб барои матни Хайёмхонӣ шумурда мешавад; Зеро рубой «навӣи шеъри эронии холис» ба шумор меравад, ки «гуяндаи мушаххасе надоштааст ва ба истилоҳ ашъори фолклорӣ буда» ва «ғолибан сурудаи мардуми ошиқпешаи кӯчаву бозор будааст» [41, 474, 477]. Ҷолиби таваҷҷуҳ аст, ки сӯфия ҳам дар маҷомеъи худ бо ҳамин навиъ шеър, яъне рубой, самоъ мекардаанд [41, 474, 477]. Ҳамчунин рубой (ва низ дубайтӣ)-ро «тарона» ҳам меномидаанд [19, 114-

115; 3, 1/130, 137; 34, 151; 18, 42; 32, 43] ва онро «аглаб ба овоз мехондаанд» [32, 43]. Аз ҳамин рӯй ҳам, бесабаб нест, ки Содик Хидоят ва Ӯ Раҳим Ризозода Малик китобҳои худро дар бораи Хайём «Таронаҳои Хайём» номидаанд. Дар бораи вазни тарона ҳам гуфтаанд, ки «шӯрангез ва зарбӣ ва сабук аст» [40, 407]. Рубой (тарона) чунон тарабангезу вачдовар ва ритмик аст, ки Шамси Қайси Розӣ дар бораи он мегӯяд: «Кажтабъоне, ки назм аз наср нашносанд ва аз вазну зарб хабар надоранд, ба баҳонаи таронае ба ракс оянд», то чое ки «басо духтари хона, ки бар ҳаваси тарона дару девори хонаи исмати худ дарҳам шикаст...» [19, 114]. ШоӮни таваччуҳ аст, ки Шафеъӣ Кадканӣ вазнҳои «тунд ва муҳаррике»-ро, ки мусиқии он мусиқии ҷамъ аст ва ҷамъу ҳозирон дар он мушорикат мекунанд ва бо он ҳамроҳӣ менамоянд ва «ба мусиқии фолклор наздик аст ва ҳамчун мусиқии фолклор пӯё ва пурчунбиш» аст, «авзони хезобӣ» меномад [41, 393, 400]. Дар воқеъ вазну оҳанги рубоиро «аз таронаҳои мардумӣ гирифта ва бар он суvari мутанаввеъ ва хушоҳанги дигаре низ афзудаанд» [13, 66]. Бинобар ин, Хайёмхонӣ бо сохтори мусиқӣ ва матне, ки дорад қатъан гунае фолклорӣ ба шумор меравад. Ба вижа бахши дигаре аз матни он ки аз шеърҳои омиёна ташкил ёфтааст, ин мавзӯро ба хубӣ нишон медиҳад. Чунон ки пеш аз ин ҳам ишорат рафт, шеърҳо ва таронаҳои омиёна, ки бо рубоӣҳо ва Ӯ дигар байтҳо талфиқ мешавад, ҷузъе аз матни Хайёмхониро ташкил медиҳад. Ин шеърҳо, ки бо ӯйиши маҳаллӣ суруда шудаанд, бисёр оҳангин ва ритмиканд ва аз мисраъҳо ва Ӯ ибораҳои муавзунӣ кӯтоҳе, ки гоҳе ҳам бемаънӣ ва номафҳум аст, сохта шудаанд ва илова бар ин ки аз таъсирҳои иқлимӣ ва минтақае бархӯрдоранд, муҳтавои танзомезе доранд ва ҳатто гоҳе алфози ракик ва ҳазломезе низ дар онҳо ба кор рафтааст. Хонандагон дар бархе мавоқеъ бар асоси ҳол ва ҳавои маҷлис ва шӯру вачде, ки эҷод мешавад, бадоҳатан калимот ва Ӯ ибораҳои бар ҳамон вазну оҳанге, ки шеърӣ омиёна суруда шудааст, изофа мекунанд ва мехонанд. Ба тавре ки бояд бадоҳагӯй ва бадоҳахониро ҳам яке аз вижагиҳои Хайёмхонӣ ба шумор овард. Дар ин бахши Хайёмхонӣ аз такрори «амон, амон, амон» ва «амон дили му» зиёд истифода

мешавад ва гоҳе «амон дили му/ ёри хушгили му/ нақунӣ вели му»-ро низ ба дунболи он меҳонанд. Бархе аз шеърҳои омиёна, ки қидмати бештаре ҳам доранд, бад-ин шарҳ аст: «Ому Алӣ, ому Алӣ / Кулоҳту бундо яқалӣ / Ту, ки нуни шав надорӣ / Ту, ки раҳти хав надорӣ / Му читу бо ту кунам хав», «Нигла нигла чинс увурдум / Даси дай суку сипурдум / Ғораташ кӣ (кард) бачи омуш / Бурдаш вилоти холаш», «Барги кунор ия манаш чиндан / Пули (мӯҳои) дай думо то камарбандан / Хушо ба думо ва арӯси маҷлис / Модар думо дора меҳандан / Ҳамагӣ бугин арӯситун муборак/ Арӯс мисоли шикару қандан». Ҳамчунин шеърҳои танзомезе чун «Амру, ки ҳафа (ороиш) кардай / Беҳаз (беҳтар аз) у дафа (дафъа) кардай / Сар шуна кардай / Абӯ вусма кардай/ Олам зи даст бурдай / Ҳоло ки мерӣ ба ғурбат / Қурбуни чархи думбаҳат» ва «Одам ба ӣ (ин) кулуфтӣ / Бапо, ки равиш наҷфӣ» ва ғайра низ хонда мешавад (таҳқиқот майдони нигоранда).

Хайёмхонӣ дар давраи ҷадид

Дар ҷанд даҳаи охир ба Хайёмхонӣ таваҷҷуҳи вижае шудааст. Ин гунаи ҳунаре, ки замоне фақат дар маҳфилҳои хусусӣ ҳузур дошт ва дар бисёре вақтҳо ҳолати нуҳуфта ва пинҳонӣ дошт, ворида арсаи умумӣ шуд ва чунон шинохта шудаву машҳур гашт, ки аз марзҳои устони Бушеҳр гузашт ва дар сатҳи миллий ва ҳатто байналмилалӣ арза гардид. Пажӯҳишгарони фарҳанги мардум ва ҳавзаи мусиқӣ ва низ ҳунармандони ин арса барои муаррифӣ ва ҳамагир кардани он талошҳои зиёде карданд ва ҳосили кори худро илова бар ин, ки ба сурати зинда дар толорҳо ва фарҳангсароҳо ва маҷмаи умумӣ иҷро карданд, дар шакл мақола, касета ва CD ҳам ироа намуданд ва ҳам аз сӯи мардум истиқбол шуданд ва ҳам тавонистанд назари бисёре аз ниҳодҳои фарҳангӣ ва ҳунарии давлатро ба сӯи худ ҷалб кунанд ва мавриди ҳимояти онҳо қарор гиранд. Дар ин ҷараён, гурӯҳҳои мухталифи мусиқии Бушеҳр дар миёни қорҳои ҳунарии худ ба Хайёмхонӣ пардохтаанд, аммо барои намуна метавон аз гурӯҳи мусиқии «Мафтун» ёд кард, ки барои нахустин бор милуди Хайёмхониро гирифт ва бо мусиқии миллий талфиқ кард. Пас аз он, гурӯҳи мусиқии «Ҳамнаво» тавассути Ҳиссом ва Ҳамоса Ҳақпараст пешдаромаде рӯи Хайёмхонӣ сохтанд. Иҷрои мусиқии гурӯҳи «Ҳамнаво» ба

маротиб ба сохтори аслии Хайёмхонӣ аз назари шаклу муҳтаво наздиктар буд. Абдуллоҳи Мақотилии Мутлақ ҳам дар гурӯҳи «Шолу» ба Хайёмхонӣ таваҷҷуҳи вижае дошта ва корхое дар шакли CD мунташир кардааст. Муҳсин Шарифиён ҳам ба унвони навозанда ва ҳунарманд ва ҳам ба унвони пажӯҳишгар дар заминаи мусиқии Бушеҳр дар китобҳои мусиқии Бушеҳр пас аз ислом, ки бо Сайидқосими Ёхусайнӣ муштаракан навиштаанд, аҳли мотам (Овоҳо ва оини сӯғворӣ дар Бушеҳр) ва аҳли соз: созшиносии мусиқии Бушеҳр (албатта ба иҷмол ва ихтисори тамоми) ин гунаи ҳунариро муаррифӣ кардааст ва дар ҷойҳои мухталиф низ бо гурӯҳи худ таҳти унвони «Лён» иҷро кардааст. Дар соли 1388 шамсӣ ҳам интишороти «Моҳур» як CD - ро аз корҳои вай, ки фақат ба Хайёмхонӣ ихтисос дорад бо унвони Хайёмӣ (Хайёмхонӣ дар Бушеҳр) мунташир кард, ки дар навъи худ бисёр арзанда ва ҳоизи аҳаммият аст. Шоистваи ёдоварӣ аст, ки намунаи Хайёмхонӣ дар даврони ҷадид бо навъи суннатӣ ва қадимии он, ки мардуми кӯчаву бозор ва афроди камсавод ва ё бесавод иҷро мекардаанд, ҳам аз назари форм ва ҳам аз назари мӯҳтаво қатъан тафовутҳои дорад. Бештари ҳунармандони ин давра афроде босавод ва таҳсилкардаанд ва дастгоҳҳои мусиқиро омӯхтаанд ва бар асоси салиқа ва назари худ, гоҳ тағйироте дар ин гунаи мусиқӣ эҷод кардаанд. Матни Хайёмхонӣ ҳам вероста ва пероста шудааст ва хонандагон шеърҳои огоҳона аз китобҳои интихоб мекунад ва тақрибан мутобиқ бо матни китоб дуруст меҳонанд. Аз шеърҳои омиёнаи ҷадид ҳам истифода мекунад ва шеърҳои, ки дар онҳо алфози рақик ба қор рафта аст, тағйир медиҳанд. Аз ҷумлаи ғаёлон ва ҳунармандони ҳавзаи мусиқии Бушеҳр, ки барои эҳё ва муаррифии Хайёмхонӣ талошҳои зиёде карда, Ҷамоса Ҳаққпараст аст. Вай, ки муассис ва сарпарасти «Конунӣ фарҳанг ва ҳунари Бушеҳр» аст, барои ба сабти осори миллии расондани гунаҳои ҳунарии Бушеҳр ғаёлиятҳои зиёде мекунад. Дар асари талошҳо ва пайгириҳои эшон ва дигар ҳамкоронаш Хайёмхонӣ дар таърихи 15/11/1393 шамсӣ ба шумораи сабти 1078 дар феҳристи осори миллии кишвар ба сабт расидааст [23; 12, 37, 67].

Натиҷагирӣ. Дар бораи Хайёмхонӣ пажӯҳишҳои парокандае сурат гирифта ва суҳанони гуногуне гуфта шудааст.

Аммо бисёре аз онҳо аз иншонигорӣ ва гоҳ суханони эҳсосӣ, муболиғаомез ва ҷонибдоронаи маҳаллӣ ва минтақай берун намеравад. Албатта дар миёни ҳамин суханон ҳам пажӯҳишгари огоҳ метавонад маводи таҳқиқии хуберо ба даст биоварад, зеро ба ҳар ҳол, ин гӯяндагон ва ё нависандагон ё худ аз мутталеъони маҳаллӣ шумурда мешаванд ва ё мутталеъони маҳаллиро мешиносанд ва аз наздик бо ин навъи ҳунари мардумӣ ошноӣ доранд. Дар ин мақола кӯшидаем то ҳадди мумкин аз доираи таҳқиқи илмӣ берун наравем ва бар пояи манобеъи мустанад ва бо нақду таҳлилҳои илмӣ, мантиқӣ ва воқеъгароёна ба Хайёмхонӣ назар афканем. Хайёмхонӣ бо таваҷҷуҳ ба ин ки мунҳасир ба шаҳри Бушеҳр ва бархе аз маҳаллаҳои атроф он аст ва натавонад дар ҳеч ҷойи Эрон, балки дар ҳеч ҷойи дигар устони Бушеҳр мушобеҳе аз он дида ва ё шунида нашудааст ва низ ҷадид будани шаҳри Бушеҳр ва бархе далоили дигар наметавонад қидмати ҷандоне дошта бошад. Ҳамчунин ин дидгоҳро ҳам, ки Хайёмхонӣ бо «руҳузӣ» ҳамонандӣ дорад, наметавон пазируфт. Нуктаи муҳими дигар ин, ки Хайёмхонӣ пайванди васиқа бо адаби шиғоҳӣ дорад. Зеро шеърҳо ва таронаҳои маҳаллӣ бо ҳамон гӯйиши бушеҳрӣ дар қанори шеърҳои расмӣ ва катбӣ, матни Хайёмхониро ташкил медиҳанд. Ҳатто тарзи хониши шеърҳои расмӣ ва катбӣ дар Хайёмхонӣ ба сурати таронаҳои маҳаллӣ адо мешавад ва ба таври кулӣ метавон вижагиҳои адаби шиғоҳиро дар ин гунаи ҳунари ба равшанӣ дид.

Китобнома:

1. Аҳмадии Ришеҳрӣ, Абдулҳусайн. Сангистон (ақоид ва русум оммаи мардуми Бушеҳр). Ҷ.1. / Абдулҳусайн, Аҳмадии Ришеҳрӣ. – Шероз: Навид, 1382, -500 с.
2. Баҳор, Муҳаммадтақӣ. Баҳор ва адаби форсӣ, ҷ.1, (Ба кӯшиш Муҳаммад Гулбун/ Муҳаммадтақӣ Баҳор. -Техрон: илмӣ ва фарҳангӣ, 1382, 600 с.
3. Бобочоҳӣ, Алӣ. Шарвасарой дар ҷануби Эрон/ Алӣ Бобочоҳӣ. -Техрон: Маркази фарҳангӣ ва ҳунари иқбол, 1368, -350 с.

4. Аҳмадӣ, Ҳомид, Ҳакимипур, Бехранг «Хайёмхонӣ» // Рӯзнамаи шарқ, Техрон, 1394, ш, соли дувоздахум, № 2307, якшанбе, 3, Хурдод. С -9.
5. Дарвешӣ, Муҳаммадрзо. Муқаддимае бар шинохти мусиқии навоҳии Эрон/ Муҳаммадрзо Дарвешӣ, - Техрон: Ҳавзаи ҳунарий, 1373, -250 с.
6. Деххудо, Алиакбар. Луғатнома. Ҷ.7./ Алиакбар Деххудо. - Техрон: Донишгоҳ Техрон, 1377, -700 с.
7. Ёҳусайнӣ, Сайидқосим. Оташе дар масири зиндагӣ / Ёҳусайнӣ, Сайидқосим.- Бушеҳр: Шурӯъ, 1382, -350 с.
8. Заковати Қарогузлу, Алирзо. Умари Хайёми Нишопурий (ҳаким ва шоир) /Заковати Қарогузлу, Алирзо -Техрон: Тарҳи нав, 1377, -200 с.
9. Кукертез, Юзеф ва Масъудия, Муҳаммадтақӣ, Мусиқи Бушеҳр, Техрон: Суруш, 2536, -330 с.
10. Ҷаъфарӣ Қанавотӣ, Муҳаммад. Муқаддимаи «Ҷомеъ-ул-ҳикоёт» (нусхаи китобхонаи Ганҷбахши Покистон) / Қанавотӣ, Ҷаъфарӣ. -Техрон: Қатра, 1391, -650 с.
11. Маъмурӣ, Судоба. Мероси номалмуси устони Бушеҳр / Судоба Маъмурӣ. -Техрон: Мутолиоти роҳбурдӣ, 1393, -120 с.
12. Мисгар Наҷод. Мухтасаре дар шинохти илми арӯз ва қофия / Мисгар Наҷод -Техрон: Донишгоҳи Аллома Таботабой, 1370, -225 с.
13. Мусоҳиб, Ғуломҳусайн. Доират-ул-маорифи форсӣ. Ҷ.1./ Ғуломҳусайн Мусоҳиб. -Техрон: Амири кабир, 1383, -920 с.
14. Насрии Ашрафӣ, Ҷаҳонгир ва дигарон. Возигоҳ (фарҳанги оин, бозӣ, намоиш, ва саргармиҳои мардуми Эрон). Ҷ. 2. / Ашрафӣ Насрӣ -Техрон: Орун, 1392, -615 с.
15. Неъмат Товусӣ. Фарҳанги намоишҳои суннатӣ ва оинии Эрон/ Товусӣ, Неъмат -Техрон: Доира, 1392, -285 с.
16. Паҳлавон, Кайвон. Фарҳанг гуфтории дар мусиқии Эрон / Кайвон Паҳлавон, -Техрон: Орун, 1393, -432 с.
17. Ризозода Малик, Раҳим. Таронаҳои Хайём (Гавҳар андеша – ҷавҳари фалсафа) / Малик, Раҳим Ризозода -Техрон: Нашр. виро, 1378, -183 с.

18. Розӣ, Шамсуддин. Алмуъчам. (Ба тасхеҳи Муҳаммадтақӣ Мударрисӣ Разаӣ)/Розӣ, Шамсуддин -Техрон: Донишгоҳи Техрон, 1360, -670 с.

19. Садид-ус-салтана Бандараббосӣ, Муҳаммадалихон. Мағос-ал-лаъоӣ ва минор-ал-лаёӣ. Истихрочу танзиму таҳшия ва таълиқот аз Аҳмади Иқтидорӣ / Муҳаммадалихони Садид-ус-салтанаи Бандараббосӣ. -Техрон: Амири кабир, 1371, - 430 с.

20. Хайёмӣ (Хайёмхонӣ дар Бушеҳр)/ СД. -Техрон: Моҳур, 1388.

21. Сафавӣ, Оқо. Хайёмхонӣ / Оқо Сафавӣ // Бушеҳрнома, - Бушеҳр, 1393.

22. Таҳқиқоти майдонии нигоранда.

23. Флур, Виям. Зухур ва сукути Бушеҳр. (Тарҷумаи Ҳасан Занғна)/Виям Флур. -Техрон: Тулӯи дониш, 1387, -115 с.

24. Хайём, Умар. Рубоӣёт / Умари Хайём / Техрон: Гом, 136, -140 с.

25. Хайрандеш, Абдуррасул. Даштншинӣ ва маҷлисншинӣ, таҳлиле бар ҷуғрофияи таърихӣ ва ҷомеашиносии таърихӣ бар шеърӣ Фоиз»/ Абдуррасул Хайрандеш // Фоиз дубайтисарои ҷануб. -Техрон: Лён, 1381, саҳ. 17 – 24.

26. Ҳақпараст, Ҳамоса. Бушеҳр. Шаҳри мусикии Эрон. Оинаи оинҳо», Ҳамоса Ҳақпараст //Бушеҳрнома. - Бушиҳр, 1393.

27. Ҳақпараст, Ҳамоса. Бушеҳр аст ва язла аст ва шавқи ҷаҳон... /Ҳамоса Ҳақпараст //Бушиҳрнома. -Бушиҳр, 1392.

28. Ҳақшинос, Алимӯҳаммад ва дигарон. Фарҳанги муосири ҳазораи англисӣ-форсӣ / Алимӯҳаммад Ҳақшинос. -Техрон: Фарҳанги муосир, 1387, -850 с.

29. Ҳаҷҷориён, Мӯҳсин. Мукаддимае бар мусикишиносии қавмӣ / Мӯҳсин Ҳаҷҷориён, -Техрон: Китобсарои нек, 1387, -430 с.

30. Ҳаҷҷориён, Мӯҳсин. Мусиқӣ ва шеър: тафовут ва табақабандӣ / Мӯҳсин Ҳаҷҷориён. -Техрон: Рушд омӯзиш, 1392, - 391с.

31. Ҳидоят, Содик. Таронаҳои Хайём/ Содик Ҳидоят. - Техрон: Ҷовидон, 2536, -120 с.

32. Ҳофизи Қазвинӣ/ Ғанӣ, ба кӯшиш Абдулкарим Чурбузхдор, -Техрон: Забор, 1367, -630с.
33. Ҳумой, Чалолуддин. Фунуни балоғат ва санооти адабӣ / Чалолуддин, Ҳумой. -Техрон: Ҳумо, 1375, -425 с.
34. Ҳамидӣ, Сайид Чаъфар. Фарҳангномаи Бушиҳр / Сайид Чаъфар Ҳамидӣ, -Техрон: Вазорати иршод ва фарҳанг исломӣ, 1380, -780 с.
35. Ҳунарвар, Алиакбар, Маросими издивоҷ дар дирӯзҳои дур/ Алиакбар Ҳунарвар // Бушиҳрнома. -Бушеҳр, 1393.
36. Шарифён, Муҳсин ва Ёҳусайнӣ, Сайидқосим. Мусиқии Бушеҳр пас аз ислом / Муҳсин Шарифён ва Саидқосим Ёҳусайнӣ. -Техрон: Оинаи китоб, 1389, -180 с.
37. Шарифён, Муҳсин. Аҳли мотам (овоҳо ва оини сӯгворӣ дар Бушеҳр)/ Муҳсин Шарифён, -Техрон: Дерин, 1383, -442 с.
38. Шарифён, Муҳсин. Аҳли соз: созиносии мусиқии Бушеҳр /Муҳсин Шарифён, - Шероз: Достонсаро, 1393, -108 с.
39. Шарифӣ, Муҳаммад. Фарҳанги адабиёти форсӣ / Муҳаммади Шарифӣ. -Техрон: Нав. 1390, -815 с.
40. Шафеъи Кадканӣ. Мусиқии шеър/ Кадканӣ Шафеъӣ. -Техрон: огоҳ, 1379, -530 с.
41. Юсуфӣ, Ғуломҳусайн. Чашмаи равшан / Ғуломҳусайн Юсуфӣ. -Техрон: Илмӣ, 1377, - 580 с.

ХАЙЁМХОНӢ

Хайёмхонӣ, яке аз бумитарин гунаҳои мусиқии Бушеҳр аст, ки дар базмҳо ва маҷлисҳо ва ҷамъиятҳои шабона ва ба таври кулӣ маҳфилҳои шодӣ ва саргармӣ ба сурати ҷамъӣ ва гурӯҳӣ иҷро мешавад. Ин гунаи мусиқиро бад-он сабаб «Хайёмхонӣ» номидаанд, ки дар он аз рубоиёти Ҳаким Умари Хайёми Нишопурӣ истифода мешавад. Албатта, илова бар хондан шеърҳои Хайём, дар он аз шеърҳои шоирон дигар низ истифода мешавад. Ҳамчунин шеърҳо ва таронаҳои омиёна ва бо ғӯйиши маҳаллӣ низ бо шеърҳои Хайём ва ё дигар шеърҳо талфиқ мешавад ва бад - он сабки хоссе мебахшад. Хайёмхонӣ бо сохтори мусиқӣ ва матн, ки дорад, қатъан гунае фолклорӣ ба шумор меравад. Ин гунаи мусиқӣ бо таваҷҷуҳ ба матн ва сохтор ва абзори адавоте, ки дар он ба кор меравад, бисёр

оҳангин ва ритмик ва шодибрахш аст ва ҳолу ҳавои хоссе ба маҷлис мебахшад ва маҷлисёро ба шӯру ваҷд меовард.

Вожаҳои калидӣ: Хайёмхонӣ, мусикии навоҳӣ, мусикии Бушеҳр, адабиёти шиғоҳии Бушеҳр, рубоиёти Хайём .

ХАЯМСКОЕ ЧТЕНИЕ

Литературно – музыкальный жанр, бытующий по сей день в Бушере, Иран. Этот жанр, используемых либо отдельным лицом, либо группой музыкантов используется в основном в торжественных случаях, также в различных незначительных собраниях, вечеринках, банкетах. Так как в нем используется главным образом четверостишия великого мастера Омара Хаяма, они называется «Хаямским чтением». В хаямских чтениях помимо стих Хаяма используются также как поэтические произведения других авторов, так и фольклорные произведения, написанные на местных диалектах, усиливающие фольклорный мотив данного жанра.

Согласно автору статьи так называемое «Хаямское чтение» по сути сугубо фольклорно – музыкальный жанр и как таковой довольно ритмичен и создает специфическую атмосферу у присутствующих и волнует их.

Ключевые слова: хаямское чтение, литературно – музыкальный жанр, Бушер, четверостишия Хаяма.

KHAYAM'S CONDUCTING

Khayam's poetry conducting is the most indigenous kind of music in the area of Bushehr, in Iran. This music is played either holistically or as a group in night-time gatherings, parties and banquets and generally entertainment and ceremonial occasions. And since that period this branch of music had used the great poet Khayam's conductings quatrains, it's called as "khayam reading". However other poets also used in these gathering heritage. The folk poems and songs sometimes, as sang in local dialects, are combined with Khayam's and other poet's poems and it creates a special style. "Khayam's reading" with its special musical structure and text definitely considered as a folklore style. This kind of music is really rhythmic, enjoyable and it creates a special atmosphere of

happiness and joy among the audience present and it also makes them excited by that .

Keywords: khayam reading, Bushehr, Bushehr's oral literature, Khayam's quatrains.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мустафо Бобохонӣ, муҳаққиқи қоромӯзи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илми филология, тел.: + 992 981 04 76 15, email: babakhani.mostafa@gmail.com.

Сведение об авторе: Мустафо Бобохони, научный сотрудник Таджикского национального университета, кандидат филологических наук, тел .: + 992 981 04 76 15, e-mail: bakhani.mostafa@gmail.com.

About the author: Mustafo Bobokhoni, Research Assistant of the Tajik National University, Candidate of Philology Sciences, Phone.: + 992 981 04 76 15, e-mail: bakhani.mostafa@gmail.com.

ҚОИДАҲОИ НАШРИ МАҚОЛАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» нашрияи Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (ш. Душанбе) мебошад.

Дар маҷалла мақолаю тақризҳо ва ахбор дар бахши филология ва шарқшиносӣ ба таъби мерасанд.

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» ба забони тоҷикӣ нашр гашта, мақолаҳо ба забонҳои русӣ ва англисӣ низ пазируфта мешаванд. Ҳамроҳи мақола фишурдаи он низ ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод шавад.

Муаллиф дар мақолаи ба чоп пешниҳодкадааш бояд мубрами мавзӯ ва ҳадафу мақсади таҳқиқро бо истидлоли илмӣ асоснок карда, ҳулосаҳое гирад, ки бо навоарӣ ва аҳамияти илмӣ амалии худ қобили таваҷҷуҳ бошанд.

ТАЛАБОТИ ТАРТИБ ДОДАНИ ДАСТНАВИСҲО

1. Муаллиф дастнависро ба забонҳои тоҷикӣ ва ё русӣ пешниҳод мекунад. Фишурдаи мақолаҳо ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод гардад, ки ҳаҷми он набояд аз 1 саҳифа беш бошад.

Матни мақола бояд дар принтер бо ҳуруфи андозаи 12 дар як рӯи қоғази сафеди андозаи стандартӣ (A4) чоп шуда, ҳар саҳифаи навишта бояд аз 28 сатр (бо шумули замима ва хошияҳо), зиёд набояд. Хошияҳои дастнавис: аз боло ва поён – 2,5 см, аз чап ва рост – 3 см. Андозаи фосилаи байни сатрҳо – 0,5 см.

Ба дастнависҳо замима мегарданд:

а) маълумот роҷеъ ба муаллиф (ном, номи падар, номи хонаводагӣ, дараҷаи илмӣ, унвон, ҷои кор, вазифа, нишони ҷои зист, шохис (индекс)-и шӯъбаи почта, шумораҳои телефони хона ва кор, нишони почтаи электронӣ (агар мавҷуд бошад);

б) Мақола дар компютер чоп шуда, ҳамроҳ бо CD пешниҳод мешавад, ки дар он маводди муаллиф ба сурати парванда дар вожапардозии Word анҷом шудааст; агар ҳуруфи лотинӣ ё дигар аломатҳо истифода шуда бошад, бояд онҳо бо нишондоди номашон ирсол гарданд.

4. Ҳадди ниҳони дастнавис:

- мақола – 16 саҳифа, фишурдаи мақола - 1 саҳифа;

- ахбор - 8 саҳифа, натиҷаи он - 0,5 саҳифа;
- тақриз - 4 саҳифа;
- рӯзномаи рӯйдодҳои илмӣ - 4 саҳифа;

5. Сарлавҳаи мақола бо ҳарфҳои хурд ва аз матн бо фосилаи се сатр ҷудо карда мешавад.

6. Иқтибосҳо бо сарчашма дақиқ муқоиса карда шуда, дар охири саҳифа асли онҳо аз ҷониби муаллиф оварда мешаванд.

7. Феҳристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо – нахуст ба хатти кириллӣ, сипас бо дигар забонҳои хориҷӣ оварда мешавад; осори як муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) бо шуморагузори ва нишон додани маълумоти зайл оварда мешавад:

а) **барои китобҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи асар, шаҳр ва соли нашр, теъдоди ҷумлиҳои саҳифаҳо мисли:

1. Айни С. Кулӣёт. Ҷ. 1. / С. Айни– Сталинобод: Нашрдавтоҷ, - 1958. -555 сах.

2. Пугачев В.П. Ведение в политологию : учеб. для студ. вузов / В.П. Пугачев, И.Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.

б) **барои мақолаҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи мақола, номи маҷмӯаи мақолаҳо, китоб, рӯзнома, макони нашр, шаҳр (барои китоб), сол ва шумораи рӯзнома, маҷалла, мисли:

1. Айни С. Маъноӣ калимаи тоҷик / С. Айни // Садои Шарқ. 1986, № 8. – С. 48-73.

2. Кисляков Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу/ Н.А. Кисляков // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Дар дохили матн истинод ба манбаъ дар дохили қавси мураббаъ дода шуда, аз ҳам тавассути вергул ҷудо карда мешавад, мисол: [1, 272]; шумораи саҳифаҳои иқтибос бо воситаи вергул ё тире нишон дода мешавад, мисол: [2, 272-280].

7. Дар мақола аз тарафи муаллиф ё муаллифон бояд имзо гузошта шавад.

Дастнавис бояд бодикқат хонда шуда, бидуни ғалат пешниҳод гардад.

Дастнависхое, ки бидуни риояи талаботи мазкур таҳия шудаанд, баррасӣ намешаванд.

Ҳайати таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқуқ дорад мақоларо кӯтоҳ, таҳриру ислоҳ кунад ва ё ба муаллифон ҷиҳати ислоҳ баргардонад.

Муаллифон пас аз саҳифабандии мақола онро хонда ризоияти худро барои чоп ба таври хаттӣ тасдиқ мекунанд.

Масъулияти ақида ва муҳтавои мақолаҳо бар дӯши муаллифони онҳост.

Нишони мо: 734025, шаҳри Душанбе, кӯчаи Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳуҷраи 11, дафтари маҷаллаи «Суханшиносӣ», тел.: (+992 37) 221-22-40.

Шохиси (индекси) обуна дар феҳристи «Почтаи тоҷик» - 77755

Сомонаи мо: **www.iza.tj**; E-mail: **iza_rudaki@mail.ru**

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 ноябри соли 2015 таҳти № 0095/мҷ аз нав ба қайд гирифта шудааст.

ПРАВИЛА ПУБЛИКАЦИИ ДЛЯ АВТОРОВ

Журнал «Словесность» издается Институтом языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки Академии наук Республики Таджикистан (г. Душанбе).

В журнале публикуются статьи, сообщения, рецензии, информационные материалы по филологии и востоковедению.

Журнал выходит на таджикском языке; к публикации также принимаются статьи на русском и английском языках. Статьи сопровождаются резюме на таджикском, русском и английском языках.

В предлагаемых для публикации научных статьях автор должен дать обоснование актуальности темы, четкую постановку целей и задач исследования, научную аргументацию, обобщения и выводы, представляющие интерес своей новизной, научной и практической значимостью.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ РУКОПИСЕЙ

1. Автор представляет рукопись на таджикском или русском языке. Резюме к статье должно быть представлено на таджикском, русском и английском языках, объем которого не должен превышать 1 страницы.

2. Текст должен быть отпечатан на принтере - размер шрифта 12 - с одной стороны белого листа бумаги стандартного формата (A4). На странице рукописи должно быть не более 28 строк, отпечатанных через два интервала (это относится также к примечаниям и сноскам). Поля рукописи: верхнее и нижнее - 2,5 см, левое и правое - 3 см. Размер абзацного отступа - 0,5 см.

3. К рукописи прилагаются:

а) сведения об авторе (фамилия, имя, отчество, ученая степень, звание, место работы, должность, домашний адрес, индекс почтового отделения, номера служебного и домашнего телефонов, при наличии - адрес электронной почты);

б) статья должна быть отпечатана на компьютере и представлена редакции одновременно с CD, содержащей файл авторского материала, выполненного в текстовом редакторе Word; шрифты, если таковые использовались для латинских или иных символов, с указанием их названия.

4. Предельный объем рукописей:

- статья - 16 страниц, резюме - 1 страница;
- сообщение - 8 страниц, резюме - 0,5 страницы;
- рецензия - 4 страницы;
- хроника научной жизни - 4 страниц.

5. Заглавие статьи печатается строчными буквами и отбивается тремя интервалами снизу от текста.

6. Цитаты тщательно сверяются с первоисточником и визируются автором на оборотной стороне страницы.

7. Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке – сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора даются в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием следующих выходных данных:

а) **для книг** - фамилия, инициалы автора, полное название книги, город и год издания, общая число страниц например:

3. Айни С. Куллиёт. Ҷ. 1. / С. Айни– Сталинобод: Нашрдавтоҷ, - 1958. -555 саҳ.

4. Пугачев В.П. Введение в политологию : учеб. для студ. вузов / В.П. Пугачев, И.Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.

б) **для статей** - фамилия, инициалы автора, полное название статьи, название сборника, книги, газеты, журнала, где опубликована статья, город (для книг), год и номер газеты, журнала, например:

1. Айни С. Маънои калимаи тоҷик / С. Айни // Садои Шарк. 1986, № 8. – С. 48-73.

2. Кисляков Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу/ Н.А. Кисляков // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Ссылки на литературу в тексте даются в квадратных скобках через запятой, например: [3, 272]; при цитировании указываются страницы через запятую или тире, например: [4, 272-280].

7. Статьи должны быть обязательно подписаны автором, а при наличии нескольких авторов - всеми соавторами.

Рукопись должна быть тщательно вычитана и сдана без опечаток.

Рукописи, оформленные без соблюдения указанных требований, не рассматриваются.

Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отсылать авторам на доработку.

Авторы читают готовую верстку статьи и в письменном виде подтверждают свое согласие на публикацию.

Ответственность за подбор, точность фактов, цитат, и данных несут авторы опубликованных материалов.

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Рудаки, 21, Институт языка и литературы им. Абуабдулло Рудаки Академии наук Республики Таджикистан, комн. 11, редакция журнала «Словесность», тел.: (+992 37) 221-22-40.

Подписной индекс в таджикском каталоге «Почтаи тоҷик» - 77755

Наш веб-сайт: **www.iza.tj**; E-mail: **iza_rudaki@mail.ru**

Журнал перерегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан от 12 ноября 2015 года за № 0095/мч

Address: 734025, Dushanbe, avenue, Rudaki 21, Institute of Language and Literature named after Abuabdulla Rudaki Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, room. 11, the editors of "Literature", Tel .: (+992 37) 221-22-40.

Index in the Tajik catalog "Pochtai Tojik" -77755

Our website: **www.iza.tj**; E-mail: **iza_rudaki@mail.ru**

The magazine was re-registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on November 12, 2015, № 0095 /мч

Quarterly journal established in 2010 by the Rudaki Institute of Language and Literature of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan,

Chief Editor
Rahmatullozoda Sakhidod,
Doctor of Philological Sciences

Deputy Chief Editor
Askar Hakim,
Ph.D

Executive Secretary
Olim Bukhoriev,

Address: Attn. Sukhanshinosi editor,
Rudaki Institute of Language and Literature of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, office 11,
Rudaki Av. 21, Dushanbe city, 734025.
Phone.: (+992 372) 21-22-40; E-mail:
iza_rudaki@mail.ru; www.iza.tj.

Subscription Index in "Pochtai Tojik"
77755

Journal was re-registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan, the first edition is from 5 April, 2012 year, № № 0098, the second edition is from 12 November, 2015 year, № 0095. and the third edition is from 7 September 2017 year, № 023/мч- 97

Editorial team:

A. Rahmonzoda (Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan)

M. Imomzoda (Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan)

N. Salimi (Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan)

M. Mulloahmad (Corresponding member of the Academy of Science of the Republic of Tajikistan)

J. Nazriev (Corresponding member of the Academy of Science of the Republic of Tajikistan)

D. Saymiddinov (Corresponding member of the Academy of Science of the Republic of Tajikistan)

A. Sattorzoda (Doctor of Philological Sciences, professor)

G. Juraev (Doctor of Philological Sciences, professor)

H. Rajabov (Doctor of Philological Sciences, professor)

O. Hojamurodov (Doctor of Philological Sciences, professor).

P. Jamshed (Doctor of Philological Sciences, professor)

O. Qosimov (Doctor of Philological Sciences)

T. Mardoni (Doctor of Philological Sciences)

Kh.Kalandariyon (Doctor of Philological Sciences)

Sh.Rahmonov (Doctor of Philological Sciences)

Dushanbe © Rudaki Institute of Language and Literature of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan 2017

*Ба матбаа супорида шуд _____
Барои нашр имзо шуд _____
Чопи офсетӣ. Ҷузъи чопӣ 15,2. Андоза 70x100¹/₈.
Адади нашр 500 нусха. Супориши №__.*

МН «Дониш»

*Муассисаи нашриявии «Дониш»-и АИ ҶТ
ш.Душанбе, 734063, кӯчаи Айни, 299/2.*

Дар матбааи «Дониш Граф» ба чоп расидааст.